

KÄYTÄNNÖSSÄ VIHREÄ?

Kvantitatiivinen tutkimus ympäristöystävällisistä
käytännöistä työssä ja kulutuksessa sekä niihin
vaikuttavista tekijöistä

Taloussosiologian
Pro gradu -tutkielma

Laatija
VTK Olli Jakonen

Ohjaajat
VTT Pekka Räsänen
VTT Outi Sarpila

26.2.2020
Turku

TIIVISTELMÄ

☒	Pro gradu -tutkielma
☐	Lisensiaatintutkielma
☐	Väitöskirja

Oppiaine	Taloussosiologia	Päivämäärä	26.2.2020
Tekijä(t)	Olli Jakonen	Matrikkelinumero	
		Sivumäärä	86
Otsikko	Käytännössä vihreä? Kvantitatiivinen tutkimus ympäristöystävällisistä käytännöistä töissä ja kulutuksessa sekä niihin vaikuttavista tekijöistä		
Ohjaaja(t)	VTT Pekka Räsänen, VTT Outi Sarpila		

Tiivistelmä

Ympäristöystävällistä käyttäytymistä on sosiologisessa tutkimuksessa aiemmin tarkasteltu etenkin kulutuksen näkökulmasta. Sen sijaan ympäristöystävällinen käyttäytyminen työympäristössä on jäänyt merkittävästi vähemmälle huomiolle. Tämän tutkielman tarkoituksena on vastata tähän tiedontarpeeseen ja selvittää sosiaalisen käytäntöteorian ja vertailevan asetelman avulla, ohjaavatko työssä ja kulutuksessa tehtyjä ympäristöystävällisiä valintoja samat sosiodemografiset tekijät ja muut tekijät ja ovatko suomalaiset johdonmukaisia ympäristöystävällisten työssä ja kulutuksessa tapahtuvien valintojen tekemisessä.

Tutkielma pyrkii selittämään ympäristöystävällisyyttä sukupuolen, iän, koulutuksen ja tulojen lisäksi poliittisen kuluttamisen sekä ammattiaseman avulla. Tutkimushypoteeseina on, että poliittinen kuluttajuus selittää etenkin ympäristöystävällisiä kulutusvalintoja ja ammattiasema, jonka oletetaan mittaavan työntekijän mahdollisuuksia käyttää harkintaa työtehtävissä, etenkin työssä tehtäviä ympäristöystävällisiä valintoja.

Tutkimushypoteesien testaamisessa hyödynnetään vuoden 2019 kulutusasenteita ja -tottumuksia kartoittavaa satunnaisotannalla kerättyä Suomi – kulutus ja elämäntapa -aineistoa, josta tätä tutkielmaa varten valikoitui 802 suomalaista 19-71-vuotiasta työssäkäyvää vastaajaa. Tutkimusmenetelminä ovat etenkin kvantitatiiviset lineaariset regressiomenetelmät.

Tulosten perusteella poliittinen kuluttajuus selittää ympäristöystävällisyyttä sekä kulutuksessa että työssä, mutta eritoten kulutuksessa. Autonomialla on tulosten perusteella ainakin osittain tilastollisesti merkittävä yhteys ympäristöystävällisten valintojen tekemiseen työssä, vaikka poliittinen kuluttajuus selittää työssä tehtäviä valintoja ammattiasemaa merkittävästi voimakkaammin. Suomalaiset tekevät keskimäärin enemmän ympäristöystävällisiä valintoja kulutuksessa kuin työssä.

Asiasanat: ympäristöystävällinen kulutus, ympäristöystävällinen työ, sosiaalinen käytäntöteoria, ympäristöasenteet

SISÄLLYS

1	JOHDANTO.....	1
2	KULUTUS TOIMINTANA JA KÄYTÄNTÖNÄ.....	5
2.1	KULUTTAMINEN KÄYTÄNTÖINÄ.....	6
2.2	VASTUULLINEN KULUTTAJUUS	20
3	TYÖNTEKIJÄN ASEMAN JA AUTONOMIAN RAKENTUMINEN.....	38
3.1	FORDISMI, JÄLKIFORDISMI JA TYÖNTEKIJÄN AUTONOMIA	39
3.2	TYÖNTEKIJÄN SOSIOEKONOMINEN ASEMA	44
3.3	TYÖORGANISAATION KÄYTÄNNÖT.....	45
4	YMPÄRISTÖYSTÄVÄLLISET KÄYTÄNNÖT TYÖPAIKALLA.....	48
4.1	EKOLOGISESTI KESTÄVÄ TYÖ.....	49
4.2	TYÖORGANISAATIO JA YMPÄRISTÖYSTÄVÄLLISET KÄYTÄNNÖT.....	52
4.3	YMPÄRISTÖYSTÄVÄLLINEN KULUTTAMINEN JA VALINNAT TYÖPAIKALLA.....	58
4.4	YMPÄRISTÖYSTÄVÄLLISEN KULUTUKSEN JA TYÖYMPÄRISTÖN VÄLISET KYTKÖKSET	60
5	METODOLOGIA.....	63
5.1	TUTKIMUSKYSYMYKSET	63
5.2	AINEISTO.....	65
5.3	MUUTTUJAT	66
5.4	MENETELMÄT	71
5.5	TUTKIMUKSEN EETTISET NÄKÖKOHDAT.....	72
6	TULOKSET.....	73
6.1	KUVAILEVA ANALYYSI.....	73
6.2	SELITTÄVÄ ANALYYSI.....	78
7	JOHTOPÄÄTÖKSET	83
8	LÄHTEET	87

Kuviot

KUVIO 1. VALTASUHTEET JA NIIDEN VIRTAUKSET (ENG. POWER FLOW) TUOTANTO-KULUTUSMALLISSA	31
KUVIO 2. YMPÄRISTÖYSTÄVÄLLISTEN KULUTUSVALINTOJEN JA VALINTOJEN TYÖSSÄ VÄLISEN JOHDONMUKAISUUDEN JAKAUMA.....	75
KUVIO 3. VASTAAJIEN YMPÄRISTÖYSTÄVÄLLISTEN VALINTOJEN TYÖSSÄ JA KULUTUSVALINTOJEN VASTAUSTEN ETÄISYYDEN JAKAUMA.....	76

Taulukot

TAULUKKO 1. KÄYTÄNTÖTEOREETTISTEN JA YKSILÖKESKEISTEN LÄHESTYMISTAPOJEN EROT (SUOM. WARDE 2014, 286).....	19
TAULUKKO 2. VASTEMUUTTUIJEN JA SELITTÄVIEN MUUTTUIJEN TUNNUSLUKUJA.	74
TAULUKKO 3. VASTAUSTEN JOHDONMUKAISUUKSIA KUVAAVAT MUUTTUJAT JA NIIDEN JAKAUMAT.....	75
TAULUKKO 4. VASTEMUUTTUIJEN JA SELITTÄVIEN MUUTTUIJEN VÄLISET SPEARMANIN EPÄPARAMETRISET JÄRJESTYSKORRELAATIOT RS. MERKITSEVYYSTASOT *P<0,05; **P<0,01; ***P<0,001. YVK = YMP. YST. VALINNAT KULUTUKSESSA, YVT = YMP. YST. VALINNAT TYÖSSÄ, PK = POLIITTINEN KULUTTAJUUS.....	78
TAULUKKO 5. LINEAARINEN REGRESSIO, VASTEMUUTTUNA TIETOISET YMPÄRISTÖYSTÄVÄLLISET VALINNAT KULUTUKSESSA. MERKITSEVYYSTASOT *P<0,05; **P<0,01; ***P<0,001. KAIKKI MALLIT OVAT PAREMPIA KUIN TYHJÄ MALLI (P<0,001).....	79
TAULUKKO 6. LINEAARINEN REGRESSIO, VASTEMUUTTUNA TIETOISET YMPÄRISTÖYSTÄVÄLLISET VALINNAT TYÖSSÄ. MERKITSEVYYSTASOT *P<0,05; **P<0,01; ***P<0,001. KAIKKI MALLIT OVAT PAREMPIA KUIN TYHJÄ MALLI (P<0,001; P<0,05).....	81
TAULUKKO 7. LINEAARINEN REGRESSIO, VASTEMUUTTUNA ENEMMÄN YMPÄRISTÖYSTÄVÄLLISIÄ VALINTOJA KULUTUKSESSA KUIN TYÖSSÄ. KORKEAMPI ARVO MERKITSEE SUUREMPAA MÄÄRÄÄ YMPÄRISTÖYSTÄVÄLLISIÄ KULUTUSVALINTOJA. MERKITSEVYYSTASOT *P<0,05; **P<0,01; ***P<0,001. MOLEMMAT MALLIT OVAT PAREMPIA KUIN TYHJÄ MALLI (P<0,05).....	82

1 JOHDANTO

Ilmastonmuutos ja muut laajamittaiset ympäristöongelmat ovat nousseet yhä yleisemmiksi puheenaiheiksi 2000-luvulla. Aiheesta kirjoitellaan Suomessa ja kansainvälisesti paljon. Ongelmien ja ratkaisujen hahmotteleminen on kollektiivinen ja monikeskinen prosessi. Ilmastonmuutosta on lähestytty esimerkiksi teollisuuden ja tuotannon, nuorten tulevaisuuden, kulutuksen sekä yksilön valintojen näkökulmista (kts. esim. HS 14.3.2019; HS 26.2.2019; IL-blogi 16.1.2019; Hämeen Sanomat 7.10.2018) Monissa mielipidekirjoituksissa vaaditaan elämäntapamuutoksia tai ylhäältä alaspäin suuntautuvia politiikkatoimia, jotka kohdistuvat niin kutsuttuihin rakenteisiin eli toimintaamme rajoittaviin ja mahdollistaviin suuriin puitteisiin. Näitä puitteita ovat esimerkiksi energiantuotannon, työmarkkinoiden tai kaupan rakenne. Painotukset vaihtelevat puhujasta riippuen, mutta puhe sekä rakenteesta että yksilöistä herättää hämmennystä siitä, mihin tosiasiasa tulisi kiinnittää huomiota, kun tarkastellaan ympäristöystävällisiä valintoja. Hämmennys johtuu yleisestä epä tietoisuudesta siitä, mikä ihmisiä ohjaa ja paljonko ihmiset ohjaavat itseään sekä toisaalta ristiriitaisista puheenvuoroista mediassa.

Keskustelu ilmaston muuttumisesta ei rajoitu vain kansalaisyhteiskuntaan. Syksyllä 2018 kansainvälinen ilmastopaneeli Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC) julkaisi raportin, jonka mukaan ihmiskunnan ja sen eri toimijoiden on kehitettävä tai muutettava toimintaansa niin, että ilmaston lämpeneminen rajoittuu puoleentoista asteeseen. Ilman näitä toimia ihmisyyhteisöt, maapallo ja sen ekosysteemit kokevat suuria mullistuksia, jotka asettavat merkittäviä rajoituksia elämiselle maapallolla (IPCC 2018). Kansainvälisen ilmastopaneelin politiikkasuositukset on noteerattu laajalti myös poliittisissa hallintoelimissä (esim. Ympäristöministeriö 8.10.2018). Jotta ilmastonmuutosta voitaisiin hillitä tehokkaasti ja kokonaisvaltaisesti, on toimien keskityttävä laajasti erilaisiin yhteiskunnallisiin ja sosiaalisiin instituutioihin, esimerkiksi kulutukseen työn tekemisen tapoihin (Welch & Warde 2015; Kasvio ym. 2013, 6). Ihmisille tällaiset toimet näyttäytyvät muutoksina arjen osa-alueiden sujuvuudessa.

Erilaiset ekologista kestävyttä edistävät toimet ovat osa niin kutsuttua kestävä kehitystä. YK on määritellyt yhteensä seitsemäntoista kestävä kehityksen osa-alueita ja moni niistä liittyy suoraan ekologiseen kestävyteen (kts. YK:n kestävä kehityksen tavoitteet). Yksi osa-alueista ja tavoitteista, numero kaksitoista, keskittyy yksinomaan kestäväan kulutukseen ja tuotantoon. Tämän osa-alueen kohdalla YK:n tavoitteena on kannustaa eri toimijoita muuttamaan tuotannon ja kuluttamisen tapoja, parantamaan

työntekijöiden työskentelyolosuhteita sekä ekologiselta että sosiaaliselta kannalta sekä kannustaa teollisuutta, yrityksiä ja kuluttajia kierrättämiseen ja jätekuorman vähentämiseen.

Yleisesti ottaen Suomessa vallitsee yhteisymmärrys kesken siitä, että ilmastonmuutos ja sen sosiaaliset, poliittiset ja taloudelliset vaikutukset on otettava huomioon yhteiskunnan kehittämisessä (Teräväinen 2010; Lyytimäki 2011; HS 3.4.2019). Erimielisyydet vallitsevat keinoista ja siitä, mitä kaikkia yhteiskunnan ja arjen osa-alueita muutoksen tulisi koskettaa. Aihe on myös muutoin ristiriitainen. Kuluttajuuteen ja toisaalta kansalaisvelvollisuuksiin kohdistuu ristiriitaisia odotuksia. Yksilöön kohdistuu painetta kantaa vastuu omista ympäristöön vaikuttavista valinnoista ja henkilökohtaisten valintojen seurauksista (kts. esim. Valtioneuvoston kanslia 2006). Ristiriitaisesti yksilöillä nähdään olevan vastuu omista kulutusvalinnoistaan myös valtiontalouden ylläpitämisen ja siten myös työpaikkojen pysyvyyden näkökulmasta (esim. elinkeinoelämän ”Älä ruoki lamaa”-kampanja vuonna 2009; kts. myös Uudenmaan yrittäjien kannanotto vuodelta 2009; Ritzer 2010, 16).

Tämä tutkielma pyrkii kuvaamaan sitä, mitkä tekijät vaikuttavat ihmisten ympäristöystävällisiin kulutusasenteisiin ja millä tavoin. Tavoitteena on selvittää kirjallisuuden ja kulutusasenteita ja elämäntapaa kuvaavan aineiston avulla, ovatko ympäristöystävälliset kulutuskäytännöt johdonmukaiset kulutuksessa ja työssä. Työ ja kulutus ovat historiallisesti olleet erilliset, eräällä tapaa jopa vastakkaiset sosiaaliset instituutiot ja siten niihin kohdistuu erilaisia odotuksia ja muutospaineita. Myös kulutusvalintojen tarkastelut kansalaiskeskustelussa ovat kohdistuneet lähinnä vapaa-ajan kulutukseen, sillä työpaikan on nähty olevan pikemminkin tuotannon kuin kulutuksen kenttä. Jako on sittemmin kyseenalaistettu väitteellä, jonka mukaan työ ja kulutus ovat aina olleet toisiinsa tiukasti kytkeytyneitä. Vaikka esimerkiksi kuluttaja-tuottaja-käsitteestään tunnettu sosiologi George Ritzer keskittyy pääasiassa kuluttajien tekemään työhön, ei työntekijöihin kuluttajina (esim. Ritzer & Jurgenson 2010), väitteellä on suuri merkitys myös resurssien ja palveluiden kuluttamiselle työssä, kuten esimerkiksi Peirigioglio Degli Esposti huomauttaa (Esposti 2017).

Näkökulman kapeus on koskenut myös akateemisesta tutkimusta. Työpaikkaa ja sen käytäntöjä on tutkittu paljon organisaatiopsykologian tai henkilöstöhallinnon kehittämisen näkökulmista. Ympäristöystävällistä käyttäytymistä työpaikalla tutkineet Paillé ja Boiral (2013) ovat todenneet, että työntekijöiden niin kutsuttu vihreä käyttäytyminen työpaikoilla on herättänyt esimerkiksi psykologisessa ja organisaation

tutkimuksessa merkittävästi vähemmän tutkimuksellista mielenkiintoa verrattuna työpaikan ulkopuoliseen maailmaan. Kuvaavaa onkin, että Davis ja Challenger (2009) ovat omassa metatutkimuksessaan havainneet, että vain noin kaksi prosenttia heidän tarkastelemistaan psykologisista kulutustutkimuksista on kohdistunut nimenomaan työpaikalle kodin tai muun työpaikan ulkopuolisen instituution sijasta. Myös sosiologisessa tutkimuksessa kulutuksen on nähty kohdistuvan lähes yksinomaan työpaikan ulkopuolelle.

Työpaikka ja siellä tapahtuvat ympäristöystävälliset valinnat ja teot ovat siten vielä etenkin sosiologiassa melko tuntemattomia alueita. Tämä tutkielma pyrkii omalta osaltaan vastaamaan tähän tiedontarpeeseen. Sen aihe sijoittuu taloussosiologian, työ- ja organisaatiososiologian sekä ympäristösosiologian välimaastoon. Näin ollen aihe on poikkitieteellinen.

Tämä pro gradu -tutkielma jakautuu kolmeen laajempaan kirjallisuus- ja teoriapääalukuun. Ensimmäisessä näistä käsitellään kulutusta ja vastuullista kuluttajuutta. Osana kulutuksen määrittelyä esitellään myös koko tutkielman läpileikkaava laajempi teoreettinen viitekehys, jossa sosiaalinen toiminta ja yhteiskunnalliset instituutiot, kulutus ja työorganisaatiot mukaan lukien, käsitetään perustuvan intersubjektiivisesti jaettuihin niin kutsuttuihin sosiaalisiin käytäntöihin. Ensimmäinen pääluke jakautuu kahteen alalukuun, joista ensimmäinen keskittyy sosiaalisen käytäntöteorian esittelyyn ja kulutuksen määrittelyyn käytäntövälikkeiseksi ja toinen vuorostaan erityisesti vastuullisen kuluttajuuden määrittelyyn ja esittelyyn. Vastuullisen kuluttajuuden määrittelyssä hyödynnetään erityisesti kuluttajakansalaisuuden käsitettä, joka kuvaa kulutusvälikkeisen vaikuttamisen ja vastuun ristiriitoja sekä mahdollisuuksia.

Sosiaalinen käytäntöteoria ja käytäntövälikkeinen näkemys kulutuksesta kyseenalaistavat totut käsitykset kuluttajista vapaina valitsijoina. Näin ollen tämä tutkielma on kiinnostunut sosiaalisten toimijoiden mahdollisuuksista vaikuttaa omien valintojensa ja toimintansa ehtoihin. Tämän vuoksi toinen pääluke keskittyy kuvaamaan työntekijöiden aseman kehittymistä yhteiskunnan tuotannon ja kulutuksen muutosta ja vuorovaikutusta fordismiin ja jälkifordismiin käsitteiden avulla. Ne tarjoavat laajemmat teoreettiset puitteet työntekijöiden autonomialle työorganisaatiossa ja työprosessissa.

Pääluvussa neljä käsitellään ympäristöystävällisiä ja vastuullisia valintoja ja tekoja erityisesti työpaikalla. Pääluke jakautuu neljään alalukuun. Ensimmäisessä käsitellään sitä, mitä ekologisesti kestävä työ ylipäätään on ja millä tavoin sitä on tutkittu. Toisessa alaluvussa kuvataan niitä tapoja, joilla työorganisaatiot voivat vaikuttaa

ekologiseen kestävyYTEEN. Kolmannessa alaluvussa kuvataan tekoja ja valintoja, joita työntekijöiden on työssä ja työorganisaatiossa mahdollista tehdä. Kolmannen pääluvun viimeisessä alaluvussa silloitetaan kulutusta ja työtä ja kuvataan sitä, millä tavoin ympäristöystävälliset teot ja valinnat ovat kytkeytyneet toisiinsa eri konteksteissa.

Tutkielman viidennessä pääluvussa kuvataan pro gradu -tutkielman empiirisen osuuden aineisto, metodologia ja kvantitatiivinen vertaileva tutkimusasetelma, jonka jälkeen pääluvussa kuusi esitellään ja käydään läpi analyysin tulokset. Pääluvussa seitsemän tuloksista tehdään johtopäätökset tutkielman teoria- ja kirjallisuustaustaa vasten. Luvussa kahdeksan käydään lyhyesti läpi tutkimuksen ja tulosten rajoitteet. Pro gradu -tutkielman tavoitteena on tuottaa sosiologista ymmärrystä ympäristöystävällisten valintojen suhteesta työssä ja kulutuksessa.

2 KULUTUS TOIMINTANA JA KÄYTÄNTÖNÄ

Jotta voidaan ylipäättään puhua kuluttajuudesta tai kuluttamisen eroista työssä ja vapaa-ajalla, on pyrittävä ymmärtämään niitä prosesseja, joiden myötä kuluttajuus muodostuu. Tässä luvussa tarkastellaan kuluttajuuden rakentumisen mekanismeja, reunaehtoja ja prosesseja muodostamalla teoreettinen viitekehys kulutuksen ja kuluttajuuden ymmärtämiseksi. Keskeisiä tekijöitä kuluttajakäsityksen muodostumisen kannalta ovat teoreettiset käsitteellistykset kuluttajan autonomiasta, rakenteiden vaikutuksesta kuluttajan toimijuuteen, kuluttajan motivaatiosta sekä niistä tekijöistä, jotka ovat historiallisesti muovanneet ja mahdollistaneet kuluttajuuden syntyminen.

Kulutustutkimus on poikkitieteellinen ja näkökulmiltaan moninainen tutkimusala (Halkier ym. 2017). Käsitteet kuluttajasta ja kulutuksen luonteesta ovat kytköksissä siihen tieteenalaan, josta käsin niitä tutkitaan. Kulutusta tutkitaan esimerkiksi sosiologian, markkinoinnin, psykologian, kulttuuritutkimuksen tai ihmismaantieteen näkökulmista ja pääsääntöisesti näiden tieteenalojen teorit ja menetelmät heijastuvat myös kulutuksen tutkimukseen (Halkier 2017, 36). Sosiologian sisälläkin lähestymistavat ovat olleet moninaiset, mutta kuluttajuutta on tutkittu useimmiten erilaisin toimija-rakennedikotomian yhdistelmien sekä esimerkiksi arvojen, sosialisointien ja normien käsitteiden avulla (esim. Kujanen ym. 2014, 7). Bente Halkier on erotellut kulutustutkimuksesta neljä eri lähestymistapaa tarkastelemissaan julkaisujen teoreettisten ja menetelmällisten käytäntöjen pohjalta. Näitä ovat 1) kulutus käyttäytymisenä, 2) kulutus identiteettinä tai identiteetin rakentamisena, 3) kulutus osana kulttuurista dynamiikkaa sekä 4) kulutus osana sosiaalista järjestystä (Halkier 2017, 37). Nämä neljä lähestymistapaa on mahdollista havaita myös ympäristön ja kulutuksen suhdetta tarkastelevasta kirjallisuudesta.

Valittu teoreettinen lähestymistapa kulutukseen ohjaa siitä tehtäviä tulkintoja. Kulutustutkimuksen onkin perusteltava ottamansa lähestymistapa. Merkittävä osa työpaikkakuluttamista käsittelevästä kirjallisuudesta on kirjoitettu psykologisten käyttäytymis- tai käyttäytymiseen vaikuttavien identiteettiteorioiden (vrt. Halkierin typologisointi) pohjalta. Tässä tutkielmassa kuitenkin oletetaan, että kulutusta voidaan parhaiten selittää intersubjektiivisesti jaettujen ja yksilöllisesti uusinnettavien sosiaalisten käytäntöjen avulla. Käytäntöteoria ei istu vain yhteen Halkierin mainitsemista lähestymistavoista. Pikemminkin se koostuu niistä kaikista neljästä, mutta ei välttämättä samassa suhteessa keskenään. Seuraavissa alaluvuissa esitellään sosiaalinen

käytäntöteoria, sen implikaatiot kulutukseen ja kuluttajan autonomiaan sekä teorian jännitteen yksilökeskeisiin, esimerkiksi psykologisiin ja taloustieteellisiin teorioihin.

2.1 KULUTTAMINEN KÄYTÄNTÖINÄ

2.1.1 Sosiaalinen käytäntöteoria

Sosiaalinen käytäntöteoria (eng. *Social Practice Theory*) kehitettiin vaihtoehdoksi ja kritiikiksi yksilökeskeisille ja vapaille valinnoille perustuville käyttäytymisen teorioille ja kulttuurikeskeisille selitysmalleille (Reckwitz 2002; Warde 2014), jotka käsittivät kulttuuristen tekijöiden, kuten esimerkiksi symbolien, merkityksen sekä näiden avulla rakennetun identiteetin perustaksi sosiaaliselle toiminnalle. Warden ym. mukaan käytäntöteoria kritisoi myös strukturalistis-funktionalistisia teorioita pyrkimyksenä ratkaista toimijakeskeisten ja rakennekeskeisten selitysmallien välinen teoreettinen kuilu (Warde ym. 2017; Warde & Welch 2015). Tällä kuilulla tarkoitetaan jännitteitä yksilön valinnanvapauden ja ulkoisten toimintaa rajoittavien tekijöiden välillä. Toimijan ja rakenteen erittelyn sijaan Theodore Schatzki kutsuu sosiaalisia käytäntöjä ”litteäksi ontologiaksi” verrattuna monitasoiseen toimija-rakennemalliin (Schatzki 2016). Litteällä ontologialla Schatzki tarkoittaa sitä, että sosiaalinen todellisuus koostuu vain yhdestä tasosta eli sosiaalisista käytännöistä (Schatzki 2016). Käytäntöteoreetikkojen mukaan yhteiskuntatutkimuksessa tulisi analysoida ja tarkastella nimenomaan sosiaalisia käytäntöjä (Spaargaren 2017).

Sosiaalinen käytäntöteoria tarjoaa monia hyödyllisiä työkaluja käyttäytymisen ja toiminnan tulkintaan. Ensinnäkin se selittää sitä, miksi ihmiset toimivat niin kuin toimivat tai käyttäytyvät niin kuin käyttäytyvät, miten toimintaa voidaan luokitella ja mistä elementeistä se koostuu. Sen avulla voidaan selittää, miksi käyttäytymisessä on yhdenmukaisuutta eri aikoina ja eri paikoissa, mutta toisaalta myös sitä, miksi käyttäytyminen muuttuu ajan myötä. Inhimillisen käyttäytymisen ja toiminnan luonteen kuvaaminen ja selittäminen on monen sosiologisen teorian ytimessä (Reckwitz 2002, 144; Warde 2005; 139) ja siksi sosiaalinen käytäntöteoria soveltuu hyvin sosiologiseen tulkintaan. Uutta siinä teoriassa on, että se selittää sosiaalista toimintaa vapaan valitsemisen sijaan tapojen, tottumuksien ja rutinoitumisen avulla.

Teoriaa voi verrata osittain esimerkiksi Weberin sosiaalisen toiminnan teoriaan (Reckwitz 2002, 244) ja erityisesti traditionaalisen toiminnan käsitteeseen, jossa

toiminnan perustana ovat perinne sekä toisto. Käytäntöteoriassa ei kuitenkaan puhuta perinteestä sinänsä, vaan tottumuksellista tavoista (eng. *habit*). Tämän vuoksi käytäntöteoriassa ollaan kiinnostuneita muun muassa arjen rutiineista ja sujuvuudesta, sillä ne luovat perustan suurimmalle osalle inhimillisestä toiminnasta. Sosiaalisten käytäntöjen nähdäänkin muodostavan perustan sosiaaliselle todellisuudelle. Käytännöt luovat perustan kulttuurisille merkityksille, muokkaavat fyysistä ympäristöä ja uusintavat toimijoiden tietoja ja taitoja.

Käytäntöteoriat ottavat etäisyyttä rationaalisen yksilön valinnoille perustuviin teorioihin. Sen sijaan että käyttäytymisen oletettaisiin olevan vaihtoehtojen ja mieltymysten tarkan punnitsemisen tulosta, käytäntöteoriat perustuvat oletukselle, jonka mukaan suuri osa ihmisten arjesta perustuu eräänlaiselle ”autopilotille” eli tottumukselliselle, automaattiselle tavalle tehdä asioita (Spaargaren 2017). Automaattisen toiminnan sisältö muodostuu toiston ja ympäristöstä opittujen ja sisäistettyjen piirteiden myötä. Gert Spaargaren kuitenkin korostaa, ettei autopilotti tarkoita, että ihmiset olisivat tyhmiä ja kykenemättömiä reflektioon tai ettei sosiaalisella innovoinnilla olisi tilaa käytäntöteorioissa.

Sen sijaan olennaista on tarkastella sitä, miksi tottumuksellista toimintaa ensinkään tapahtuu: rutiinit ovat tehokkaita tapoja järjestää arki sujuvasti niin, ettei ympäröivää todellisuutta tarvitse jatkuvasti reflektoida ja arvioida uudelleen (Gronow & Warde 2007, 13). Rutiineja ei tarvitse uudelleenarvioida niin kauan, kun ne järjestävät arjen tarkoituksenmukaisesti, eivätkä kohtaa merkittäviä haasteita. Sen sijaan sellaisissa tapauksissa, joissa käytännön totunnainen sisältö kyseenalaistuu, ihmiset väliaikaisesti refleктоivat tilannetta, joko hyväksyen muutoksen tai vastustaen sitä (emt., 7).

Anthony Giddens, jonka kontribuutioita käytäntöteoriaan pidetään merkittävänä, on nimennyt tämän kahtiajaon praktiseksi sekä diskursiiviseksi järjeksi, missä praktisella järjellä tarkoitetaan autopilottia ja diskursiivisella järjellä vaihtoehtojen punnitsemista silloin, kun tilanteet sitä edellyttävät. Käytäntöteoretikko Theodore Schatzki (2010) on nimittänyt praktista sujuvuutta ”käytännölliseksi ymmärrettävyydeksi” (eng. *practical intelligibility*). Tällä tarkoitetaan kykyä tietää, mitä tulee tehdä, jos tietyt asiat tapahtuvat (Spaargaren 2017, 6). Praktisen järjen käsite on Gronowin ja Warden mukaan lähellä fenomenologi Edmund Husserlin ”luonnollista asennetta”, jossa kokemus päivittäisestä arjesta muodostuu kyseenalaistamattomaksi. Koska sosiaalinen käytäntöteoria poikkeaa aiemmista ihmiskuvista, käytäntöteoriassa käytäntöjen ohjaamaa toimijaa on nimitetty

erityisesti *homo practicum*ksi eli käytännölliseksi ihmiseksi, *homo sociologicum*seen ja *homo economicum*seen rinnastaen (emt.).

Käytäntöteoreettisten lähestymistapojen välillä on eroja, eikä teoria ole yhtenäinen (Warde 2014, 285). Shoven ym. (2012) mukaan käytäntöteoriassa ei olla niinkään kiinnostuneita siitä, keitä käytäntöjen harjoittajat ovat kuin käytännöistä itsestään. Tällöin ei siis ensisijaisesti tarkastella sitä, ketkä kierrättävät, vaan sitä, millaista toimintaa kierrättäminen on, milloin sitä tapahtuu ja milloin ei, miten muut käytännöt, kuten ruokatauot vaikuttavat kierrättämiseen, miten sosiotekniset asetelmat mahdollistavat käytännön materiaalsen perustan ja niin edelleen. Käytännöt toimivat näin sosiaalisten toimijoiden sijaan tutkimuksen perusyksikkönä (Reckwitz 2002, 246). Tästä johtaen myös sosiaalisten instituutioiden voidaan käsittää koostuvan erilaisista käytännöistä ja niiden yhteenliittymistä (Schatzki 2016).

Käytäntö-sanaa on käytetty sosiologiassa jo aiemmin, mutta eri merkityksessä kuin sosiaalisessa käytäntöteoriassa. Reckwitzin mukaan voidaan erottaa toisistaan käytäntö (*praxis*) ja käytännöt (*praktik*), jossa *praxis* viittaa tekemiseen tai käytännön toimintaan (verrattuna teoriaan) (emt. 249) ja *praktik* vuorostaan intersubjektiivisesti jaettuihin sosiaalisiin tapoihin toimia eli sosiaalisiin käytäntöihin. Pierre Bourdieu on omalta osaltaan myötävaikuttanut käytäntö-termin uudenlaisen merkityksen syntymiseen, vaikka hän nimittikin Reckwitzin kahtiajaon valossa hieman ristiriitaisesti sosiaalisista käytännöistä kiinnostunutta tutkimusta ”prakseologiaksi” (Everett 2002). Bourdieun tutkimusta pidetäänkin sosiaalisen käytäntöteorian yhtenä tärkeänä perustana. Esimerkiksi Bourdieun tunnettu habituksen käsite viittaa sosialisointiin myötä sisäistettyihin ruumiillisiin ja kulttuurisiin käytäntöihin, joista valtaosaa toteutetaan tottumuksesta ja joita muut arvottavat ja vertailevat (Bourdieu 1984, 6).

Reckwitzin määritelmä sosiaalisista käytännöistä on vakiintunut tärkeäksi osaksi käytäntötutkimusta. Hänen määritelmänsä käytännöistä on, että ne ovat ”rutinoitunutta käyttäytymistä, jotka koostuvat eri elementeistä, jotka ovat keskenään vuorovaikutuksessa: ruumiillista ja mentaalista toimintaa, esineitä ja niiden käyttöä, tietoa ja ymmärrystä, tietotaitoa, tunnetiloja ja motivaatiota” (Reckwitz 2002, 246, suom.). Reckwitzin sosiaalisen käytäntöteorian määritelmä ja sijoittaminen suhteessa yhteiskunta- ja kulttuuriteorioihin perustuu hänen omaan kirjalliseen vertailuunsa Bourdieun, Giddensin, Foucault’n, Garfinkelin, Latourin ja Schatzkin *praxis*ista ja *praktik*ia käsittelevän tuotannon eroista ja yhtäläisyyksistä (Reckwitz 2002, 244).

Koska käytäntöteorian keskiössä ovat käytännöt, eivät niinkään toimijat, tavanomaista on ilmaista asetelma niin, että käytännöt ”värväävät” käytännön harjoittajia (Shove ym. 2012, 63-77). Toisiaan lähekkäin olevat käytännöt värväävät harjoittajia todennäköisemmin kuin täysin kaukaiset käytännöt. Ihmiset ovat refleksiivisiä toimijoita, jotka voivat myötävaikuttaa siihen, mitä käytäntöjä he harjoittavat. Useimmiten asia nähdään niin, että käytännöt muodostuvat, kun niiden muodostumiselle on olemassa otolliset olosuhteet (Shove ym. 2012). Täysin selvää ei kuitenkaan ole, missä tapauksissa ja miten toimijat voivat myötävaikuttaa niihin käytäntöihin, joissa he ovat osallisina.

Elizabeth Shove ym. erottelevat käytännöt sekä pysyvämmiksi olioiksi että tilapäisemmiksi performansseiksi (emt., 8). Heidän mukaansa käytännöt oliona ovat intersubjektiivisesti jaettuina, abstrakteja ja ne muuttuvat ajan myötä. Käytäntöolioilla tarkoitetaan siis yhteisesti tunnistettuja tapoja toteuttaa käytäntöjä, kuten kierrättämistä tai autolla ajamista. Performanssi on sosiaalisen käytännön yksittäinen ilmentymä. Yksilöt uusintavat ja luovat pysyvämpiä käytäntöjä yksittäisten performanssien avulla (Pantzar & Shove 2010). Toistuvat performanssit määrittävät yhteisesti tunnistettua tapaa toimia, jos ne toistuvat pidemmän aikaa. Esimerkiksi muovipakkausten kierrättämisestä tulee rutinoitunut sosiaalinen käytäntö vasta, kun sille tarjotaan materiaaliset puitteet (kierrätysastiat) ja sitä toistetaan tarpeeksi. Käytäntöoliolla tarkoitetaan siis ikään kuin käytäntöjen performanssien summaa. Kun käytäntö on yleistynyt, ei yksittäinen poikkeava performanssi, kuten esimerkiksi muovin laittaminen kartonkiastiaan, muuta jaettua käsitystä siitä, miten muovin kierrättäminen käytäntönä toimii. Reckwitz on todennut, että yksittäinen käytäntö saattaa sisältää erilaisia tapoja toteuttaa käytäntöä (Reckwitz 2002, 250).

Käytännöt muodostuvat elementeistä, joita käytäntöteoreetikot nimittävät eri tavoin. Reckwitzin määritelmässä niitä ovat aiemman toistetun määritelmän mukaisesti ruumiillinen ja mentaalinen toiminta, esineet ja niiden käyttö, tieto ja ymmärrys, tietotaito, tunnetilat ja motivaatio. Elizabeth Shove ym. ovat vuorostaan määritelleet elementit materiaaliin, merkityksiin sekä kompetensseihin (Shove ym. 2012). Inge Ropke puhuu vuorostaan välineistä, merkityksistä ja taidoista, vaikka tarkoittaakin käytännössä samoja elementtejä kuin Shove ym. (Ropke 2009, 2492). Nämä elementit muodostavat käytännöt ja mahdollistavat niiden syntymisen. Yksittäinen elementti ei riitä käytännön muodostumiseen (Nash ym. 2017, 10). Esimerkiksi työmatkapyöräilyn käytäntöä ei ole olemassa vain, jos osaa pyöräillä, vaan tarvitaan myös jokin fyysinen paikka, johon pyöräillä ja tuon paikka on symboloitava työtä.

Välineet, kuvat ja taidot eivät ole jakautuneet yhteiskunnassa tai eri instituutioissa tasaisesti, joten eri käytäntöjen yleisyys ja muoto vaihtelee. Käytännön syntymisen ja toteuttamisen edellytyksenä ovat materiaaliset olosuhteet, tietyt merkitykset sekä käytännön harjoittajien kompetenssi toteuttaa käytäntöjä. Shoven ym. mukaan käytännöt voivat olla lyhytaikaisiakin, mutta elementit, joista ne koostuvat, eivät ole. Shoven metaforan mukaan ”turhiksi” muuttuneet käytännöt voivat saada aikaan sen, että elementit jäävät ikään kuin kuljeksimaan odottaen sopivaa uutta käytäntöä. Erilaisia käytäntöjä linkittävät toisiinsa elementit: käytännöille yhteiset materiaalit, jaetut merkitykset tai molempiin vaadittavat tietotaidot. Toisaalta käytännöissä elementit muovaavat toisiaan, mikä taas vaikuttaa käytäntöön kokonaisuutena. Elementit voivat olla myös jaettuja eri käytäntöjen välillä. Yksityisauto voi olla osa työmatkojen käytäntöä, mutta myös osa vapaa-ajan harrastuksia. Alan Warde huomauttaa oikeutetusti, että toisinaan voi olla vaikeaa vetää rajaa eri käytäntöjen välille (Warde 2004, 146). Mikä on osa työmatkaa, mikä vapaa-ajan siirtymistä? Rajanvetojen tekemistä voidaan helpottaa esimerkiksi kartoittamalla niitä merkityksiä, joita toimijat käytäntöihin liittävät.

Käytäntöjen materiaalisella elementillä viitataan välineisiin ja fyysisiin objekteihin, joiden avulla käytäntöjä harjoitetaan. Kirjallisuudessa annetaan käytännöistä ja niiden elementeistä erilaisia esimerkkejä. Shoven ym. autoiluesimerkissä käytännön toteutumisen materiaalisena edellytyksenä ovat esimerkiksi auto kaikkine osineen, tie-, liikennemerkki- ja siltainfrastrukturi, huoltoasemat, sähköauton latauspisteet ja parkkipaikat. Varhaisia käytännön teorioita, kuten Bourdieutä ja Giddensia, on kritisoitu myöhemmin siitä, etteivät ne ota materiaalisia olosuhteita riittävästi huomioon. Siksi niitä on kutsuttu ylisosiaalisiksi eli ne myöntävät ylikorostuneen roolin vain sosiaalisille tekijöille (esim. Spaargaren & Oosterveer 2010, 1898). Ylisosiaaliset teoriat (jotka perustuvat sosiaaliseen ihmiseen, *homo sociologicukseen*) eivät materiaalisuuden merkitystä korostavien teoreetikkojen mukaan tavoita kaikkia niitä tekijöitä, jotka vaikuttavat siihen, mitä ihmiset tekevät ja toisaalta millaisia materiaalisia vaikutuksia ihmiset tuottavat ympäristöönsä. Toisaalta Jacobsen ja Hansen huomauttavat, että materiaalisuuden merkitystä käytännöissä on korostettu jopa liikaa (Jacobsen & Hansen 2019).

Materiaalisuuden välttämättömyydestä käytännöissä voi antaa esimerkiksi vaikkapa sen, ettei työpaikkaruokailu lounasruokalassa onnistuisi ilman lounasruokalan kalusteita, suurkeittiövälineitä, ruokailuvälineitä, tietenkin syötävää ruokaa itseään ja vähintäänkin omaa tai ruokakaupasta ostettua lounasrasiaa. Toisaalta yksinomaan

materiaaliset tekijät eivät saa aikaan käytäntöä: ilman työpaikkaa, ymmärrystä siitä, miksi työtä tehdään ja miksi siellä ollaan, ei tarvittaisi työpaikkaruokailun käytäntöä. Myös sellaiset käytäntöjen yhteenliittymät, jotka voitaisiin perinteisesti mieltää luonteeltaan immateriaalisiksi, kuten parlamentaarinen politiikka tai oikeusjärjestelmä, vaativat materiaalsen tai näitä käytäntöjä määrittää materiaalsen asettamat mahdollisuudet ja rajoitteet. Esimerkiksi eduskuntatyöskentelyyn tarvitaan istuntosali, työskentelyhuoneet, äänestyslaitteet tai -lipukkeet, tietynlainen pukeutuminen ja niin edelleen. Vastaavasti lain harjoittamisessa tarvitaan myös esimerkiksi istuntosali sekä oikeudellisia asiakirjoja. Myös asiakirjat ja äänestyslipukkeet vaativat tietynlaisen merkityksen ollakseen ratkaisevassa asemassa käytännön sujuvuudessa, esimerkiksi oikeustapauksen ratkaisemisessa tai vaalituloksen syntymisessä.

Kuten jo aiemmin mainittiin, käytäntöteoreetikot ja -tutkijat eivät suinkaan ole yksimielisiä käytäntöjen luonteesta, eikä käytäntöteorian käyttö ole aivan yksiselitteistä (Warde 2014, 285). Näkemuserot johtuvat muun muassa siitä, että käytännöt ovat muodostuneet itsenäiseksi tutkimusintressin kohteeksi vasta 2000-luvun puolella ja niiden tutkimus on yhä melko uutta. Bourdieu ja Giddens eivät teoretisoineet käytäntöjä omana tutkimuskohteenaan, vaan ennemminkin ad hoc -tyyppisesti osana Bourdieun habituksen käsitettä tai osana Giddensin strukturaatioteoriaa. Käytäntöteorian käsitteistöä onkin kehitetty vasta myöhemmin aiempien ”prakseologisten” käytäntöteoretisointien pohjalta. Käytäntöteoreetikot ovat jakautuneita esimerkiksi sen suhteen, tulisiko käytännöt käsittää itsenäisenä oliona vai useamman performanssin lopputuloksena (Warde ym. 2017, 28). Tässä tutkielmassa käytetään aiemmin mainittua Shoven ym. määritelmää, jossa oletetaan käytäntöjen jakautuvan käytäntöihin performansseina ja käytäntöihin oliona, siis yksittäisiin käytäntöä rakentaviin esityksiin ja niistä muodostuvaan abstraktimpaan käsitykseen siitä, miten ja minkälaisin välinein käytäntöä harjoitetaan ja mitä se merkitsee. Toinen kiistan kohde ovat esimerkiksi Warden ym. mukaan eriävät näkemykset materiaalsen ulottuvuuden roolista käytännöissä (emt.).

Sekä Spaargaren (2017) että Jacobsen ja Hansen (2019) tekevät jaon Schatzkin ja Shoven käsitysten välille materiaalsesta ja siitä, minkälainen toimijuus materiaalsella itsellään on käytäntöjen muovautumiselle. Spaargarenin sekä Jacobsenin ja Hansenin mukaan Shove nojaa määritelmässään muun muassa Bruno Latourin toimijaverkostoteorioiden näkemykselle ihmisten ja esineiden lähes symmetrisestä toimijuudesta. Tämän näkemyksen mukaan materiaalsen olosuhteet ovat ihmisen toimijuuden ohella käytäntöjen kannalta ratkaisevassa asemassa, sillä niihin peilautuvat

yhteiskunnan arvot, periaatteet ja tavat ymmärtää, jonka vuoksi ne heijastavat niitä uudelleen sosiaaliin käytäntöihin (Jacobsen & Hansen 2019). Spaargaren näkee Schatzkin korostavan vuorostaan *sosiaalisen* ensisijaisuutta: ihmiset, eivät koneet tai materiaaliset esineet, omaksuvat, muokkaavat ja rakentavat materiaalista tekojensa ja sanomisiensa avulla (emt. 5-6). Jacobsenin ja Hansenin mukaan liikaa objekteja, materiaalisia elementtejä ja infraskruktuuria korostava sosiaalinen käytäntöteoria hyötyisi Bourdieun sosiaalisemmista teoretisoinneista.

Shoven ja Schatzkin käsitteelliset erot voidaan erottaa toisistaan materiaalsen elementin ja materiaalsen järjestyksen käsitteillä. Materiaalinen järjestys nähdään puitteina käytännöille, kun taas materiaalinen elementti viittaa materiaalsen suurempaan rooliin käytännössä. Nämä teoreettiset erimielisyydet asettavat toki joitain haasteita teoreettisen viitekehysten yhdenmukaistamiseen, mutta esimerkiksi Spaargaren on todennut, että empiirisessä tutkimuksessa tärkeintä ei ole löytää parasta yhtenäistä määritelmää, vaan valita tutkimukseen kulloinkin sopivin määritelmä (Spaargaren 2017, 5). Niin tehdään tässäkin tutkimuksessa.

Käytäntöteoriaa on kritisoitu paljonkin siitä, ettei se ole soveltunut suurten ilmiöiden, kuten työmarkkinoiden tai julkishallinnon toiminnan kuvaamiseen ja selittämiseen (Miles 2018; Schatzki 2016, 4). Koska käytäntöteoreettista kirjallisuutta on vielä suhteellisen vähän, olemassa olevaa teoriaa on sovellettu lähinnä mikrososiologisten ilmiöiden tarkasteluun. Theodore Schatzki pyrkii kehittämään sosiaalista käytäntöteoriaa soveltuvaksi myös suuriin sosiaaliin ilmiöihin. Tätä varten Schatzki tuo käytäntöjen rinnalle myös järjestyksen (eng. *arrangement*) käsitteen. Järjestyksillä, esimerkiksi materiaalsilla järjestyksillä, Schatzki tarkoittaa tilallisesti lähekkäisiä esineitä, artefakteja sekä ihmisiä fyysisinä olentoina – siis materiaalista maailmaa. Nämä tekijät ovat keskenään vuorovaikutuksessa, sillä ne ovat fyysisesti lähellä toisiaan ja ne vaikuttavat toisiinsa kausaalisesti – esimerkiksi työpaikkaruokala työtilojen ja työpaikkaruokailijoiden kanssa. Schatzkin mukaan materiaalset järjestykset kanavoivat, ohjaavat ja muovaavat käytäntöjä (emt, 5). Materiaalsen ja sosiaalsen maailman väliseen vuorovaikutukseen viitataan yhdistetyllä sosioteknisyyden käsitteellä.

Schatzki vertailee pieniä ja suuria sosiaalisia ilmiöitä. Pienillä sosiaalsilla ilmiöillä Schatzki tarkoittaa sellaisia ilmiöitä, jotka sisältävät pienen määrän käytäntöjä ja jotka perustuvat usein kasvokkaiseen ja lähekkäiseen vuorovaikutukseen, esimerkiksi asiointiin yksittäisessä työpaikkaruokalassa. Mitä enemmän lähekkäisiä käytäntöryppäitä tarkasteluun sisällytetään, sitä suuremmista ilmiöistä on kyse. Oli ilmiö sitten pieni tai

suuri, se muodostuu verkostosta, jossa käytännöt ja materiaaliset järjestykset linkittyvät toisiinsa tiiviimmin tai löyhemmin. Ilmiön koko määrittyy sen käsittämien käytäntöjen lukumäärän sekä tilallisen ulottuvuuden avulla. Kun puhutaan markkinoiden tai julkishallinnon kaltaisista valtavista sosiaalisista ilmiöistä, viitataan Schatzkin mukaan tosiasialliseen määrään keskenään linkittyneisiin käytäntöihin ja järjestyksiin (Schatzki 2018). Tällaisten ilmiöiden kokonaiskuvan voi saada vain Schatzkin terminologiassa ”zoomaamalla ulospäin” eli tarkastelemalla käytäntöjen moninaisuutta ikään kuin kauempaa. Sellaiset materiaaliset järjestykset, kuten ruokakaupat, ostoskeskukset tai virastotalot kanavoivat markkinoiden käytäntöjä. Ruokakauppojen ja ostoskeskusten kaltaiset materiaaliset järjestykset ovat myös keskenään linkittyneitä. Suurissa ilmiöissä käytännöt ja niiden elementit eivät ole välttämättä tilallisesti lähekkäin. Markkinat koostuvat lukemattomista käytännöistä ja tilallisista järjestyksistä, kuten erilaisista elintarvikeliikkeistä, vaate- ja elektroniikkaliikkeistä ja pörssistä.

Työorganisaatioiden, markkinoiden tai julkishallinnon muutos selittyy niiden osatekijöiden eli käytäntöjen ja materiaalisten järjestyksen muutoksella (Schatzki 2018). Muutosta voidaankin selittää kuvailemalla käytäntöjen muutosta historiallisesti. Työorganisaatioiden muutosta voidaan selittää esimerkiksi kuvailemalla työskentelytilojen, työhön liitettävien kulttuuristen merkitysten ja työntekijöiden tietotaitojen muutosta historiallisesti. Se, kuinka pitkälle taaksepäin selityksessä on merkityksellistä mennä muutoksen hahmottamiseksi, on Schatzkin mukaan valinta, joka on tutkijan itsensä tutkimuksen relevanssin kannalta arvioitava.

2.1.2 Kulutus sosiaalisina käytäntönä

Käytäntöteoriaa voidaan soveltaa ja sitä on sovellettu kulutukseen. Ensimmäisen kontribuution kulutuksen ja käytäntöjen yhdistämiseen on tehnyt sosiologi Alan Warde (2005). Warde käsitteellisti artikkelissaan ”Consumption and Theories of Practice” kulutuksen ja käytäntöjen yhtymäkohtia sekä sen, mitä käytännöt tarkoittavat kulutuksen kannalta (Warde & Welch 2015). Warde piti artikkelissaan kummallisena sitä, ettei käytäntöteorioita oltu juuri sovellettu kulutukseen jo aiemmin sen osoittaman potentiaalinvuoksi (Warde 2005, 136). Warde määrittelee kulutuksen käytäntöteorioiden valossa siten, että kulutusta tapahtuu, kun esineitä omaksutaan osaksi erilaisia käytäntöjä. Kulutus on siis kytköksissä käytäntöjen toteuttamiseen. Tällä huomiolla on kulutuksen ymmärtämisen kannalta tärkeitä implikaatioita.

Inge Røpke (2009) jatkaa Warden ajatusta kulutuksen uppoutuneisuudesta käytäntöihin ja toteaa, että vaikka ihmiset käyttävät käytännössään esineitä, materiaaleja ja työkaluja, ihmiset eivät useimmiten tiedosta kuluttavansa resursseja. Esimerkiksi Tom Hargreaves havaitsi etnografisessa tutkimuksessaan, että työpaikan jätekuorma ja energiankulutus voivat sitä mitattaessa ja arvioitaessa tulla työntekijöille täytenä yllätyksenä (Hargreaves 2011, 86). Røpke näkeekin asian niin, että ihmiset ovat ensisijaisesti käytännön harjoittajia, jotka käyttävät välillisesti resursseja – usein huomaamattaan – osana käytäntöjä. (Røpke 2009, 2490).

Wardenkaan mukaan kulutusta ei tapahdu kulutuksen itsensä vuoksi, vaan kulutus liittyy aina jonkin käytännön toteuttamiseen (Warde 2005). Kulutus on hänen mukaansa uppoutunut osaksi tapahtumia ja sillä on roolinsa lähes käytännössä kuin käytännössä (emt. 137). Røpke pitää käytäntöjä hyvin merkityksellisinä ihmisille, minkä vuoksi kulutus on välillisesti myös ihmisille hyvin tärkeää osana käytäntöjen mahdollistamista. Esimerkiksi kysyttäessä kuulumisia ihmiset kuvailevat usein sitä, millaisiin aktiviteetteihin, käytännössä siis käytäntöihin, he ovat osallistuneet (Røpke 2009, 2490). Yhteenvedona Warden ja Røpken ajatuksista voidaan todeta, että kulutusta tapahtuu, koska käytännöt ovat merkityksellisiä ihmisille ja useat käytännöt kuluttavat väistämättä resursseja. Tästä näkökulmasta kulutuksen vähentäminen on vaikeaa; jotta voidaan muuttaa kulutusta, on muutettava käytäntöjä.

Warden mukaan kulutuksen käsitettä on hallinnut ajatus ostotapahtumasta, mutta kulutus tulisi käsittää ostamista laajemmaksi ilmiöksi (Warde 2010). Warde käsittää kulutuksen prosessiksi, joka koostuu eri käytännöistä. Prosessin osat ovat hankinta (eng. *acquisition*), johon voi liittyä eksplisiittinen ostotapahtuma, tuotteen tai palvelun sisällyttäminen osaksi omia merkityksiä ja käytäntöjä (eng. *appropriation*), sekä kulttuurista makua muokkaava tuotteiden merkityksien ja käyttötarkoitusten arvostaminen ja arvottaminen (eng. *appreciation*) (Warde 2010). Hän kannattaa myös Campbellin (1995, 100) ajatusta sisällyttää kulutuksen määritelmään myös tuotteiden ja palveluiden hävittämisen (eng. *disposal*), minkä sisällyttäminen on etenkin ympäristöystävällisten tekojen ja valintojen näkökulmasta välttämätöntä. Vaikka Warde painottaakin, että ostaminen on epäilemättä merkittävä osa kulutusta, kulutus tulisi ymmärtää pikemminkin ”loppuun käyttämisenä” tai ”hiljalleen kuluttamisena” (eng. *using up*) (Warde 2005, 137). Warden mukaan kulutusta ei voida palauttaa ainoastaan markkinoilla tapahtuvaan vaihdantaan, eikä kysyntään, kuten taloustieteilijät usein olettavat, vaan kulutusta voidaan käyttää ”tuotteiden, palveluiden, performanssien, tiedon

tai tunnelman välineellisiin, ilmaiseviin ja pohdiskeleviin tarkoituksiin huolimatta siitä, tapahtuuko ostamista vai ei” (emt). Huolimatta siitä, hyväksyykö Warden kannattaman kulutuksen laajemman määritelmän tai ei, helpompaa on hyväksyä argumentti siitä, että kulutusta tapahtuu osana käytäntöjä, eikä kulutusta tapahdu sinänsä vain itsensä vuoksi. Tämän tutkielman kannalta tärkeitä kulutuksen muotoja ovat sellaiset, jotka yhtäältä vaikuttavat ilmastonmuutokseen, ympäristön pilaantumiseen tai luonnonvarojen liikakäyttöön tai sellaiset, jotka ihmiset kokevat aiheuttavan yllä mainittuja ympäristöongelmia.

Jos oletetaan Warden ja Røpken näkemys kulutuksen uppoutuneisuudesta osana käytäntöjä todeksi, voidaan sosiaalisen käytäntöteorian avulla selittää myös sitä, miksi kulutus muuttuu ajassa ja tilassa. Käytäntöteorian mukaan kulutus muuttuu, kun käytännöt, joiden osana kulutus on, muuttuvat. Tässä voidaan soveltaa analyttisenä työkaluna Shoven ym. (2012) jakoa materiaaliseen, merkitykseen ja kompetenssiin. Shoven ym. mukaan käytäntö muuttuu, kun yksi tai useampi sen elementeistä eli materiaaliset olosuhteet, merkitykset, tai osaaminen ja tietotaito muuttuvat.

Hand ym. (2005) ovat tarkastelleet esimerkiksi hygieniäkäsitysten muuttumisen merkitystä peseytymisen käytäntöjen näkökulmasta. Heidän mukaansa suihkuun liittyvät merkitykset hygieniasta tai itsestä huolehtimisesta ovat muuttuneet ajan saatossa. Yleisesti jaetut standardit peseytymistiheydestä ja peseytymisen laadusta ovat samalla lisänneet veden ja energian kulutusta. Myös kylpyhuoneiden muuttuminen materiaalisella tasolla, esimerkiksi lämminvesivaraajien kehittyminen tai kylpyammeiden vaihtuminen suihkuiksi, on mahdollistanut käytäntöjen muuttumisen. Sekä muuttuneet hygienian merkitykset että kehittyneet materiaaliset olosuhteet ovat siis mahdollistaneet veden lämmittämiseen ja siirtämiseen vaaditun energiaintensiteetin kasvun (Hand ym. 2005). Huomattavaa on, ettei tällaiseen kulutukseen pääasiassa liity ostotapahtuma, eikä energian tai veden kuluttaminen ole itsetarkoituksellista, vaan palvelee käytännön toteutumista. Tällainen kulutuksen muuttuminen ei rajoitu vain peseytymiseen, vaan se on muuttunut myös esimerkiksi vapaa-ajanvieton käytäntöjen, kuten kauppakeskuksissa oleskelun käytäntöjen muuttumisen myötä.

Käytäntöjä koostavat elementit ovat usein yhteisiä useamman eri käytännön välillä. Tämän vuoksi yksittäisen elementin muuttuminen voi vaikuttaa moneen eri käytäntöön. Esimerkiksi mukavuuden merkityksen muuttuminen historiallisesti vaikuttaa lukemattoman moneen eri käytäntöön, esimerkiksi asumisen, liikenteen tai matkustamisen käytäntöihin. Käytäntö voi myös yhdistyä toisiin käytäntöihin, joka

muuttaa kulutusta. Esimerkiksi ulkomaille suuntautuvien työmatkojen ja vapaa-ajan ja lomailun käytännöt voivat yhdistyä, jolloin niiden elementit sekoittuvat keskenään. Tällöin myös työmatkoihin liittyvä kulutus muuttuu. Käytännöt voivat näin muuttua ja niitä voi syntyä yhdistymällä.

Käytäntöihin uppoutuneen luonteensa vuoksi kulutus, ympäristöongelmat ja ympäristötietoisuus ovat kytkeytyneitä toisiinsa. Ympäristöongelmien syntyminen on usein yhtä huomaamatonta kuin kulutus itsekin. Jos kulutus on pitkälti rutinoitunutta, myös ympäristöongelmien aiheutuminen johtuu rutinoitumisesta ainakin siinä määrin, kun se aiheutuu kulutuksesta. Monet ympäristöongelmat, kuten ilmastonmuutos, metsäluonnon köyhtyminen, uhanalaiset kalakannat, aavikoituminen tai arktisen alueen sulaminen johtuvatkin ylikulutuksesta (WWF 2019).

Hans Kjellbergin mukaan olennaista on määritellä, mikä on ylikuluttamista ja mikä ei (Kjellberg 2008). Ongelmallista ylikuluttamisessa ovat sen seuraukset, kuten ympäristöongelmat tai sen mahdollistavan tuotannon kontribuutiot kasvihuonekaasupäästöihin. Kulutusta voidaankin ylikulutuksen kannalta jaotella eri tavoin, kuten hyperkulutukseen, hyvinvoipaan kulutukseen, vastuulliseen kulutukseen tai kestävään kulutukseen (emt., 152). Tällaisten kategorioiden avulla voidaan erotella ”hyvä” eli tässä tapauksessa resurssien rajallisuuden tiedostava kulutus ”huonosta” eli kohtuuttoman resurssi-intensiivisestä kulutuksesta. Koska kulutus sisältyy sisäänrakennettuna ihmisten merkityksellisiin tai tarpeellisiin käytäntöihin, eikä sitä tehdä sen itsensä vuoksi (Warde 2005), kulutuksen vastuullisuus tulisi nähdä osana käytäntöä kokonaisuudessaan ja tarkastella, onko käytäntö sellainen, jonka suorittamiseen välttämättä vaaditaan paljon resursseja tai energiaa.

Tämä haastaa arvioimaan kulutuksen vastuullisuutta tarkemmin. Shoven ym. (2012) määrittelemien käytännön elementtien (materiaalinen, merkitys, kompetenssi) näkökulmasta ympäristövastuullisuus voidaan nähdä yhtenä merkityksenä eri käytännöissä, mutta rutinoituneen luonteensa vuoksi se ei palaudu käsitteellisesti yksilön valinnanvapauden (ja -vastuun) olettaviin määritelmiin. Toisaalta ympäristövastuullisuuden voidaan nähdä olevan merkityksen lisäksi käytäntöön liittyvä kompetenssi: on olennainen taito tuntea käytäntöjen energia- ja materiaali-intensiiviset ominaisuudet. Tällöin voidaan siis kysyä, onko käytännön harjoittajalla tietoa ja taitoa harjoittaa käytäntöä siten, että vastuullisuuden kriteerit täyttyvät. Tämän arvioimiseksi on mahdollista asettaa rinnakkain kaksi saman käytännön variaatiota, esimerkiksi

työmatkailu ja energiaintensiivisyyden tiedostava työmatkailu ja tarkastella kompetenssia toteuttaa sama käytäntö vastuullisesti.

Heiskanen ja Pantzar toteavat, ettei ”tavallisella” kuluttajalla todellisuudessa ole juurikaan tietoa kuluttamisensa vaikutuksista tai valtaa vaikuttaa markkinoihin (Heiskanen & Pantzar 1997, 409). Kun käytäntönäkökulmasta arvioidaan kuluttajien ympäristötietoisuutta, tulisi kysyä, kuinka paljon kuluttajalla on mahdollisuuksia vaikuttaa niihin käytäntöihin, joita hän harjoittaa ja joihin hän osallistuu. Pohjimmiltaan olennainen kysymys on siis siitä, kuinka ympäristötietoisuus määritellään. Jos lopulta ympäristötietoisuus näyttäytyy vain osana käytäntöjä, näyttäytyvät kuluttajan mahdollisuudet olla ympäristötietoinen paljon kapeampana kuin yksilökeskeisessä näkökulmassa. Empiiriset tutkimukset osoittavatkin, että kyselyissä havaittu itseraportoitu ympäristötietoisuus ei siirry suoraan ympäristöystävällisiin tekoihin (Blake 1999). Tällöin ympäristötietoisuuden sijaan saattaisikin olla osuvampaa puhua kompetenssista toteuttaa arjen käytäntöjä ilman resurssien liikakäyttöä.

Suurinta osaa ympäristöystävällisestä kulutuksesta ja käyttäytymisestä on tutkittu kuitenkin muusta kuin käytäntönäkökulmasta, mikä on kontribuoinut valintojen korostamiseen ympäristöystävällisemmän kulutuksen saavuttamisessa. Taloustieteessä ja psykologiassa käyttäytymistä on tutkittu yksilökeskeisestä näkökulmasta (Warde 2014) Shove 2010, 1276; Borch ym. 2015, 102). Yksi tällainen näkökulma on niin kutsuttu ABC-malli, jonka voi tiivistää seuraavalla tavalla: ihmisillä on arvoja ja asenteita (A) joiden ohjaamana he itse valitsevat (C) käyttäytyä (B) tietyllä tavalla (Shove 2010, 1274; Borch ym. 2015).

Yksilökeskeisestä näkökulmasta vallitseva sosiaalinen järjestys nähdään tietojen valintojen tuloksena ja yksilöiden arvot ja asenteet ovat linjassa kulutuskäyttäytymisen kanssa sikäli, kun niiden esteenä ei ole muita tekijöitä, kuten esimerkiksi taloudellisten resurssien puute. Tämän näkemyksen mukaan ympäristötietoisiksi identifioituvat tai ympäristöarvot allekirjoittavat ihmiset toimivat myös ympäristötietoisesti. Tutkimukset eivät kuitenkaan täysin tue tätä hypoteesia. Ympäristöasenteita ja -käyttäytymistä mittaavissa tutkimuksissa on havaittu, että sen välillä, mitä ihmiset sanovat arvostavansa ja mitä he tosiasiassa tekevät, vallitsee epäsuhta. Tämä tunnetaan englanniksi ”value-action gap”-ilmiönä eli arvojen ja toiminnan välisenä epäjohdonmukaisuutena (Warde & Welch 2015, 4-5). Arvojen ja toiminnan välinen epäjohdonmukaisuus on havaittu sellaisissa tutkimuksissa, joissa on testattu erilaisten käyttäytymisen muuttamisen ja politiikan keinovalikoimaa (Blake

1999). Mikäli ABC-mallin oletukset pitäisivät paikkansa, ympäristöhuoli, ympäristötietoisuus ja ympäristötoimet olisivat jotakuinkin sama asia. Mallin oletuksia voidaan siksi pitää ongelmallisena. Yksilökeskeiset selitysmallit eivät ota käyttäytymisen kontekstia huomioon tai kontekstin määritelmät ovat epäselviä, laveja tai muutoin puutteellisia (Shove 2010; kts. esimerkki Stern 2000).

Warde (2014) on tehnyt ytimekkään tiivistyksen käytänteoreettisen ja yksilökeskeisen näkökulman eroista (taulukko 1). Käytänteoreettiset käsitteet perustuvat oletamaan *homo practicum*sesta eli käytäntöjen virran ohjaamasta toimijasta, jonka käyttäytyminen perustuu intersubjektiiivisesti jaettuihin, materiaalsen maailman rajoittamiin tapoihin ymmärtää ja tehdä asioita. Yksilön riippumattomuuteen perustuvat näkökulmat perustuvat yksilökohtaiseen harkintaan, motivaatioon sekä yksittäisiin akteihin, jotka ilmentävät yksilön omia symbolisia merkityksiä ja viestejä (emt, 286). Käsitepareissa ilmenevät myös jotkin sosiologisten ja psykologisten lähestymistapojen erot yleisemmin. On kuitenkin huomattava, että myös käytänteoreettisiin lähestymistapoihin sisältyy symbolinen, ei vain materiaalsen ulottuvuus, kuten Jacobsen ja Hansen (2019) ovat viime aikoina argumentoineet. Vaikka kukin näistä käsitteistä on käytänteoreettisen ymmärryksen kannalta tärkeä, tämän tutkielman kannalta keskeisimmät käytänteoreettiset käsitteet ovat käytäntöihin uppoutunut tietoisuus, tottumukset ja rutiinit, jaettu tapa ymmärtää sekä sääntely. Käytäntöihin uppoutunut tietoisuus ja tottumukset ja rutiinit viittaavat siihen, että valinnat tapahtuvat käytäntöjen, ei vapaan valinnan tuloksena. Sääntely toimii vuorostaan hyödyllisenä käsitteenä työ- ja kulutusympäristöjen välisessä vertailussa.

Käytäntöteoreettinen lähestymistapa	Yksilön riippumattomuuteen ja itseilmaisuuun pohjautuvat lähestymistavat
Performanssit	Aktit
Tekeminen	Harkinta
Tieto siitä, kuinka...	Tieto siitä, että...
Käytännön kompetenssi	Järkeily
Tottumukset ja rutiinit	Toiminta
Käytäntöihin uppoutunut tietoisuus	Diskursiivinen tietoisuus
Omaksuttu vaisto	Sisäinen neuvottelu
Kollektiivisuus (muut ihmiset)	Yksityiset mentaaliset tilat
Jaettu tapa ymmärtää	Motivaatio
Sääntely	Yksilöllisyys
Tapahtumien jatkuva virta	Yksittäiset teot ja toimet
Taipumukset	Päätökset
Materiaalinen	Symbolinen

Taulukko 1. Käytäntöteoreettisten ja yksilökeskeisten lähestymistapojen erot (suom. Warde 2014, 286).

Southerton, Warde ja Hand käsitteellistävät näkökulmien erot kuluttajan autonomian käsitteeseen. Autonomian käsite on siitä hyödyllinen, että sitä voidaan soveltaa myös työelämään, ei vain puhtaasti kuluttajuuteen. Heidän mukaansa vallitseva käsitys on autonominen, valintoja halujensa ja tarpeidensa perusteella tekevä yksilö, jonka rajoitteina ovat ainoastaan aika ja paikka ja joka kykenee vaihtamaan elämäntyyliään vaivatta (Southerton ym. 2004, 3-8). Kuluttajan autonomia tulisi heidän mukaansa kuitenkin käsittää käytännössä paljon rajallisemmaksi, kuin yksilökeskeiset näkökulmat antavat ymmärtää (Southerton ym. 2004, 3). Kulutusta ohjaavat taloudellisten, kulttuuristen ja sosiaalisten resurssien asettamat rajoitteet, sosiaalisten normien asettamat rajoitteet sekä tekniset ja materiaaliset rajoitteet, jotka pienentävät kuluttajan ”valintakoria” eli mahdollisia vaihtoehtoja, joista valita. Kulutusvalinnat ja valintojen rajallisuus luovat myös polkuriippuvuutta. Southerton, Warde ja Hand allekirjoittavatkin käytäntöteoreetikkojen teesit kuluttamisen rutinoituneesta luonteesta (emt, 6-7).

2.2 VASTUULLINEN KULUTTAJUUS

2.2.1 Kulutusyhteiskunta

Ymmärtääkseen yhteiskunnan muutosta ja kapitalismin kehitystä kulutustutkijat (esim. Baudrillard, Sassatelli, Marcuse, Galbraith, Packard) ovat toisen maailmansodan jälkeen kehittäneet kulutusyhteiskunnan käsitteen (Sassatelli 2001; 2007a). Kulutusyhteiskunta on yksi tulkinta modernista yhteiskunnasta (Sassatelli 2007b). Vaikka esineillä on ollut minäkuvallista, yhteisöllistä ja sosiaaliseen erottautumiseen liittyvää arvoa jo ”tribaalisisissa” esimoderneissa yhteisöissä, materialismin laajuus ja intensiteetti erottavat modernin kulutusyhteiskunnan aiemmista (Sassatelli 2007a). Se luo laajemmat yhteiskunnalliset puitteet elämäntyyleille, ajankäytön ja sosiaalisen vuorovaikutuksen muutokselle sekä pyrkii myös tarjoamaan selityksen modernien kuluttajien eettisille valinnoille ja periaatteille.

Käsite syntyi alun perin eräänlaisena kritiikkinä konsumerismille, joka käsitettiin materialistisena ja pinnallisena kehityskulkuna (Sassatelli 2007a). Alun perin kuluttajien puutteellisia oikeuksia korostanut konsumerismi muutti merkitystään 1900-luvulla siten, että termi alkoi kuvata epäautenttista elämäntyyliä ja valitsemisen taakkaa valitsemisen ja valintojen tarjoamisen demokratisoitumisen sijasta (Dulsrud 2017). Kulutusyhteiskunnan käsitteen kehittämistä voidaan siis pitää eräänlaisena ”modernina heräämisenä” kulutuksen laajamittaisiin vaikutuksiin kulttuuriin ja sosiaalisiin käytäntöihin. Tällainen näkemys poikkeaa niin kutsutuista produktivistisista näkemyksistä, joissa tarjonnan ja tuotannon, ei kulutuksen lisääntymisen, on nähty toimivan yhteiskunnan pääasiallisena liikuttavana voimana (Sassatelli 2007b, 13). Vaikka kulutusyhteiskunnan sijaan puhutaan usein kulutuskulttuurista, tällä viitataan samaan historialliseen ja yhteiskunnalliseen ilmiöön (Ritzer 2010, 16).

Kulutusyhteiskunnassa sosiaalisen toimijan pääasiallinen rooli on kuluttaja. Kuluttajuuteen liittyvien käytäntöjen ja merkityksien nähdään vaikuttavan yhä useampaan sosiaalisen kanssakäynnin muotoon. Kulutusyhteiskunnan on mahdollistanut yhteiskunnan taloudellisten, mutta myös sosiaalisten ja kulttuuristen rakenteiden muutos: siinä missä varhaisemmissa niukan toimeentulon yhteiskunnissa kulutus ja tuotanto olivat hyvin pitkälti toisiinsa sidottuja, teollistumisen myötä kulutuksen ja tuotannon eriytyminen ovat luoneet näille omat, erilliset käytäntönsä ja kulttuurinsa. (Sassatelli 2007a). Tämä on saanut aikaan myös sen, että yhä useampi sosiaalinen ilmiö ja palvelu

tuotteistuu ja saa arvonsa markkinoilla. (Sassatelli 2007b, 10.) Käytännössä siis kapitalismin ja kulutusyhteiskunnan kehitys ovat olleet tiiviissä kytköksissä toisiinsa. Kuluttajuuden leviäminen roolina yhä uusille sosiaalisen vuorovaikutuksen alueille voidaanakin ymmärtää kapitalistisen maailmantalouden markkinoiden leviämisen mekanismina.

Kulutusyhteiskunnan synty on Roberta Sassatellin mukaan yhteydessä fordismin kehitykseen ja massatuotannon kasvuun. Massatuotannon- ja kulutuksen kasvu toi kuluttajille mukanaan aivan uudenlaisen arkikokemuksen (Sassatelli 2001). Massatuotanto mahdollisti kulutustuotteiden leviämisen maantieteellisesti laajalle ja yhä useammalle. Kulutuksen ja tuotannon eriytyminen aiheutti myös yhä kasvavan vieraantumisen tuotannosta. Kuluttajat saattoivat siten kohdata yhä uudenlaisia tuotteita ja palveluita, joiden funktiot eivät olleet heille ennestään selviä ja olivat kaukana silloisesta arjesta (Sassatelli 2007a).

Kulutusyhteiskunnan syntyä ja kehitystä on selitetty sekä tuotantokeskeisesti että kysyntä- ja kulutuskeskeisesti. Sassatellin mukaan tuotantokeskeiset eli produktivistiset teoriat jäljittävät kulutusyhteiskunnan synnyn teknologisiin innovaatioihin ja tarjonnan kasvuun (Sassatelli 2007b). Näissä näkemyksissä kulutusyhteiskunta syntyi reaktiona tarjonnan kasvuun; teknologisten innovaatioiden siivittämänä uudenlaisten tuotteiden tarjonta loi kuluttajakysyntää. Kulutuslähtöiset näkemykset selittävät syntyä sen sijaan konsumerismin, modernisaation tai vaihdannan avulla. Konsumeristisen näkemyksen mukaan keskiluokan pyrkimykset jäljitellä ylimpien luokkien kulutustyyliä ja tästä seuranneet keskiluokkaisen muodin sykliit saivat aikaan tarjonnan kasvun (emt, 15). Myös modernistinen selitys on kulttuurinen ja sen mukaan halujen toteuttaminen ja hedonismi kehittyivät vähitellen uudenaikaiseksi tavara- ja materiaalisuhteeksi ja kulutusyhteiskunnaksi. Vaihdantateesin mukaan ihmiset tekivät enemmän työtä voidakseen ostaa eksoottisia kulutustuotteita, lisäten näin vaihdantaa (emt, 18-19). Näitä selityksiä on myös kritisoitu ja niiden sijaan on ehdotettu tulkintaa, jonka mukaan kulutusyhteiskunnan synty oli monisyinen prosessi, joka syntyi monessa paikassa eri aikoina, ei yhden ainoan mekanismin myötä (emt, 30).

Kulutusyhteiskunta on saanut fordismin ja kapitalismin kehityksen sekä elintason kasvun myötä uusia piirteitä. Sassatellin mukaan kulutusyhteiskuntakehitys on jopa muuttanut käsitystämme valitsemisesta osana sosiaalista toimintaa (Sassatelli 2001). Kulutusyhteiskunta kehystää toimintaamme siten, että näemme ympäristömme yhä enemmän valintojen tuotteena. Se ikään kuin kutsuu tekemään itsemme ennustettaviksi

ja laskelmoitaviksi sekä näkemään itsemme yhteiskunnan perimmäisenä arvonlähteenä eli kuluttajina. Schwarzkopf (2008) menee tulkinnassaan jopa niin pitkälle, että toteaa nykymuotoisten länsimaisten sosiaalisten ja poliittisten järjestelmien olevan kokonaisuudessaan rakennettu valitsemisen periaatteen ympärille. Valitsemista tulisi kuitenkin kohdella pikemminkin normina kuin kuluttajien sisäänrakennettuna mekanismina. Valitsemiseen perustuva kuluttajuus ei ole luonnollinen ominaisuus (Schwarzkopf 2018, 447), vaan pikemminkin merkityksiä ja tottumuksia osana sosiaalisia käytäntöjämme, kuten sosiaalisen käytäntöteorianäkemyksen edustajat esittävät. Tämän tulkinnan mukaan valitsemisen lisääntyminen on seurausta valitsemisen sisällyttämisestä yhä useampaan sosiaaliseen käytäntöön.

Sassatelli korostaakin, että kulutusyhteiskuntaan kasvaminen ei ole ”luonnollista”, vaan oppimisprosessi (Sassatelli 2001) ja Schwarzkopfin mukaan kulutusyhteiskunta laajentaa käsitystämme siitä, missä tilanteissa meidän tulisi tai on ylipäättään mahdollista tehdä valintoja (Schwarzkopf 2018, 445). Valitsemiseen perustuva kuluttajuus on rooli, jonka näytteleminen muuttuu sosiaaliseksi normiksi yhä useammassa kontekstissa. Ristiriitaista hänen mukaansa on, että vaikka kuluttaja on etenkin mikrotaloustieteessä ja kuluttajapsykologiassa kehystetty aktiiviseksi valitsijaksi, kuluttaja ei todellisuudessa voi olla niin vapaa valitsemaan, että voisi valita, missä tilanteissa hän haluaa tehdä valinnan ja missä ei (emt, 436). Sassatelli lähestyy asiaa toisesta näkökulmasta ja toteaa, että (vain) se, että valitsee olla valitsematta, voi toimia todisteena todellisesta valitsemisen mahdollisuudesta (Sassatelli 2001, 95). Tästä näkökulmasta sosiaaliset käytännöt toimivat toimintaa rajoittavina tai ehkä pikemminkin toimintaa puitteistavina rakenteina, jotka määrittävät ihmisten mahdollisuuksia tai velvollisuuksia valita.

Sassatellin mukaan kulutusyhteiskuntaa luonnehtii ristiriitaisena piirteenä niin kutsuttu kesy hedonismi. Vaikka kulutuskulttuurissa ajatellaan, että yksilö on arvon perusta ja hänen halunsa ja nautintonsa kaupallisen kulttuurin mitta, tarpeidentyydytys on tavoiteltavaa vain niin kauan kuin se ei vaikuta olevan ristiriidassa yksilön autonomisuuden ja itsenäisen toimintakyvyn kanssa (Sassatelli 2001, 97-98). Jotta kuluttaja voi kuluttaa asianmukaisella tavalla, hänen on voitava hallita omaa suhdettaan kulutustavaroihin ja -palveluihin ja viestittävä riippumattomuutensa niistä. Kuluttajat voivat siis hallita markkinoita vain siinä määrin, kuin he voivat hallita itseään (Sassatelli 2007b, 161). Esimerkkinä tästä useimmiten julkilausumattomasta normista toimii kulutukseen liittyvä addiktiopuhe ja alkoholikäytön tai uhkapelaamisen medikalisointi.

Tällainen puhe kohdistuu etenkin yksilöihin; kuluttajan autonomiaa uhkaava kulutus on poikkeavaa, ei kulutusyhteiskunnan sisäänrakennettu valuvika. Kulutusyhteiskunnan ympäristötuhoisia tendenssejä korostavat kriittiset puheenvuorot sekä puhe kestävästä kehityksestä pyrkivät näkökulmasta riippuen muokkaamaan tai kehittämään tätä ajatusta edelleen – näiden puheenvuorojen mukaan tarpeidentyydytys on toivottavaa vain niin kauan, kun se ei vaaranna luonnon monimuotoisuutta ja kantokykyä (kts. yhteenveto esim. Pellow & Brehm 2013). Tällaisissa puheenvuoroissa huomio pyritään siirtämään yksilötasosta yhteiskuntien, kulttuuristen järjestelmien ja sosiaalisen järjestelmän tasolle.

Sassatellin mukaan kulutuskulttuurin käsitettä käytetään hyvin laajasti, jopa ympäripyöreästi ja siksi sen määritelmä jää useimmiten epäselväksi. Silloinkin, kun sitä käytetään rajatumminkin, keskitytään kritisoimaan usein mainonnan ja markkinoinnin tuottamia epärealistisia merkityksiä ja kuvia, mutta näillä kuvilla ei ole useinkaan yhteyttä siihen, mitä ihmiset päivittäin tekevät. Näiden kuvien vaikutusta kuluttajiin tulkitaan eri tavoin riippuen tarkastelijan käsityksestä kuluttajan toimijuudesta (Sassatelli 2007b).

Ehkäpä tunnetuimmat kulutuskulttuurikriittiset puheenvuorot löytyvät Frankfurtin koulukunnan tutkijoilta, kuten Theodor Adornolta ja Max Horkheimerilta. Karl Marxin tuotteistumisen ja vieraantumisen käsitteitä uudistaen kulutuskulttuuri on heidän mukaansa heijastuma yhteiskunnan tuotantosuhteista eli kulutusyhteiskunnan tapauksessa kapitalismista (Sassatelli 2007b, 75). Adornon ja Horkheimerin kriittisissä tulkinnoissa moderni kuluttaja kuvataan ihmisenä, jonka työn toisteisuuden ja järjettömän rutiininomaisuuden tehtävä on vain rahoittaa kulutusta ja toimia valtasuhteiden uusintajana.

Tällainen funktionaalinen tulkinta tuotannon ja kulutuksen tehtävistä on Sassatellin mukaan yleinen (Sassatelli 2007b, 123). Tuotanto ja kulutus nähdään toisilleen vastakkaisina ja niitä ohjaavat kulutusyhteiskunnan tulkinnoissa omat periaatteensa ja oma etiikkansa. Voidaan jopa sanoa, että niitä ohjaavat erilaiset arvot. Tuotanto on kurinalaisuuden ja tiukan työetiikan ohjaama ja sitä ohjaavat pyrkimykset arvonlisäykseen ja tehokkuuteen. Kulutusta sen sijaan kohdellaan tarpeentyydytyksen kenttänä, jossa kuluttajan rooliin kuuluu itsensä toteuttaminen ja ilmaisu kulutusvälitteisesti. Esimerkiksi varhaisten konsumerististen määritelmien mukaan kulutus on täyttymyksen tavoittelua materiaalien hyödykkeiden avulla (emt, 120).

Usein tuotannon ja kulutuksen vastakkainasettelu on niin liioiteltu, että siitä tulee eräänlainen karikatyyri (emt, 123). Tulkinnat perustuvat moniin eri kaksijakoisiin vastakkaisuuksiin, kuten jakoon julkiseen ja yksityiseen, irrationaaliseen ja

rationaaliseen, feminiiniseen ja maskuliiniseen tai vapauteen ja alistussuhteeseen. Vaikka nämä vastakkaisuudet kuvataan usein nimenomaan karrikoidusti, voivat ne siitä huolimatta tarjota hyödyllisiä apuvälineitä työn, vapaa-ajan ja kulutuksen tulkintaan, sillä tällaiset jaot ovat ihmisille usein merkityksellisiä. Kulutusyhteiskunnan tendenssit eivät siten mielikuvissa useimmiten koske työtä, sillä sitä ei pidetä vapaan valitsemisen kenttänä. Työpaikkaa pidetään julkisena ja kotia yksityisenä tilana. Sassaatin mukaan länsimaisessa yhteiskunnassa kuluttajille annetaan vapaa-ajalla keskeinen poliittis-taloudellinen rooli ja tehtävä: taloudellisten taantumien ja lamojen aikana kuluttaja voi saada talouden pyörät jälleen pyörimään. On kuitenkin epäselvää, millä tavoin tämä imperatiivi koskettaa kuluttajia tuotannon kentällä.

2.2.2 Kuluttajuuden muutos

Arvoihin perustuvat selitykset ovat olleet sosiologiassa suosittuja, sillä niiden avulla on voitu selittää esimerkiksi kulutusta, elämäntyyliä ja valintoja. Sosiaalisen käytäntöteorian valossa arvoihin perustuvat selitykset voidaan kuitenkin ymmärtää uudessa valossa. Arvojen merkitystä tai olemassaoloa ei käytäntöteoreettisissa selityksissä hylätä kokonaisuudessaan, mutta niiden rooli sosiaalisen toiminnan selittämisessä arvioidaan uudelleen. Arvoteoriat ovat perinteisesti olleet kulttuurisia selitysmalleja ja ne perustuvat sosiaalisten ja kulttuuristen merkitysten pohjalta toimimiseen. Ne ovatkin yksi niistä sosiologisista selitysmalleista, joita jotkin sosiaaliset käytäntöteoriat pyrkivät kritisoimaan (Reckwitz 2002). Jacobsenin ja Hansenin (2019) käytäntöteorian näkemyksen valossa arvot on mahdollista ymmärtää ”jaetuiksi ymmärryksiksi”. Jaetut arvot rakentuvat ja uusintuvat tottumuksellisissa sosiaalisissa käytännöissä.

Giuseppe Giordanin (2007) mukaan arvot ovat uskomuksia ja ideaaleja, jotka muodostavat pohjan valinnoille ja mieltymyksille sekä yksilöllisellä että kollektiivisella tasolla. Arvo on jotakin, joka määritellään hyväksi ja tavoiteltavaksi ja jonka toteuttaminen tekee kantajansa onnelliseksi. Arvoilla ei tarkoiteta samaa kuin kiinnostuksenkohteilla tai yleisillä moraalisisilla laeilla, vaikka jotkin arvot olisivatkin yhteiskunnassa yleisesti jaettuina. Ne ovat sen sijaan henkilökohtaisia, pitkäaikaisia ja immateriaalisia ja liittyvät yksilöiden ja yhteisöjen ”suuriin tavoitteisiin”. Arvot ohjaavat tietynlaiseen elämäntyyliin, joten niillä voidaan olettaa olevan vaikutusta myös

kulutuskäyttäytymiseen. Ne eivät Giordanin mukaan kuitenkaan suoraan anna konkreettisia käytännön toimintaohjeita.

Arvojen ajatellaan syntyvät sosialisatiion ja ympäristön vaikutuksesta (Kujanen ym. 2014). Ympäristön laatuun ja sosialisatioprosessiin vaikuttavat monet rakenteelliset tekijät, kuten ammatti, yhteiskuntaluokka, koulutusinstituutiot ja perhe (Giordan 2007). Arvot ovat tärkeä osa yksilöiden ja yhteisöjen minä- ja me-kuvaa, mutta ne eivät vain kuvaa yksilöä tai kollektiivia sellaisena, kuin ne ovat, vaan ne ohjaavat yksilöitä ja yhteisöjä pyrkimään arvojen mukaiseen toimintaan tulevaisuudessa. Tässä suhteessa ne saattavatkin selittää muutosta paremmin, kuin sosiaalinen käytäntöteoria.

Arvot siis muodostuvat rakenteellisten tekijöiden, kuten luokan, ammatin, sukupuolen ja perhetaustan vaikutuksesta. Koska kulttuuriset, taloudelliset ja poliittiset kehityskulut vaikuttavat näihin rakenteellisiin tekijöihin, arvojen muutosta on mahdollista tarkastella myös yhteiskunnan makrotasolla. Tällöin tarkastelussa ovat kokonaisten yhteiskuntien arvot. Yksi ehkäpä vaikutusvaltaisimpia ja laajamittaisimpia yhteiskuntien arvotutkimuksia on Ronald Inglehartin modernin ja postmodernin sekä materialistisen ja postmaterialistisen välistä dynamiikkaa tarkasteleva tutkimus (Inglehart 1997). Se pyrkii tarjoamaan selityksen laajamittaisemmasta yhteiskuntien arvojen muutoksesta.

Inglehart kuvaa teoksessaan ”Modernization and Postmodernization – Cultural, Economic and Political Change in 43 Societies” 43:n yhteiskunnan arvojen muutosta vuosien 1970 ja 1994 välillä (Inglehart 1997). Tuolloin hän havaitsi vähittäistä muutosta monissa arvoja mittaavissa muuttujissa. Inglehart selittää arvonmuutosta modernin ja postmodernin sekä materialismin ja postmaterialismin välisellä dynamiikalla. Alun perin siirtymän esimodernista moderniin mahdollisti Inglehartin mukaan vakaa valtio. Teollistuvia yhteiskuntia kuvaavat modernisaatioteoriat kuvaavat kehityksen lineaarisena ja näkökulmasta riippuen (esim. Karl Marx, Max Weber tai Daniel Bell) taloudellisesti tai kulttuurisesti deterministisenä. Yhteiskunnan muutos on modernisaatioteorioiden mukaan jäljitettävissä sellaisiin sosiaalisiin ilmiöihin, kuten teollistumiseen, kaupungistumiseen, massakoulutukseen, työnjaon eriytymiseen, hallinnon ja yritysten byrokratisoitumiseen ja massaviestinnän kehittymiseen (emt, 8-9).

Inglehart väittää, että modernisaatiokehitys on saavuttanut monessa maassa taitekohdan (Inglehart 1997, 27). Taloudellisen hyvinvoinnin kasvu ja hyvinvointivaltioiden kehittyminen ovat aiheuttaneet niukkuuden katoamisen sekä taloudellisen että eksistentiaalisen turvallisuudentunteen normalisoitumisen. Myös

Inglehart allekirjoittaa ajatuksen arvojen muodostumisesta lapsuuden, varhaisnuoruuden ja varhaisaikuisuuden sosialisoinnin aikana. Vanhempien sukupolvien arvot eivät muutu samassa tahdissa yleisen taloudellisen turvallisuuden kasvaessa kuin nuorempien sukupolvien. Siksi arvojen muutos tapahtuu vaiheittain sukupolvenvaihdosten myötä, kun yhä uudet nuoret sukupolvet vähitellen sisäistävät uudenlaisen postmaterialistisemmän kulttuurin (emt, 15). Inglehartin tulkinnan mukaan yhteiskunnan arvojen muutos tapahtuu siis sukupolvittain.

Uudenlaisen turvallisuudentunteen myötä ihmiset voivat ohjata energiansa toimeentulon tavoittelun sijaan myös muihin toimintoihin. Materiaalisten arvojen sijaan postmateriaalisissa arvoissa korostuvatkin itseilmaisus ja elämänlaadun tavoittelu. Laajamittainen arvopohjan muutos muuttaa myös yhteiskuntien kulttuuria. Henkilökohtaisen taloudellisten saavutusten painottamisen sijaan elämisen prioriteeteissa korostuvat elämänlaatu ja elämäntyylien valinta (Inglehart 1997, 28). Mikäli Inglehartin teoria pitää paikkansa, nykymuotoinen elämäntyyliä korostava kulutuskulttuuri on seurausta taloudellisen turvallisuuden normalisoitumisesta seuranneesta itseilmaisun tavoittelusta. Pantzar ja Haavisto ovat samoilla linjoilla ja huomauttavat, että niin kutsutuille kuluttajakansalaisille työtä tärkeämpää nykyaikana on vapaa-aika (2010, 19), johon itseilmaisus ja elämäntyyli sosiaalisina ilmiöinä pääasiassa sijoittuvat.

Yksinomaan Inglehartin postmaterialististen arvojen tutkimuksen perusteella on kuitenkin vaarallista tehdä liian pitkälle ulottuvia tulkintoja kuluttajista ja kulutuskulttuurista. Virhetulkintojen varalta Inglehart korostaakin, etteivät postmaterialistit tavoittele ei-materiaalista elämää tai ole materialismia vastaan. Tavoitteet ylipäättään eivät siis käänny pääläelleen, mutta prioriteetit muuttuvat (Inglehart 1997, 35). Olennaista on siis kysyä, kuinka postmaterialismi vaikuttaa vihreään ja poliittiseen kuluttajuuteen? Ovatko vihreät kuluttajat postmaterialisteja ja ovatko vihreiden kuluttajien tavoitteet kääntyneet täysin pääläelleen? Inglehart huomauttaa, että esimerkiksi kansainvälistä ympäristöliikettä tuskin olisi syntynyt ilman siirtymää postmaterialistisempiin yhteiskuntiin (Inglehart 1997, 57-58), sillä suurin osa vihreistä aktivisteista (ainakin teosta 90-luvulla kirjoitettaessa) on postmaterialisteja. Näin ollen postmaterialismilla ja vihreydellä sen eri muodoissa on yhteys.

Perinteinen poliittinen vaikuttaminen, joihin Inglehartin mainitsema vihreä aktivismi kuuluu, eroaa kuitenkin 2010-luvun kulutusvälitteisen vaikuttamisen keinoista. Sebastian Koosin mukaan poliittinen kuluttajuus ei olekaan poliittista sen perinteisessä, kapeassa merkityksessä, mutta se on ymmärrettävissä eräänlaiseksi

elämäntyyli politiikaksi, jossa ihmiset muodostavat ja neuvottelevat periaatteita elämän suurille valinnoille (Koos 2012, 38).

Koos tulkitsee Inglehartia siten, että postmaterialistiset arvot ohjaavat yksilöiden kulutusta, sillä arvot määrittelevät elämäntyyliä ja elämäntyyli kulutusta. Inglehartin tulkinnassa toimintaa ohjaavat siis arvot, eivät sosiaaliset käytännöt. Oletus, että poliittinen kulutus perustuu arvojen toteuttamiselle on ollut erityisesti yksilökeskeisten poliittisen kuluttajuuden selitysmallien erityispiirre (Koos 2012, 38). Niissä oletetaan, että yksilön toiminta on tarkoituksenmukaista ja tiedostavaa. Jos arvot ovat kuluttajan toimintaa laajemmin ohjaavia periaatteita ja yksilön kulutus päätösten oletetaan syntyvän tietoisesta harkinnasta, voidaan arvojen olettaa olevan osa jokaista kulutus päätöstä.

Koos haastaa arvonäkemyksen ja osoittaa, että ainakin Euroopassa poliittista kuluttajuutta ennustavat yksilön arvojen sijaan laajemmat rakenteelliset reunaehdot (Koos 2012). Nämä rakenteelliset reunaehdot ovat kulttuurisia, poliittisia ja taloudellisia. Siinä missä yksilötasolla yksilön ominaisuudet kyllä ennustavat poliittista kuluttajuutta, yhteiskuntien välisessä monitasovertailussa kuluttajien taloudelliset resurssit ja vaihtoehdot sekä valtion vahva rooli poliittisissa instituutioissa selittävät poliittista kuluttajuutta yksilön ominaisuuksia enemmän (emt, 52). Kun yhteiskuntien jäsenet ovat varakkaampia ja kun tarjolla on enemmän vaihtoehtoja, poliittinen kuluttajuus on todennäköisempää. Koosin havainto on siis samankaltainen kuin Inglehartin, mutta tulkinta taloudellisten tekijöiden vaikutuksesta on eri.

Vaikka arvot toimivatkin elämänpolitiikan peruseriaatteina, pelkästään arvoilla ei voida selittää kulutusta. Tämä johtuu siitä, etteivät ne anna suoria käytännön toimintaohjeita sekä siitä, että suuri osa kulutuksesta ei ole luonteeltaan reflektointia, vaan ”tavallista” ja rutinoitunutta kuten Gronow, Warde ja Ilmonen asiaa käytäntöteoreettisesta näkökulmasta kuvailevat (Gronow & Warde 2001; Ilmonen 2001). Tavallisella kulutuksella viitataan arkisiin kulutuskäytäntöihin, joissa ei sinänsä ole mitään erityistä ja joita on etenkin sosiologisissa kulutustutkimuksissa pitkään pidetty toissijaisina esimerkiksi luksus- tai identiteettikulutukseen nähden (emt, 4). Ilmonen mukaan kuten mihin tahansa arkirutiineihin, myös päivittäistavaraostokseen muodostuu tottumuksia ja toisteisuutta. Tällaiset tavat ja tottumukset ovat sellaisia, joita toteutetaan ilman tietoista reflektiota (Ilmonen 2001, 12). Siten tavallisessa kulutuksessa arvoja ei reflektoida aktiivisesti.

Tulkinta kulutuksen tavallisuudesta yhdessä sosiaalisen käytäntöteorian tulkintojen kanssa asettavat tällä tavoin asettavat yksinomaan arvoihin perustuvat teoriat

kyseenalaisiksi. Arvopohjaisia tulkintoja yksilötasolla vaikeuttaa entisestään se, että kuluttajan on usein vaikea valita arvojensa mukaisia tuotteita ja palveluita (Ilmonen 2001). Esimerkiksi keskivertokuluttaja ei juuri tunne tai voikaan tuntea tuotteiden tai niiden raaka-aineiden alkuperää tai itse tuotantoprosessia. Lisäksi tuotteet ovat keskenään samanlaisia ja vertaileminen on vaikeaa. Myös tuotteiden markkinointi ja monimutkaiset tai mielikuvamainontaan perustuvat pakkaukset vaikeuttavat tuotteiden ominaisuuksien ja alkuperän arviointia sekä ostotilanteita kokonaisuudessaan (2001, 18).

2.2.3 Vastuullinen kuluttaja kuluttajakansalaisena

Keskustelu postmodernien kuluttaja-arvojen muutoksesta on synnyttänyt uudenlaisen valintojensa seuraukset tiedostavan ja kuluttajavälitteisesti vaikuttavan toimijan käsitteen, kuluttajakansalaisen. Niin kutsutusta ”aktiivisen kuluttamisen” mallista on tutkimuskirjallisuudessa aiemmin käytetty – ja käytetään yhä – monenlaisia termejä, kuten eettinen ostaminen, eettinen ostoskäyttäytyminen, eettinen kulutus, poliittinen kulutus, poliittinen konsumerismi ja kriittinen konsumerismi (Jacobsen & Dulsrud 2007, 470). Kukin näistä käsitteistä viittaa kulutuksen ristiriitaisiin ulottuvuuksiin tai kulutuksen välineellisyyteen eettisten, sosiaalisten ja poliittisten tavoitteiden saavuttamiseksi.

Vastuullisella kuluttamisella tai vastuullisella kuluttajuudella tarkoitetaan useimmiten kuluttajien toimia, joiden avulla pyritään välttämään jätteen syntymistä sekä energian tai resurssien liikakulutusta sekä toimia, jotka pyrkivät edistämään tuotteiden ja palveluiden tuottajien tuotanto-olosuhteita. Tällaisia toimia voivat olla esimerkiksi satokausien seuraaminen, kestävästi tuotetun ruoan ostaminen, ruokakassien uudelleenkäyttö, ekologinen ajaminen, pyykinpesulämpötilojen alentaminen, energiatehokkaiden laitteiden suosiminen tai laitteiden sammuttaminen tarpeettomana tai käytetyn tavaran ostaminen. Kestävän kuluttamisen käsite ei ole kuitenkaan täysin yksiselitteinen ja se voi ilmetä eri kuluttajilla hyvinkin eri tavoin. (Verplanken & Roy 2015, 243-245).

Kuluttajakansalaisen käsite on yksi tapa ymmärtää poliittisesti tiedostavia valintoja tekevä toimija ja se on juurtunut akateemisen tutkimuksen lisäksi myös kansalaisaktivistidiskurssiin (Johnston 2008). Käsitteen avulla pyritään vastaamaan siihen, onko poliittinen vaikuttaminen ja yhteisten tavoitteiden toteuttaminen kulutuksen avulla mahdollista ja jos on, millä tavoin se toteutuu. Se poikkeaa kuitenkin esimerkiksi

monista termeistä, kuten kriittisestä kuluttajuudesta siten, että sitä voidaan soveltaa kaikkiin yhteiskunnassa eläviin ihmisiin: kuten kansalaisen tai kuluttajan käsitteenkin kohdalla, myöskään kuluttajakansalaisuudelta sekä sen ilmentämiltä kuluttajuuden ja kansalaisuuden välisiltä ristiriidoilta ei voi kukaan välttyä. Se perustuu siis ajatukseen, jonka mukaan ekologisesti vastuulliset valinnat tai ekologisesti vastuullinen kuluttaminen koskee kaikkia jossain määrin.

Kuluttajakansalaisen käsite eroaa esimerkiksi tiedostavan kuluttajan käsitteestä siten, että kuluttajakansalaisen, toisin kuin tiedostavan kuluttajan, toimintaa ohjaavat myös kansalaisvelvollisuudet laajasti ymmärrettynä. Kuluttajakansalainen ei myöskään ole vain poliittinen kuluttaja, vaan hän tasapainottelee kansalaisen ja kuluttajan roolien välillä, kyeten ainakin teoriassa toteuttamaan kansalaisvelvollisuuksiaan kulutuksen avulla. Siten kuluttajakansalaisen käsite menee vielä poliittista kuluttajuutta pidemmälle. Käsitteen uutuusarvo piileekin sen potentiaalissa silloittaa keskenään jopa ristiriitaisia yksilöön kohdistuvia rooli-dotuksia (Pattaro & Setiffi 2008, 1016). Käsitteen kehittelyn tueksi on otettu elementtejä sosiologiasta, politiikan tutkimuksesta sekä taloustieteellisestä markkinoiden ja kulutuksen tutkimuksesta. Käsite on ammentanut paljon aineksia esimerkiksi Michele Michelettin tai Andrew Dobsonin poliittista kuluttajuutta ja ekologista kansalaisuutta käsittelevistä tutkimuksista (Spaargaren & Oosterveer 2010, 1891-1893; kts. esim. Micheletti 2003 ja Dobson 2006). Kuluttajakansalaisen käsite ilmentää laajempaa keskustelua kuluttamisen yhteiskunnallisesta muutoksellisesta voimasta ja kuluttajan toimijuudesta. Käsite tulisi parhaiten ymmärtää weberiläiseksi ideaalityypiksi (Spaargaren & Oosterveer 2010 1891), jonka toteutuminen käytännössä riippuu kuluttajuuden ja kansalaisuuden välisestä tasapainosta eri ympäristöissä sekä niiden ohella muista toiminnan vaikuttimista.

Käsitteellä pyritään yhdistämään näin kaksi perinteisesti jotakuinkin vastakkaisiksi käsitettyä rooliulottuvuutta, konsumerismi ja kansalaisuus, yhteen käsitteeseen. Sen lisäksi, että kuluttaja ja kansalainen ovat rooleja, ovat ne toisaalta myös eräänlaisia ideaalitoimijoita, joiden pohjalta yhteiskuntaa voidaan kehittää. Kuluttajakansalaisuuden kansalaisulottuvuus perustuu käsitykseen kansalaisuudesta sosiaalisesti orientoituneina pyrkimyksinä ja käsityksinä kansalaisen oikeuksista ja velvollisuuksista (Spaargaren & Oosterveer 2010, 1888). Kansalaisoikeudet ja velvollisuudet viittaavat sellaisiin yhteisön tai valtion perusjäsenyyden oikeuksiin ja velvollisuuksiin, jotka koskevat kaikkia yhteisön jäseniä (emt, 1891). Kuluttajakansalainen, joka tiedostaa kansalaisen oikeudet ja velvollisuudet, pyrkii

toteuttamaan velvollisuuksiaan kansalaisena kuluttamalla niin, että kulutuksen seuraukset ovat yhteensopivat kansalaisuuden vaatimusten kanssa.

Siinä missä kansalaisuus on useimmiten käsitetty valtion tai poliittisen yhteisön jäsenyydeksi, Johnston määrittelee kansalaisuuden pelkkää jäsenyyttä laajemmaksi ja monimutkaisemmaksi ilmiöksi (Johnston 2008, 243). Hänen mukaansa siihen kuuluu jäsenyyden lisäksi myös formaalin politiikan ulkopuolinen poliittistaloudellinen ja -ekologinen toiminta, esimerkiksi kansalaisyhteiskunnan ei-valtiolliset pyrkimykset. Kansalaisuuden ilmentämistä voivat olla toimet, jotka edistävät yhteisön yhteenkuuluvuutta, pyrkivät säilyttämään yhteisen luonnon monimuotoisuuden (emt). Kun kansalaisuus käsitetään näin laajemmin, on kuluttajuuden ja kansalaisuuden erityispiirteitä mielekkäämpää tarkastella.

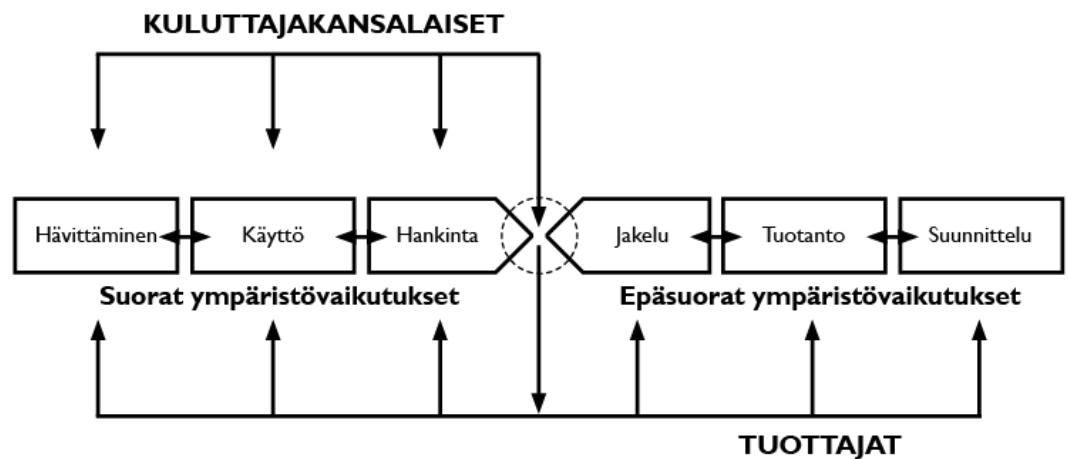
Johnston pyrkii luomaan kuvan kuluttajakansalaisuuden ristiriitaisuuksista eri yhteiskunnallisissa konteksteissa. Hän erittelee konsumerismin ja kansalaisuuden eroja kulttuurin, poliittisen talouden sekä poliittisen ekologian tasoilla (2008, 247). Jaottelu on karkea, sillä huolimatta Johnstonin määritelmästä on lähes mahdotonta määritellä yksiselitteisesti, mitä esimerkiksi kansalaisyhteiskunnan ja -velvollisuuksiin ylipäättään lasketaan. Määrittelyn vaikeus käy ilmi myös esimerkiksi Dobsonin (2006, 96-97) ekologista kansalaisuutta käsittelevästä tutkimuksesta. Parhaiten jaottelu toimii, kun se käsitetään yksilön eduntavoittelun sekä sosiaalisen ja ekologisen vastuunkannon väliseksi käsitteelliseksi erotteluksi.

Kulttuurin tasolla kuluttajuudella tarkoitetaan yksilön valitsemisen mahdollisuuden ja erilaisten vaihtoehtojen tarjoamista, kuten aiemmin kulutuskulttuurin käsitteen yhteydessäkin määriteltiin. Kansalaisuudella tarkoitetaan vuorostaan valitsemisen mahdollisuuden ja valikoiman rajoittamista kollektiivisten ratkaisujen ja etujen nimissä. Poliittisessa taloudessa konsumerismi ilmenee kuluttajamarkkinoiden arvostamisena sekä kulutusvälitteisenä statuksen tavoitteluna. Kansalaisuus poliittisessa taloudessa ilmenee tasavertaisten kulutusmahdollisuuksien tarjoamisena sosiaaliluokasta riippumatta sekä polarisoivien vaikutusten lieventämisenä markkinoilla. Poliittisessa ekologiassa konsumeristinen ympäristönsuojelu tapahtuu kulutusvälitteisesti, kun kansalaislähtöisessä siihen kuuluu kulutuksen vähentäminen sekä halujen ja tarpeiden uudelleenarvioiminen järjestelmätasolla. Ehkäpä merkittävin ero konsumerististen ja kansalaisvetoisten näkökulmien välillä ovat erot valinnan vapaudessa. Kulutusvälitteinen vaikuttaminen sisältää aina valinnan mahdollisuuden, kun taas kollektiivisella sääntelyllä

voidaan rajoittaa valinnan mahdollisuutta tekemällä joitain toimia pakollisiksi ja toisia mahdottomiksi (Johnston 2008).

Spaargaren ja Oosterveer ovat kehittäneet kuluttajakansalaisen käsitettä ja roolia globaalina muutostoimijana erityisesti sosiologisesta näkökulmasta. Myös he arvioivat kuluttajakansalaisuutta yhteiskunnan eri viitekehyksissä. Heidän mukaansa kuluttajakansalaisen rooleja globaalissa taloudessa voidaan erotella kolme, joissa kuluttajakansalainen voi toimia poliittisesti, markkinoilla tai moraalisesti, joskin nämä eivät ole toisiaan poissulkevia, vaan keskenään päällekkäisiä toiminnan ulottuvuuksia. Kuluttajakansalaisen eri roolit perustuvat Alan Warden jaotteluun kolmeen erilaiseen tuotanto-kulutusjärjestelmään (eng. *system of provision*), jotka kukin tarjoavat kuluttajan roolille ja toiminnalle omanlaisensa viitekehyksen. Warden käsitteellä tarkoitetaan tuotannon ja kulutuksen välistä systeemistä vuorovaikutusta (Welch & Warde 2015). Tämä vuorovaikutus on esitetty graafisesti kuviossa 1, joka on suomennos Welchin ja Warden kuvioista. Kuvion nuolet kuvastavat vallan virtoja kuluttajakansalaisten ja tuotannon välisessä vuorovaikutuksessa. Ympäristöystävällisten valintojen tekeminen voidaan käsittää vallankäytöksi, jolloin kuvaajan mukaisesti kuluttajakansalainen voi tehdä valintoja tuotteiden ja palveluiden hankinnan, käytön ja hävittämisen suhteen.

Palveluiden ja tuotteiden erilaisia toimitusjärjestelmiä ovat markkinat, julkinen sektori sekä henkilökohtaisella tasolla ilmenevä elämänpolitiikka.

Kuvio 1. Valtasuhteet ja niiden virtaukset (eng. power flow) tuotanto-kulutusmallissa (mukailtu ja suomennettu Welch & Warde 2015).

Kuviossa 1 esiteltyyn malliin perustuvat järjestelmät markkinoiden, julkisen sektorin ja elämänpolitiikan tasoilla puitteistavat kuluttajille toimitettujen tuotteiden ja palveluiden merkityksiä eri tavoin, sillä kuluttajat sekä tuotteiden ja palveluiden tarjoajat suhtautuvat

oikeuksiinsa ja velvollisuuksiinsa niissä eri tavoin. Jaottelun kannalta olennaista on siis esimerkiksi kysyä, millä eri tavoin kuluttajakansalainen voi vaikuttaa markkinoilla ja julkisella sektorilla?

Kuluttajakansalainen voi siis toimia suhteessa julkiseen sektoriin, markkinoihin tai elämänpoliittiseen (Spaargaren & Oosterveer 2010). Markkinoiden viitekehyydessä kuluttajakansalainen toteuttaa poliittisia tavoitteitaan kulutusvälitteisesti. Tällöin Michelettin mukaan ”ihmiset tekevät valintoja tuottajien ja tuotteiden välillä pyrkimyksenä muuttaa kyseenalaisia institutionaalisia tai markkinoiden toimintatapoja” (Micheletti 2003, 2-3). Kuluttajakansalainen käyttää tällöin markkinoilla ostovoimaansa viestiäkseen tuotteiden ja palveluiden tuottajille omat eettiset ja poliittiset mieltymyksensä kuluttajana (Spaargaren & Oosterveer 2010, 1892). Markkinoilla toimivan kuluttajakansalaisen keino vaikuttaa ympäristöön positiivisesti on siis tehdä sellaisia kulutusvalintoja, jotka toteuttavat sellaisia ekologisen ja sosiaalisen kestävyuden periaatteita, jotka koituvat yhteisö tai yhteiskunnan hyödyksi. Markkinaehtoisesti toteutuva laajempi kulutuksen muutos perustuu siis vapaaehtoisesti muutettuihin kulutusvalintoihin ja vapaaehtoiisiin valintoihin reagoivaan muuttuneeseen tarjontaan (Johnston 2008).

Toinen kuluttajakansalaisuuden viitekehys on politiikka. Poliittisen toiminnan on nähty kuuluvan erityisesti kansalaisuuteen: kansalaisuus määrittyy aina suhteessa yhteisöön, jonka vuoksi kansalaiset neuvottelevat yhdessä yhteisön tavoitteista ja kansalainen toteuttaa näitä tavoitteita. Kun kuluttajakansalaista tarkastellaan suhteessa julkiseen sektoriin ja erityisesti ympäristönäkökulmasta, kuluttajakansalaisen rooli voidaan käsittää ympäristökansalaisena (Spaargaaren & Oosterveer 2010).

Ympäristökansalaisella on kansalaisen oikeudet ja velvollisuudet, mutta suhteessa ympäristöön; yhteisön lisäksi ympäristökansalainen on osa yhteistä ympäristöä. Tästä näkökulmasta kuluttajakansalaisella on esimerkiksi oikeus vaatia ympäristön turvallisuutta tai hyvinvointia samoin kuin kansallista turvallisuutta tai hyvinvointia. Kuten muutkin kansalaisvelvollisuudet, ympäristöön kohdistuvat odotukset ja tavoitteet neuvotellaan kollektiivisesti. Ympäristökansalaisen velvollisuutena on huolehtia luonnon- ja elinympäristön kantokyvystä sekä luonnonvarojen riittävydestä.

Se, mikä kaikki käsitetään kuuluvaksi yhteiseen ympäristöön, on vähitellen kuitenkin laajentunut. Ympäristökansalaisuuden käsite on Dobsonin sanoin ”ei-kansallistunut” (Dobson 2006, 97). Ympäristöongelmien juurisyyt ja niiden alueellinen kattavuus ovat kansallisen sijaan globaaleja, sillä globaalissa taloudessa ne eivät kosketa

vain yksittäisiä kansallisvaltioita, eikä ympäristöongelmien ratkaisemisen nähdä olevan vain yksittäisten valtioiden käsissä. Ympäristökansalaisuuden vaikutuspiirin globalisoitumiseen vaikuttaa myös se, että tietoisuus kulutuksen ympäristövaikutusten globaalista laajuudesta leviää.

Dobson esittääkin, että ekologinen kansalaisuus on laajuudeltaan globaalia ja kansainvälinen ympäristöliikehdintä ja -aktivismi kuuluvat aivan uudenlaisen maailmankansalaisuuden piiriin. On kuitenkin epäselvää, minkälaisia velvollisuuksia kuluttajakansalainen toteuttaa, jos ekologinen kansalaisuus on luonteeltaan globaalia.

Kuluttajakansalaisuutta voi tulkita markkinoiden ja politiikan lisäksi myös elämäntyylipoliittisesti. Nimestään huolimatta Anthony Giddensin kehittämä elämäntyylipolitiikan käsite ei viittaa julkisen sektorin harjoittamaan formaaliin politiikkaan, vaan periaatteisiin, joita ihmiset toteuttavat silloin, kun heidän on tehtävä omaa elämäänsä, sen arvoja ja sen periaatteita koskevia suuria päätöksiä (Giddens 1991, 214-215). Spaargarenille ja Oosterveerille elämänpoliittinen kuluttajakansalaisuus on tällöin omien säännöistä, resursseista, arvoista ja taipumuksista koostuvan elämäntyylinsä peruseriaatteiden reflektointia (Spaargaren & Oosterveer 2010).

Kuluttajakansalaisen käsite politisoi markkinat (Koos 2012, 38), joita on usein pidetty epäpoliittisena tai ”luonnollisten taipumusten” ohjaamina. Tämä johtuu siitä, että kuluttajakansalaisen käsite edellyttää markkinoiden tuottavan seurauksia, joita voidaan arvottaa poliittisesti. ”Epäpoliittisilla markkinoilla” tapahtuvia kulutusvalintoja on selitetty epäpoliittisten mieltymysten toteuttamisen avulla etenkin taloustieteissä. Tällaisessa näkemyksessä yksittäisen kuluttajan kulutuspäätös tai sen vaikutukset eivät lähtökohtaisesti näyttäyty merkityksellisenä suhteessa muihin kuluttajiin tai kollektiiviin tavoitteisiin. Markkinat politisoivassa kuluttajakansalaiskeskustelussa kulutuspäätöksillä käsitetään olevan sosiaalisia ja ekologisia merkityksiä. Käyttämällä kuluttajien sijaan nimenomaan kuluttajakansalaisen käsitettä halutaan kiinnittää huomiota kuluttajien vastuuseen kulutuksen poliittisista seurauksista. Kuluttajakansalaisuuden avulla voidaan pyrkiä selittämään myös kuluttajien halukkuutta hallita itse ja muihin kohdistuvia riskejä (Connolly ja Prothero 2008, 141).

Markkinoiden ja politiikan ohella kolmas kuluttajakansalaisen rooli määrittyy henkilökohtaisten periaatteiden ja moraalin eli Giddensin elämänpolitiikan avulla. Giddensin mukaan elämänpolitiikka on elämäntyylin politiikkaa (1991, 214). Hän määrittelee sen traditioiden jälkeisen ajan suurten kysymysten käsittelyksi henkilökohtaisella tasolla siten, ettei yksilö voi välttyä niiden käsittelyltä kohdatessaan

oman elämänsä elämäntyyliä ja toimintaperiaatteita koskevia suuria valintoja. Se, millaisia periaatteita ihmiset ovat itselleen näiden suurten kysymysten pohjalta muodostaneet, vaikuttavat vuorostaan valtioiden, järjestöjen ja muiden ihmisten yhteenliittymien strategioihin. Elämänpolitiikka on siis oman elämän suurten kysymysten ja arvoperiaatteiden reflektointia ja politiikkaa. Elämäntyyli on suurimmaksi osaksi oman elämän kulutuksen tyyli (Bauman & May 2001, 68). Käytäntöjen näkökulmasta elämäntyyli on kokoelma käytäntöjä ja elämänpolitiikka vuorostaan moraalisia periaatteita tärkeistä, suotavista ja epätoivottavista käytännöistä. Näitä moraalisia periaatteita ja käytäntöjä kuluttajakansalainen ruotii suhteessa velvollisuuksiinsa ja toimintatapoihinsa kuluttajana ja kansalaisena.

Kaikkia ristiriitaisuuksia kuluttajakansalaisen käsite ei voi kuitenkaan ratkaista, eikä se ole ongelmaton. Siihen kuuluu vastakkaisia ja jopa ristiriitaisia kulutuksen muotoja, kuten hedonismin ja sosiaalisesti vastuullisen kulutuksen välinen jännite. Myös vapaavalintaisuuden ja velvollisuuden välinen ristiriita on monissa konteksteissa ylitsepääsemätön (Pattaro & Setiffi 2016). Johnstonin mukaan kuluttajakansalaisuus on usein ristiriidassa kasvuorientoituneen yrityksen tavoitteiden kanssa (Johnston 2008). Kuluttajan valinnan tärkeyttä korostavien yritysten näkemys on, että tarjoamalla kuluttajalle muiden tuotteiden ekologisempia vaihtoehtoja kuluttaja voi toteuttaa ekologisempia mieltymyksiään ja muuttaa näin kulutustaan.

Käytännössä kuluttajakansalaisuus ei kuitenkaan toteudu näin ongelmattomasti. Johnstonin tutkimassa ekologisiksi brändäytyneessä kauppaketjussa Whole Foods Marketissa (WFM) kuluttajakansalaisuus nähdään tiedostavien ja perustellusti eettisten valintojen tekemisenä samalla, kun kuluttaja voi hemmotella itseään. Vaikka WFM esittää kuluttajakansalaisuuden kuluttajien universaalina roolina, kohdentaa se tästä huolimatta myyntiään erityisesti kuluttajille, joilla on taloudellista ja kulttuurista pääomaa (Johnston 2008). Kaikki eivät ole kuitenkaan yhtäläisessä asemassa eettisinä kuluttajina. Vaikka WFM on korostanut markkinoinnissaan sosiaalista ja ekologista vastuuta, se on jättänyt taloudellisten ja kulttuuristen pääomien kerrostumista koskevat seikat markkinoinnista huomiotta. Tällaisissa kaupallisissa ympäristöissä ihmiset tulisi käsittää siis yhä kuluttajiksi, ei kuluttajakansalaisiksi, kuten yritykset itse haluavat viestiä.

Kuluttajakansalaisuuden toteutuminen kohtaa Whole Foods Market -kauppaketjun tapauksessa myös muita ongelmia. Yritys ohjaa ”eettisiä kuluttajia” myös statuserottautumiseen kulutuksen avulla (Johnston 2008). Sen lisäksi WFM käyttää eettisiä valintoja tekeviä asiakkaitaan työkaluna brändäyksessään. Keskeinen ristiriita

kuluttajakansalaisuudessa onkin, että voittoa tavoittelevan yrityksen toimintalogiikka ei lopulta tarjoa puitteita kansalaisvelvollisuuksien ja -oikeuksien tosiasialliselle toteuttamiselle. Erityisen ongelmallista on, että koska yritykset korostavat kuluttajien vapautta valita, eettiset ja ekologiset kulutustuotteet muodostuvat vain yhdeksi markkinasegmentiksi muiden joukossa, eivät ainoaksi mahdolliseksi vaihtoehdoksi, kuten usein ympäristön kannalta saattaisi olla kaikkein edullisinta. Kun kuluttajalle tarjotaan kaikenlaisia tuotteita, jää lopulta epäselväksi, mikä yritysten viesti ekologisen kansalaisen velvollisuuksista on.

Jos kuluttajakansalaisuus toteutuu vain vapaan valitsemisen pohjalta, kykenevätkö kuluttajat muuttamaan niitä tuotannon rakenteita, jotka mahdollistavat ylikulutuksen ja siitä seuraavat ympäristöongelmat yhteiskunnallisena ilmiönä? Connollyn ja Protheron (2008) mukaan kulutustutkijat ovat jakautuneita tämän kysymyksen suhteen. Osa tutkijoista on sitä mieltä, että kuluttajilla on tosiaankin viime käden vastuu kulutuksensa seurauksista. Jos kuluttajat eivät osta luonnonvaroja kohtuuttomasti kuluttavia tuotteita ja palveluita, ei ylikulutuksen ongelmia synny. Dobson hyväksyy ajatuksen, jonka mukaan ilmastonmuutosta ja ympäristöongelmia torjuvien toimien onnistuminen on viime kädessä kiinni ihmisten mieltymyksistä (Dobson 2006, 103). Kuluttajien vastuulla ei kuitenkaan tarkoiteta, että yksittäisten kulutusvalintojen painottaminen olisi yhteiskunnallisesti vaikuttavaa tai että keinot ylikulutuksen poistamiseksi olisivat selkeitä. Dobson huomauttaakin, ettei kuluttajien vastuun kysymyksessä ”naiiviin voluntarismiin” eli varauksettomaan uskoon vapaan valinnan vaikuttavuudesta tule sortua. Osa tutkijoista korostaa, ettei käytännöllisesti katsoen vain yksittäisten kuluttajien vastuuttaminen valinnoistaan ole tehokas keino vaikuttaa ylikulutukseen. Sosiaalista käytäntöteoriaa edustavat kulutustutkijat kuuluvat tähän tutkijoiden joukkoon. Sen lisäksi, että kuluttaminen ei perustu vapaisiin valintoihin, eettinen kuluttaminen on ristiriidassa niiden poliittisten ja taloudellisten rakenteiden kanssa, jotka edellyttävät talouden kasvua ja jotka perustuvat resurssien liialliseen hyödyntämiseen (emt).

Myös Jacobsen ja Dulrud (2007), jotka tunnistavat kulutuksen tottumuksellisen luonteen, osoittavat useita rajoitteita kuluttajavalinnan vaikuttavuudessa. Myös he kohdistavat kritiikkinsä erityisesti niin kutsuttuun aktiivisen kuluttajan malliin (emt, 469). Tällä he viittaavat sellaiseen kuluttajakäsitykseen, joka olettaa kuluttajan voivan eritellä kulutuksensa moraalisia ulottuvuuksia, yhdistää voimansa kollektiiviseksi poliittiseksi voimaksi ja tehdä perinpohjaisia kulutuksensa periaatteiden ja seurauksien harkintaa.

Johnstonin tavoin Jacobsen ja Dulsrud ja myöhemmin Dulsrud (2017, 217) haastavat ajatuksen käytännössä toteutuvasta universaalista kuluttajakansalaisesta, joka kykenee yhdistämään omaneduntavoittelun ja hedonismin sekä sosiaalisesti orientoituneen poliittisen kulutuksen ajasta ja paikasta riippumatta. Heidän mukaansa kuluttajan ja kuluttajakansalaisen oikeuksiin ja velvollisuuksiin vaikuttavat väistämättä kansalliset ja institutionaaliset erot. Esimerkiksi vaikka norjalaiset ja alankomaalaiset jakavat arvokartoituksissa näkemykset eläinten oikeuksista, norjalaiset eivät pidä eläinten oikeuksien suojelua yksittäisen kuluttajan, vaan julkisen sektorin tehtävänä. Alankomaalaiset ajattelevat sitä vastoin enemmän, että kulutus voi hyvinkin toimia poliittisena ohjauskeinona. (Jacobsen & Dulsrud 2007, 472)

Warden käytäntöihin perustuvaa kulutuskäsitystä (2005) mukaillen Jacobsen ja Dulsrud kiinnittävät huomiota kuluttajakansalaisuuden arkisiin, tavanomaisiin ja rutinoituneisiin piirteisiin sekä Shovea ym. (2012) mukaillen kuluttajakansalaisuuden sosioteknisiin puitteisiin. Heidän mukaansa suurin osa kulutuksesta tulee jatkossakin olemaan tavanomaista kulutusta, johon ei liity tietoista poliittista harkintaa (Jacobsen & Dulsrud 2007, 477). Vaikka teoriassa olisikin mahdollista muuttaa olemassa olevia käytäntöjä siten, että osa niistä on eettisten ja vähemmän eettisten vaihtoehtojen punnitseminen, käytännössä tämä ei toteudu useimpien kuluttajien tapauksessa.

Yksi syy tälle on se, että arjen kulutus koostuu sellaisista puitteista, jotka eivät mahdollista valitsemista, minkä vuoksi ekologisten tai eettisten vaihtoehtojen valitseminen ei ole mahdollista (Jacobsen & Dulsrud 2007). Esimerkiksi ympäristön infrastruktuuri, ainoan lähistöllä sijaitsevan kaupan valikoima tai vaikkapa työpaikan tarjoamat työvälineet rajoittavat väistämättä valitsemisen vaihtoehtoja, toisinaan yhteen ainoaan mahdolliseen. Tällöin ajatus valinnoillaan vaikuttavasta kuluttajakansalaisesta kyseenalaistuu.

Kuluttajakansalaisuus on myös elämäntyylien näkökulmasta ongelmallinen käsite tai ainakin elämäntyyliä ovat ongelmallisia kuluttajakansalaisuuden näkökulmasta. Jos ekologista kuluttajuutta pidetään vain yhtenä elämäntyylinä muiden joukossa, useimpien ihmisten ei-ekologiset elämäntyyliä eivät perustu ekologisten kulutusvalintojen tekemiseen. Kuluttajakansalaisuuden käsite pitää yhteisöä hyödyttäviä valintoja kuitenkin universaalina velvollisuutena, ei vain yhtenä elämäntyylinä.

Ekologiset näkökohdat eivät ole ainoita kulutuspäätösten harkintaan vaikuttavia tekijöitä. Tekijöitä on useita. Jacobsenin ja Dulsrudin mukaan ostopäätökset ovat kuluttajaan kohdistuvien moraalisten odotusten, hoivan ja vallan suhteiden, taloudellisten

tekijöiden, ravitsemuksellisten näkökohtien, maun ja mieltymysten sekä käytännöllisten tekijöiden, kuten kiireen ja tuotteiden saatavuuden lopputuloksia. Nämä tekijät voivat olla keskenään ristiriidassa ja ne voivat painottua kulutuksen sosiaalisissa käytännöissä eri tavoin. (Jacobsen & Dulsrud 2007, 477)

3 TYÖNTEKIJÄN ASEMAN JA AUTONOMIAN RAKENTUMINEN

Työnteko, tapahtui se sitten määrättyllä työpaikalla tai omaehtoisesti yrittäjänä, luo ympäristöystävällisille teoille ja valinnoille omanlaisensa viitekehyksen ja puitteet. Tästä eteenpäin työn tekemisen viitekehykseen viitataan ”työpaikkana”. Ehkäpä merkityksellisin työn tekemisen ympäristö on palkkatyöläisen työpaikka vakituisena työn tekemisen tilana. Yllä on käsitelty kulutuksen merkitystä ympäristöystävällisten tekojen tekemisessä. Työpaikka on kuitenkin kulutuksen viitekehyksenä siinä mielessä erityinen, ettei sitä ole mielletty yhdeksi kulutuksen viitekehykseksi juuri lainkaan. Esimerkiksi Jonathan Gershuny on sosiaalisia instituutioita ajankäytön näkökulmasta käsittelevässä teoksessaan jaotellut päivittäisen ajankäytön neljään kategoriaan: palkattuun ja palkattomaan työhön, vapaa-aikaan ja kulutukselliseen aikaan sekä nukkumiseen (Gershuny 2003). Hänen mukaansa vapaa-ajalla tapahtuva kulutus luo sen ajan, jonka kulutamme töissä. Töissä luodaan vuorostaan ostovoima, jonka avulla voidaan kuluttaa. Kuluttamalla luodaan siten työpaikat ja työpaikoilla kulutus. Tästä funktionalistisesta näkökulmasta työ ja vapaa-aika ovatkin symbioottisia; ilman toista ei voi olla toista (emt., 28).

Jako työhön ja vapaa-aikaan ei ole Gershunyn mukaan arjessa aina itsestään selvä. Työ nähdään usein vaivalloisena, pakottavana ja rajoittavana, mutta se voi olla siitä huolimatta hyvinkin mielekäästä ja nautinnollista. Työ nähdään myös välineellisenä jollekin ajallisesti ja tilallisesti muualla olevalle. Vapaa-aika saattaa olla erilaisine aktiviteetteineen kuitenkin myös hyvinkin rasittavaa, rajoittavaa ja työlästä. Arjen jaottelun selkeyden puutteesta huolimatta Gershuny esittää, että kulutus ja työaika tulisi nähdä kahtena erillisenä kategoriana makrotasolla. Gershuny perustelee väitettään nimenomaan sillä, että vapaa-ajan kulutus tuottaa makrotasolla työpaikat: jonkun työnteko jossakin edellyttää, että joku kuluttaa työssä tuotettuja tuotteita tai palveluita. Vastaavasti ammattitaidon tai työn lisääntyminen jossakin edellyttää myös kulutuksen kasvua toisaalla. (Gershuny 2003, 28-29). Tämä omalta osaltaan tuottaa ympäristöystävällisiin tekoihin ja valintoihin oman ulottuvuutensa.

Kulutuksen käsitteen sijaan tässä tutkielmassa työpaikalla tehtäviä toimia, jotka kuluttavat resursseja ja energiaa, tulkitaan käytäntöihin uppoutuneena. Käytännöistä ja niihin liittyvistä merkityksistä muodostuvat työntekijän ammatti ja asema työyhteisössä määrittelevät sitä, millaisia valintoja hänen on mahdollista tehdä työssään ja työtehtävissään. Eri työtehtävien piirteet eivät ole syntyneet tyhjiössä tai

ole ”luonnollisia”, vaan ne kytkeytyvät tuotannon piirteiden historialliseen kehitykseen. Näitä historiallisia piirteitä pyritään seuraavaksi avaamaan autonomian, fordismin ja jälkifordismin sekä ammattiaseman käsitteiden avulla.

3.1 FORDISMI, JÄLKIFORDISMI JA TYÖNTEKIJÄN AUTONOMIA

Sen lisäksi, että autonomia on hyödyllinen käsite kuluttajan valitsemisen mahdollisuuksiin, se sopii myös työntekijän aseman ja valitsemisen mahdollisuuksien tarkasteluun. Autonomian käsite sitookin yhteen käsitteellisesti kompetenssin tehdä kulutusvalintoja sekä työntekijän mahdollisuuden tehdä omaa työtään koskevaa harkintaa työorganisaatiossa. Lisäksi se on uppoutunut sosiaalisiin käytäntöihin siten, että eri yhteyksissä ilmenevät sosiaaliset käytännöt joko mahdollistavat tai rajoittavat omaehtoisten valintojen tekemistä. Autonomialla tarkoitetaan ”yksilön vapautta suunnitella elämäänsä ja toteuttaa päämääriään” (Hautamäki 1996, 25). Sitä voi siis pitää yleisesti itsenäisen ja omaehtoisen toiminnan mahdollisuuksia kuvaavana käsitteenä. Kuten kulutusyhteiskunnan ja valitsemisen suhteen kohdalla aiemmin todettiin, autonomia on yhdistetty etenkin länsimaissa individualismiin, jonka edistämistä on monissa eri yhteyksissä yleisesti pidetty toivottavana (Hautamäki 1996, 25-26).

Erilaiset käyttäytymistä selittävät teoriat tekevät kukin omia oletuksiaan ihmisen käyttäytymisestä. Näissä teorioissa tehdään oletuksia siitä, mitkä tekijät käyttäytymiseen vaikuttavat ja toimiiko toimija sellaisten periaatteiden pohjalta, jotka ovat lähtöisin hänestä itsestään vai ympäristöstä ja yhteiskunnasta ja missä suhteessa toisiinsa. Rationaalisen valinnan teoriat esimerkiksi olettavat, että kuluttaja tekee kulutus päätöksensä omaan järkipäraseen harkintaansa perustuen ja että nämä päätökset ovat samoja kontekstista riippumattomatta. Kulttuurisia erityispiirteitä ja jaettuja arvoja korostavat selitykset taas korostavat rakenteellisten tekijöiden ja symbolien merkitystä, jolloin yksilön autonomian merkitys teoriassa ei ole välttämättä yhtä suuri (Southerton ym. 2004, 3-4). Tässä tutkielmassa on vuorostaan esitelty sosiaalinen käytäntöteoria ja omaksuttu sen käsitys intersubjektiiivisesti jaetusta käytäntövälitteisestä käyttäytymisestä, joka tarjoaa uudenlaisen näkökulman autonomiaan.

Käytäntöteorian kannalta autonomia liittyy käytännön merkitysten lisäksi läheisesti esimerkiksi taidon, osaamisen ja kompetenssin käsitteisiin (Edlund & Grönlund 2010, 213; Hautamäki 1996, 25). Toimiakseen omaehtoisesti autonomisen toimijan (tämän tutkielman tapauksessa kuluttajan tai työntekijän) on oltava kyvykäs

suunnittelemaan ja toteuttamaan omia päämääriään eli tekemään ympäristöystävällisiä valintoja. Useimmiten työntekijät toteuttavat rutinoituneesti työorganisaatioiden virallisia ja epävirallisia käytäntöjä ja vain toisinaan työntekijät pyrkivät tietoisesti muuttamaan niitä omaksi edukseen (Ventresca & Kaghan 2008, 54). Tämän vuoksi autonomia on useimmiten upotettuna käytäntöihin – työtehtävien käytännöt on usein suunniteltu sellaisiksi, että ne mahdollistavat työntekijöiden omaa harkintaa enemmän tai vähemmän.

Tällä tavoin autonomian jakaminen työorganisaatiossa on valtaresurssien siirtämistä työntekijälle. Työntekijä ei voi olla autonominen tyhjiössä, vaan autonomisuus määrittyy sosiaalisessa vuorovaikutuksessa aina suhteessa johonkin – rutiininomaiset työtehtävät ylempään tason työtehtäviin tai taloudellisilla ja kulttuurisilla resursseilla varustettu kuluttaja niukasti toimeentuleviin ja niin edelleen. Anthony Giddensin mukaan sellainen valta, jolla on pysyvyyttä ajassa ja paikassa, kuten tässä tapauksessa erilaiset ammattiasemat, perustuukin säännönmukaistuneille autonomian ja riippuvuuden suhteille (Giddens 1984). Valta, jota autonomisuuden määrä ilmentää, piilee siis toisteisissa sosiaalisissa käytännöissä.

Käytännössä työntekijän autonomia mahdollistaa ympäristöystävälliset valinnat ja -teot työorganisaation nimissä ja toisaalta huolimatta sen käytännöistä ja rajoitteista. Esimerkiksi matalan autonomian työtehtävissä, kuten autojen kokoajana liukuhihnalla, työntekijä ei voi vaikuttaa työprosessin kulkuun lähes lainkaan jos tuotanto on järjestetty taylorististen periaatteiden mukaisesti (Vidal 2011; Prechel 2016). Tällaiset työtehtävät on suunniteltu niin, ettei työntekijä voi poiketa työprosessista hoitamatta työtään puutteellisesti tai usein sanktioita. Käytännöt eivät tällöin mahdollista siis erilaisia vaihtoehtoja tai niiden välillä valitsemista. Esimerkiksi autojen kokoamisessa kuluu raaka-aineita ja resursseja, mutta kokoaja ei voi jättää näitä raaka-aineita ja resursseja käyttämättä ja samalla hoitaa työtään asianmukaisesti. On myös merkityksetöntä, tiedostaako työntekijä resurssien käytön osana oman työtehtävänsä käytäntöä vai ei, sillä työntekijä ei voi tässä tapauksessa vaikuttaa työnkuvaansa.

Autonomian käsite ei siten päde vain kulutuskäyttäytymiseen, vaan sitä voidaan tarkastella ja soveltaa laajemmin työntekijän rakenteelliseen asemaan työorganisaatiossa tai keskusteluissa organisaation joustavuudesta ja työmarkkinoiden stratifikaatiosta (Edlund & Grönlund 2010, 213). Työntekijän autonomia ja eri työntekijöiden rakenteellinen asema on muodostunut historiallisesti teollisen vallankumouksen, modernin ajan ja kapitalistisen järjestelmän kehityksen myötä. Autonomia ja työtehtävien luonne työorganisaatiossa ovatkin siten monen tekijän yhteispelin summa. Niihin

vaikuttavat esimerkiksi jo mainitut työorganisaation käytännöt, työsuhteen luonne (palkkatyösuhde vai palvelussuhde), ammatilliset ja professioiden käytännöt, koulutus sekä muut tekijät.

Modernin tuotanto- ja kulutusjärjestelmän, jonka puitteissa ympäristöystävällisiä tekoja epäilemättä tehdään, erityispiirteitä ja vaikutuksia on pyritty luokittelemaan, kuvaamaan ja ymmärtämään erilaisin teoreettisin käsittein. Pääoman ja työntekijän suhdetta kuvaavassa työprosessiteoriassa modernia tuotantojärjestelmää on kuvattu erityisesti fordismista ja jälkifordismista sekä taylorismista ja uustaylorismista käsitteillä. Näiden käsitteiden avulla on pyritty ymmärtämään sitä, mitkä ovat työn organisointia määrittävät kehityssuunnat, mitkä niiden poliittiset ja institutionaaliset lähteet ovat ja miten ne vaikuttavat työn autonomisuuteen (Vidal 2011, 277). Näiden käsitteiden avulla on mahdollista myös puitteistaa työntekijää valitsijana työpaikalla.

Fordismilla tarkoitetaan kapitalismin puitteistamaa ”poliittista taloutta”, kokonaista yhteiskuntamuotoa, joka Raija Julkusen (2008, 33) mukaan koostuu standardoitujen massahyödykkeiden tuotannosta ja kulutuksesta, tayloristisesta eli työnjaollisesti tiukasta työprosessista, puoliammatillisista työntekijöistä, ammatillisesta järjestäytymisestä ja työehtosopimuksista, keynesiläisestä hyvinvointivaltiosta sekä hyvinvointivaltion ja työehtosopimusten ylläpitämästä kulutuskysynnästä. Fordismista on alun perin alettu puhua amerikkalaisen autoindustrialistin Henry Fordin käyttöönotettaman tuotantotavan myötä ja sitä pidetään keskeisenä käsitteenä, kun pyritään ymmärtämään 1900-luvun kapitalistisen tuotantotavan ja kulutuksen kehitystä (Vidal 2016, 284). Fordismi viittaa siis massatuotannon ja -kulutuksen väliseen suhteeseen sekä kaikkiin niihin yhteiskunnallisiin ilmiöihin ja suhteisiin, jotka syntyvät massaistuneen tuotannon ja kulutuksen seurauksena (Julkunen 2008).

Työn tekemisen kannalta keskeinen osa fordistista yhteiskuntamuotoa on taylorismi. Taylorismilla, joka on nimetty mekaanisen insinöörin Frederick W. Taylorin mukaan, tarkoitetaan työn johtamis- ja suunnittelutapaa, jolla pyritään tehostamaan etenkin tuotteiden, mutta sittemmin myös palveluiden tuotantoprosessia (Vidal 2011; Prechel 2016). Taylorismia ei tulisi ajatella ainoastaan Taylorin kehittämänä ja täydellistämänä tapana organisoida työtä, vaan se tulisi nähdä osana laajempaa tuotannon ja työprosessin rationalisoitumisen kehitystä (Vidal 2016, 288), jonka vaikutuksia voidaan arvioida myös nykypäivän työhön.

Taylorismissa sovelletaan niin kutsuttua tieteellisen liikkeenjohdon periaatetta eli se perustuu pyrkimykseen resursoida ja eriyttää tuotannon eri vaiheet mahdollisimman

täsmällisesti. Taylorismin pyrkimys onkin ”taloudellistaa” elävä työ (Julkunen 2008, 34) eli pyrkii luomaan tarkat funktiot tuotannon eri vaiheille siten, että työprosessin inhimilliset resurssit jaetaan funktionaalisesti tekijöihin, suunnittelijoihin sekä työnjohtoon. Ajattelutyötä tekevät työntekijät suunnittelevat työprosessin ja siinä käytettävät työkalut ja resurssit, työvaiheisiin käytetyn tavoiteajan sekä muutoinkin organisoivat työn (emt). Tuotteita ja palveluita tuottavat fyysisen ja joissain tapauksissa henkisenkin työn tekijät erikoistuvat vuorostaan eräänlaisiksi mekaanisiksi osiksi tuotantoprosessissa, jonka vuoksi työntekijöiden ammattitaito tai osaaminen ei ole enää välttämätöntä (Braverman 1974). Taylorismiin kuuluu myös pitkälle eriytynyt työnjohto, joka valvoo ja muokkaa työprosessia tarkoituksenmukaiseksi tarvittaessa. Voidaan siis myös sanoa, että autonomiaa voidaan taylorismissa jakaa itse työprosessiin tarpeen mukaan.

Fordismin kaikkein viimeisintä ilmenemismuotoa 70-luvulta lähtien, tulkinnasta riippuen jälki- tai uusfordismia, pidetään nykyisenä vallitsevana tuotantojärjestelmänä (Julkunen 2008; Vidal 2016; Beynon 2016). Vidalin (2011) mukaan fordismi kohtasi ongelmia siksi, ettei se mahdollistanut enää tuottavuuden kasvua ja organisaatioiden joustavuutta, jonka vuoksi oli etsittävä uudenlaisia tapoja järjestää työ ja tuotanto.

Jälkifordistiset periaatteet koskettavat varhaisemman fordismin tavoitteellisuustuotantoa ja vähittäismyyntiä, mutta myös immateriaalisempia palveluita kuten vapaa-ajan, majoituksen, terveydenhuollon, pankkisektorin tai julkisen palvelutuotannon palveluita. Tuotanto perustuu yhä standardisoiuihin osiin ja työvaiheisiin, mutta sen lisäksi rutiininomaisessa palvelutyössä, kuten puhelinmyynnissä, ketjukahviloissa tai pikaruokaloissa, käytetään myös standardisoituja elementtejä, kuten asiakasvuorovaikutuksen valmiita runkoja ja käsikirjoituksia (Vidal 2011; Vidal 2016, 288). Luonnehdintoihin jälkifordismista sekä jälkitaylorismista on rohkaissut muun muassa alun perin ”Toyotan tuotantomalliksi” ja myöhemmin ”leaniksi” kutsutun mallin käyttöönotto (emt, 290). On esitetty, että jälkifordismiin siirtymisen myötä siirryttäisiin mekanisoidusta massatuotannosta osallistavamman ja autonomisemman käsityöläisyyden aikaan, mutta tälle ei ole aina löytynyt empiiristä katetta.

Jälkifordismia käsitteenä on kuitenkin syytetty teoreettisesta epäselvyydestä, mikä johtuu sen moninaisista käyttötavoista eri tutkimusaloilla ja -aiheissa (Vidal 2011). On olemassa myös erilaisia näkemyksiä siitä, voiko tuotannon nykytilaa pitää aiemman fordismin periaatteita olennaisesti erilaisena (jälkifordismi) vai aiemman fordistisen ajattelun jatkeena (uusfordismi) (Huys ym. 1999; Vidal 2011). Esimerkiksi Huys ym.

ovat todenneet, että olisi sopivampaa puhua uustaylorismista ja uusfordismista kuin jälkitaylorismista tai jälkifordismista, sillä tayloristinen ja fordistinen tuotantotapa ovat paljon joustavampia kuin saattaisi odottaa (emt, 87). Myös Agliettan (2000) mukaan tulisi puhua uusfordismista, sillä automaatio johtaisi ammattitaitoa vaativien työtehtävien katoamiseen. Toiset fordismin tutkijat omaksuvat vuorostaan näkemyksen, jonka mukaan fordismin kriisi ja automaatio johtaisivat korkean autonomian työtehtävien korostumiseen. Vidal (2011) kuitenkin esittää, etteivät käsitteet ole niin selvärajaisia, että niistä olisi välttämättä edes mielekästä tehdä analyttisesti yksityiskohtaisia erotteluita.

Olennaista jälki- tai uusfordismissa sekä jälki- tai uustaylorismissa ovat niiden vaikutukset työn tekemisen ehtoihin osana yhteiskunnan laajempaa järjestystä. Pohjimmiltaan erilaiset luonnehdinnat taylorismista käsittelevät työtehtävien suunnittelun ja niiden jakamisen periaatteita. Nämä periaatteet vaikuttavat siihen, millainen rooli erilaisissa työprosesseissa työntekijöiden omalle harkinnalle annetaan tai tulisi antaa. Työtehtävät, jotka koostuvat standardoiduista elementeistä eli tietyistä liikesarjoista, työkaluista, osasista tai käsikirjoituksista, väistämättä rajoittavat työntekijöiden mahdollisuuksia valita. Tällaiset standardisoidut elementit ovat yhä läsnä monissa etenkin rutiininomaisissa työtehtävissä.

Tayloristinen ajattelu johtaa helposti ja toisaalta melko luonnollisestikin ajattelutapaan, jossa tuotannon ja yhteiskunnan ehtojen suunnittelu ylhäältä alaspäin on tärkein työssäoloa määrittelevä tekijä. Toisin sanoen työorganisaatioiden tietynlaisiksi suunnitellut erilaiset sosiotekniset tuotannolliset järjestykset määrittävät pohjimmiltaan liikkumavaran, joka työntekijöillä on omien valintojensa tekemisessä. Käytäntölinssin läpi tarkasteltuna tämä tarkoittaa työhön kuuluvien sosiaalisten käytäntöjen sisällön suunnittelua. Jos hyväksytään tällainen näkemys, voidaan olettaa, että ylhäältä alas suuntautuva uustayloristinen työn suunnittelu vaikuttaa siihen, kuinka paljon työntekijällä on mahdollisuuksia tehdä ympäristöystävällisiä valintoja. Usein mitä laajalaisempi virallinen työnkuva on, sitä enemmän työntekijällä on mahdollisuuksia toteuttaa omaa harkintaansa työprosessin eri käytännöissä (Vidal 2011). On kuitenkin huomioitava, että lähtökohtaisesti tämä pätee vain työnkuvan käytäntöihin virallisesti kuuluvaan harkintaan, ei työaikana tapahtuvaan työnkuvan ulkopuoliseen toimintaan. Joskin vähemmän autonomisiin työtehtäviin liittyvä korkeampi valvonta vaikuttaa myös mahdollisuuksiin poiketa työnkuvaan virallisesti kuuluvista käytännöistä (kts. esim. Garrett & Danziger 2008).

3.2 TYÖNTEKIJÄN SOSIOEKONOMINEN ASEMA

Työntekijöiden autonomia työprosessissa on eriytynyt muun muassa ammattiaseman mukaisesti. Ammattiasema määrittää siis niitä reunaehtoja, joiden puitteissa yksilö voi ainakin periaatteessa ohjata työtehtäviensä sisältöä, toteuttamistapaa ja tehdä niitä koskevia päätöksiä. Matala tai olematon autonomia tarkoittaa, ettei työntekijällä käytännössä ole mahdollisuutta määrittää töidensä kulkua olennaisesti vaihtoehtoisilla tavoilla ja silti hoitaa työtehtäviään asianmukaisesti. Korkeamman autonomian, kuten yliopistotutkijan tai pankinjohtajan työtehtävissä, työntekijän omakohtainen harkinta on erottamaton osa työtehtävien käytäntöä (Erikson & Goldthorpe 1993, 42). Tästä näkökulmasta työtehtävien autonomia määrittää myös ympäristönäkökohtien harkintaa työtehtävissä. Vaikka korkeampi autonomia ei automaattisesti tarkoita, että työntekijä pyrkii ympäristöystävällisempiin valintoihin kuin matalan autonomian työntekijät, se kuitenkin mahdollistaa työntekijän henkilökohtaiset pyrkimykset ympäristöystävällisyyteen aivan toisella tavalla.

Huomionarvoista on, että mikäli työorganisaatio pyrkii ympäristöystävällisyyteen ja ekologisesti vastuulliseen toimintaan ja on sisällyttänyt ympäristöystävällisyyden elementtejä työorganisaation kaikkiin työtehtäviin, ei työtehtävien autonomia välttämättä vaikuta ympäristöystävälliseen harkintaan. Sen sijaan työtehtävien monipuolisuus verrattuna esimerkiksi työtehtävien monotonisuuteen tarkoittaa, että ympäristönäkökohdat on sisällytettävä yhä useampaan käytäntöön. Esimerkiksi autojen liukuhihnakokoojalla voi olla vain yksi työvaihe, johon ympäristöystävällisyyden elementtejä voidaan sisällyttää, kun monissa eri työtiloissa ja monilla eri materiaaleilla työskentelevällä ympäristöystävällisiä näkökohtia voidaan sisällyttää moneen eri työvaiheeseen, lisäten näin suhteessa ympäristöystävällisten elementtien tai koettujen ympäristöystävällisten valintojen määrää. Ympäristönäkökohtien huomioiminen on siis sekä työntekijän että työorganisaation käytäntöjen sanelemaa, jolloin ammattiasemasta johtuva autonomia määrittää työntekijän omakohtaisen harkinnan puitteet ja työorganisaation ympäristökäytännöt työorganisaation kaikkiin työtehtäviin liittyvät ympäristövaatimukset.

Autonomian eriytymistä ammattiaseman mukaisesti voi lähestyä kahdella tapaa: toisaalta suuremman autonomian voi nähdä olevan välttämätöntä työtehtävien asianmukaiseen hoitamiseen (Erikson & Goldthorpe 1993, 42) kuten yllä kuvattiin, toisaalta autonomisemman aseman työorganisaatiossa voi nähdä työnantajan tarjoamana etuna työntekijälle (Oesch 2006a, 266). Oman ammattiluokituksensa kehittänyt Daniel

Oeschin mukaan ammattien hierarkkista jakautumista on hyödyllistä lähestyä työnantajan näkökulmasta: työntekijöiden hierarkkisuus syntyy työntekijän markkinoitavan osaamisen ja asiantuntemuksen perusteella ja silloin, kun työnantaja kompensoi työntekijöitä pitääkseen työntekijöiden tarjoaman osaamisen käytössään (emt).

3.3 TYÖORGANISAATION KÄYTÄNNÖT

Kun ollaan kiinnostuneita ympäristöystävällisistä käytännöistä työpaikalla, ylemmän tason työ- ja ammattirakenteen sekä autonomian tarkastelut johtavat väistämättä yksityiskohtaisempaan tarkasteluun. Organisaatiokohtaisemmat käytäntöjen tarkastelut ovat osa erityisesti organisaatiososiologian tutkimusalaa. Taloussosiologien Marc Ventrescan ja William Kaghanin mukaan nykykäsitys työorganisaation käytännöistä sijoittuu jonnekin niin kutsutun Carnegien koulukunnan ja uuschumpeterilaisuuden välimaastoon (Ventresca & Kaghan 2008, 52). Heidän mukaansa organisaation toiminnan keskiössä ovat konventiot ja käytännöt, eivätkä niinkään yksilöt. Heidän näkemyksensä mukaan tulisikin puhua nimenomaan konventioista eikä rutiineista (emt., 58), sillä rutiinin käsite itsessään ei juuri implikoi sosiaalista ulottuvuutta. Vaikka organisaatiososiologiassa on korostettu enemmän makro- kuin mikronäkökulmaa, tarjoavat he teoreettisessa katsauksessaan organisaation käytännöistä molemmat näkökulmat. Se onkin tämän tutkielman yleisemmän ja yksityiskohtaisemman näkökulmien yhdistämisen kannalta hyödyllistä. Ventrescan ja Kaghanin konventionäkemys on myös linjassa Shoven, Reckwitzin, Schatzkin, Giddensin ja Spaargarenin käytäntöteoreettisen näkemyksen kanssa. Sen vuoksi Ventrescan ja Kaghanin mukaan organisaatiot ovat tosiasiaassa käytäntöjen yhteenliittymiä, eli Reckwitzin käsittein käytäntöklustereita tai -kimppuja (emt. 58).

Käytäntöjen muokkaaminen on Ventrescan ja Kaghanin mukaan pääasiallinen tapa, jolla johtoporras pyrkii vaikuttamaan työorganisaation toimintaan ja toisaalta toiminnan muutokseen suhteessa markkinatilanteeseen tai toimintaympäristön muutoksiin. Organisaation muutos ja säilyminen ovat riippuvaisia organisaation käytäntöjen muuttumisesta, säilymisestä tai käytäntöjen sopeutumisesta siihen kohdistuviin paineisiin (Ventresca & Kaghan 2008, 52). Näkemys käytäntöjen muuttumisen ja niiden ympäristöön vastaavuuden tärkeydestä perustuu schumpeterilaiseen evolutiiviseen ajatukseen luovasta tuhosta, jonka mukaan kapitalismin sisäänrakennettu muutostendenssi kehittää uusia tuotteita, palveluita, ideoita

ja sosiaalisia käytäntöjä johtaa vanhojen tuotteiden, palveluiden ja tuotantotapojen muuttumiseksi turhaksi (Lair 2015). Sosiaaliset konventiot reagoivat siis markkinatilanteeseen, jonka vuoksi tulisi puhua pikemminkin rutiinien epätasapainoilasta ja jatkuvasta muutoksesta, kuin tasapainoilasta. (emt. 58).

Organisaation konventiot voidaankin käsittää joko funktionaalisesti ainoina oikeina ja vakaina tapoina toteuttaa asioita tai vaihtoehtoisesti eräänlaiseksi ”sotkuiseksi järjestykseksi”, jossa konventiot mahdollistavat sen, että ihmiset onnistuvat tekemään yhteistyötä (Ventresca & Kaghan 2008, 55). Ventresca ja Kaghan tukeutuvat Biggartin ja Beamishin huomioon siitä, että konventioihin (yhteisesti tunnistettuihin tapoihin toimia) tukeudutaan, sillä ne ovat tiedostettuja ja tiedostamattomia tapoja ymmärtää ja ne organisoivat ja koordinoivat toimintaa ennustettavalla tavalla (Biggart & Beamish 2003, 444). Reckwitzin tavoin he omaksuvat näkemyksen, jonka mukaan ihmiset muodostavat tunnesiteitä tiettyihin sosiaalisiin konventioihin, minkä vuoksi toisin toimiminen on vaikeaa. Lisäksi olemassa olevat käytännöt ovat kytköksissä olemassa oleviin resursseihin, minkä vuoksi käytäntöjen muutos on kiinni myös resursseista. Yhden käytännön muuttaminen vaatiikin usein myös sitä lähellä olevien käytäntöjen muuttamista, minkä vuoksi ympäristöystävällisyyttä määrittävät käytännöt pysyvät usein vakaana (Becker 1995, 302-309). Käytäntöjen muodostumiseen tai muuttumiseen vaikuttaa myös työorganisaation sosiotekninen järjestys eli esimerkiksi työtilojen rakenne sekä työvälineet, kuten erilaiset koneet ja tietotekniikka (Huys ym. 1999, 72; McNally 2010). Tämä järjestys määrittää myös työntekijän työtehtävien ja -välineiden ympäristöystävällisyyden mahdollisuuksia.

Kuten taylorismin käsittelyn yhteydessä todettiin, työtehtävien luonnetta ja työn tekemisen puitteita – ympäristöystävällisten valintojen tekemisen puitteet mukaan lukien – voidaan selittää niiden tarkoituksenmukaisella suunnittelulla. Työnkuvaa ja työtehtäviä voidaan suunnitella etukäteen tai kehittää eteenpäin niin, että työtehtävien tai työympäristön muokkaamisesta koituu hyötyjä sekä työntekijälle, työorganisaatiolle että ympäristölle (Morgenson ym. 2010). Työtehtävien suunnittelun tavoite onkin luoda mahdollisimman tarkoituksenmukaiset puitteet työorganisaation toimintaympäristöön nähden. Työtehtävien suunnittelussa (eng. *work design*) otetaan huomioon tällöin erilaiset työroolit sekä työn tekemisen konteksti. Yksittäisen työtehtävän kontekstin lisäksi tulee ottaa huomioon laajempi ammattirakenne sekä laajemmat työnorganisatoriset tekijät (emt. 351). Ammattinäkökulma on tärkeä siksi, että työntekijä muokkaa omaa

työntekoaan vastaamaan ammatillista kontekstia niissä puitteissa kuin se on mahdollista (emt. 353).

Ammatillisella kontekstilla Morgenson ym. tarkoittavat sitä, että työntekijän ja -antajan odotuksiin työtehtävistä vaikuttavat odotukset ja mielikuvat jonkin tietyn ammatin tyypillisistä piirteistä ja ominaisuuksista (Morgenson ym. 2010, 353). Ammatin he käsittävät ”verrattain samanlaisiksi työtehtäviksi, vastuiksi, työtavoiksi, tavoitteiksi ja kompetensseiksi sisältävien työrolien ryhmittymäksi erilaisissa työorganisaatioissa” (emt). Ammateilla on heidän mukaansa usein omia kulttuureita ja jaettuja toimintatapoja, jotka voivat olla yhtä vahvoja kuin työorganisaation omat toimintatavat. Tämän vuoksi työtehtävien piirteet muodostuvat työorganisaation lisäksi ammattien käytännöistä. Erilaisissa ammatillisissa konteksteissa korostuvat erilaiset tekijät. Niitä ovat Morgensonin ym. mukaan esimerkiksi tavoitteellisuus, mukavuus, status, altruismi, turvallisuus tai autonomia. Lopulliset työtehtävät muodostuvat, kun näitä tekijöitä peilataan ja arvioidaan työorganisaation kontekstissa (Morgenson ym. 354).

Huomio työorganisaation ulkopuolelle ulottuvista kontekstuaalisista tekijöistä on ammattirakenteen ja yksittäisten työprosessien vuorovaikutuksen näkökulmasta olennainen. Kontekstuaalisia tekijöitä voidaan arvioida käytäntölinssin läpi. Ammattien kulttuurin voi tulkita ryppääksi ammatillisia käytäntöjä. Ammatit koostuvat erilaisista odotuksista siitä, miten, milloin ja missä työtä tehdään. Eri ammattikunnilla on erilaisia odotuksia siitä, minkälaisia merkityksiä tietynlaisiin työtehtäviin työorganisaatiossa liitetään, minkälaisia välineitä tai materiaaleja työssä tarvitaan, minkälaisia kompetensseja työssä vaaditaan, minkälainen puhetapa tai puhekoodisto työtehtäviin kuuluu ja mikä työtä motivoi (tai ainakin minkä työtä tulisi motivoida). Työtehtävien manifestaatio yksittäisessä työorganisaatiossa on tulkittavissa shovelaisittain yksittäiseksi käytännön performanssiksi ja ammatin kokonaisuus vuorostaan pysyväisluonteisemmaksi ”olioksi”, johon yksittäisiä ilmenimiä peilataan. Ammattien muuttuminen ajassa johtuu tällöin yksittäisten työorganisaation materiaalien ehtojen, merkitysten ja kompetenssien muutoksesta. Tällaisen mekanismin myötä yksittäisten työorganisaatioiden työprosessit heijastuvat laajempaan ammattirakenteeseen yhteiskunnassa.

4 YMPÄRISTÖYSTÄVÄLLISET KÄYTÄNNÖT TYÖPAIKALLA

Työnteko, tapahtui se sitten määrättyllä työpaikalla tai omaehtoisesti yrittäjänä, luo ympäristöystävällisille teoille ja valinnoille omanlaisensa viitekehyksen ja puitteet. Tästä eteenpäin työn tekemisen viitekehykseen viitataan ”työpaikkana”. Ehkäpä merkityksellisin työn tekemisen ympäristö on palkkatyöläisen työpaikka vakituisena työn tekemisen tilana. Yllä on käsitelty kulutuksen merkitystä ympäristöystävällisten tekojen tekemisessä. Työpaikka on kuitenkin kulutuksen viitekehyksenä siinä mielessä erityinen, ettei sitä ole mielletty yhdeksi kulutuksen viitekehykseksi juuri lainkaan. Esimerkiksi Jonathan Gershuny on sosiaalisia instituutioita ajankäytön näkökulmasta käsittelevässä teoksessaan jaotellut päivittäisen ajankäytön neljään kategoriaan: palkattuun ja palkattomaan työhön, vapaa-aikaan ja kulutukselliseen aikaan sekä nukkumiseen (Gershuny 2003). Hänen mukaansa vapaa-ajalla tapahtuva kulutus luo sen ajan, jonka kulutamme töissä. Töissä luodaan vuorostaan ostovoima, jonka avulla voidaan kuluttaa. Kuluttamalla luodaan siten työpaikat ja työpaikoilla kulutus. Tästä funktionalistisesta näkökulmasta työ ja vapaa-aika ovatkin symbioottisia; ilman toista ei voi olla toista (emt., 28).

Jako työhön ja vapaa-aikaan ei ole Gershunyn mukaan arjessa aina itsestään selvä. Työ nähdään usein vaivalloisena, pakottavana ja rajoittavana, mutta se voi olla siitä huolimatta hyvinkin mielekäästä ja nautinnollista. Työ nähdään myös välineellisenä jollekin ajallisesti ja tilallisesti muualla olevalle. Vapaa-aika saattaa olla erilaisine aktiviteetteineen kuitenkin myös hyvinkin rasittavaa, rajoittavaa ja työlästä. Arjen jaottelun selkeyden puutteesta huolimatta Gershuny esittää, että kulutus ja työaika tulisi nähdä kahtena erillisenä kategoriana makrotasolla. Gershuny perustelee väitettään nimenomaan sillä, että vapaa-ajan kulutus tuottaa makrotasolla työpaikat: jonkun työnteko jossakin edellyttää, että joku kuluttaa työssä tuotettuja tuotteita tai palveluita. Vastaavasti ammattitaidon tai työn lisääntyminen jossakin edellyttää myös kulutuksen kasvua toisaalla. (Gershuny 2003, 28-29). Tämä omalta osaltaan tuottaa ympäristöystävällisiin tekoihin ja valintoihin oman ulottuvuutensa.

Kulutuksen käsitteen sijaan tässä tutkielmassa työpaikalla tehtäviä toimia, jotka kuluttavat resursseja ja energiaa, tulkitaan käytäntöihin uppoutuneena. Käytännöistä ja niihin liittyvistä merkityksistä muodostuvat työntekijän ammatti ja asema työyhteisössä määrittelevät sitä, millaisia valintoja hänen on mahdollista tehdä työssään ja työtehtävissään. Eri työtehtävien piirteet eivät ole syntyneet tyhjiössä tai

ole ”luonnollisia”, vaan ne kytkeytyvät tuotannon piirteiden historialliseen kehitykseen. Näitä historiallisia piirteitä pyritään seuraavaksi avaamaan autonomian, fordismin ja jälkifordismin sekä ammattiaseman käsitteiden avulla.

4.1 EKOLOGISESTI KESTÄVÄ TYÖ

Suomessa ekologisesti kestävästä työstä on tehty tutkimusta verrattain vähän. Kestävyyden, erityisesti ekologisen kestäväyyden, teemat ovat nousseet työn ja kulutuksen tutkimukseen lähinnä vasta viime vuosikymmenen aikana. Aiemmin kestävyysteemat ovat liittyneet muihin kestäväyyden osa-alueisiin, kuten sosiaaliseen tai taloudelliseen kestävyYTEEN eli työhyvinvoinnin tai kilpailukyvyn tutkimiseen (Kasvio 2014, 118). Ekologisesti kestävä työn tutkimukseen on oikeastaan herätty vasta lisääntyneen ilmasto- ja ympäristöongelmapuheen myötä. Kestävä työn puheen vähyyttä voi pitää jopa yllättävänä (Kasvio 2012, 36). Sen sijaan kansainvälisessä kirjallisuudessa työn ja ympäristön väliset kytkökset on tunnustettu sosiologisessa tutkimuksessa jo aiemmin (kts. esim. Pellow & Brehm 2013, 243) ja ympäristösosiologiassa on jo lähtökohtaisesti yhdistetty ympäristö ja tuotanto. Syvenevät ympäristöongelmat ovat luoneet tarpeen esimerkiksi työkuultuurien muokkaamiselle kestävä kehityksen periaatteiden mukaisiksi (Räikkönen 2011). Olemassa oleva suomalainen tutkimus keskittyykin kestäväyyden edellytyksiin ja perustuu oletukselle, jonka mukaan työn muuttaminen kestävämmäksi on välttämätöntä (Kasvio ym. 2013, 6).

Hirvilammen ym. (2016) mukaan ekologisen kestäväyyden näkökulmasta kestävä työ on sellaista ihmisen ja luonnon väliseen vuorovaikutukseen kuuluvaa työtä, jossa ei ylitetä kestäväksi arvioituja hiili-, vesi- ja materiaalijalanjälkiä (Hirvilampi ym. 2016, 305). Kestävä työn tutkimuksessa työn ja luonnon nähdäänkin olevan erottamattomia (Kasvio 2012). Kasvion mukaan tuotteiden tai palveluiden tuottamiseen tähtäävän työn tekeminen kuluttaa väistämättä erilaisia raaka-aineita, työkaluja ja energiaa. Honkasalo lähestyy luonnonvarojen ja energian kulumista ekotehokkuuden käsitteen avulla systeemitasolla. Hän määrittelee ekotehokkuuden ympäristötaloustieteellisesti palvelusuoritteen (eli tuotteesta tai palvelusta saadun hyödyn) ja haitallisten ympäristövaikutusten väliseksi suhteeksi. Honkasalo korostaa, että täydelliseen ekotehokkuuteen on hyvin vaikeaa päästä, eikä toimintoja voida tehostaa loputtomiin, sillä esimerkiksi myös informaation käsittely vaatii jonkinasteista energian ja materiaalien käyttöä (Honkasalo 2004, 21).

Kestävän työn käsite risteää kestävään kehitykseen liittyvän käsitteistön kanssa. Timo Räikkönen puhuu esimerkiksi yleisemmin ”työn vihertymisestä” ja leimallisesti vihreistä töistä (Räikkönen 2011). Vihreydellä hän viittaa eräänlaisen kattotermin tavoin yhtäaikaaisesti ilmastoon, ympäristöongelmiin ja ekologiseen kestävyYTEEN sekä näiden ilmenemiseen työnkehittämisspuheessa. Honkasalon ekotehokkuuden käsite viittaa tuotannon tehokkuuteen suhteessa luonnonvarojen riittävyYTEEN ja talouskasvun rajoihin (Honkasalo 2004). Termien kirjo kuvaa työnkehittämisspuheen näkökulmien moninaisuutta.

Kestävää työtä voidaan lähentyä monesta eri näkökulmasta. Työntekijöitä tarkastelevan yksilönäkökulman tai työorganisaatioiden sosiaalisten käytäntöjen näkökulman lisäksi työn tekeminen on osa laajempaa tuotantotaloudellista, sosiaalista, kulttuurista ja poliittista järjestelmää, jolla on hyvin merkittävä osa yhteiskuntaelämän ehtojen määrittelijänä ja sen uusintajana. Kestävää työtä tutkinut sosiologi Antti Kasvio on luonut yhteenvedon työpoliittisesta järjestelmästä mitä tulee ekologisesti kestävämpien työjärjestelyjen rakentamiseen. Kasvio erottaa järjestelmästä viisi eri tasoa, joilla kestävämpään työn tekemiseen voidaan vaikuttaa. Järjestelmä on laadittu abstraktiotasoiltaan hierarkkiseksi siten, että ylempien tasojen toimet, linjaukset ja päätökset vaikuttavat alempia tasoja laajemmin kestävä työn järjestyksiin. Ensimmäinen taso on työpaikan taso, joka koostuu paikallisesta johdosta ja henkilöstöstä. Tässä tutkimuksessa tarkastellaan tätä tasoa mitä tulee työssä tehtyihin ympäristöystävällisiin valintoihin, vaikka oletetaan että muut tasot vaikuttavat taustalla työntekijöiden toiminnan reunaehtoihin. Työpaikan tasolla tehdään varsinaiset käytännön parannukset vallitseviin järjestelyihin (Kasvio 2014, 126).

Työpaikan paikalliseen johtoon ja henkilöstöön vaikuttaa näiden jälkeen välittömimmin työorganisaatio, joka koostuu organisaation johdosta sekä henkilöstön edustajista. Tällä tasolla voidaan tehdä muutoksia liiketoimintastrategioihin, laatia ja suunnitella kestävämpiä toimintatapoja ja tehdä linjauksia henkilöstötyön strategioihin. Työorganisaatiot muodostavat vuorostaan toimialan, joka koostuu myös toimialajärjestöistä, ammattiliitoista ja viranomaisista. Tällä tasolla välineitä kestävyysongelmien ratkaisuun on Kasvion mukaan jo enemmän. Toimialatasolla voidaan luoda koko toimialaa koskevia kestävyys Hankkeita tai vaikuttaa koulutuksen painotuksiin, sisältöön ja sen kehittämisen suuntaan. (Kasvio 2014, 127)

Kahdella ylimmillä tasolla vaikuttavat kansalliset sekä kansainväliset työpoliittiset instituutiot sekä hallintajärjestelmät. Työpoliittisia linjauksia tehdään

Suomessa kolmikantapohjaisesti, jolloin niihin vaikuttavat valtiovallan lisäksi myös ammattijärjestöt ja elinkeinoelämän edustajat. Laajuudeltaan suurimmat päätökset tehdään kansainvälisissä etujärjestöissä ja kansalaisjärjestöissä.

Kuten aiemminkin jo työorganisaatioiden kohdalla todettiin, sosiaalisen käytäntöteorian näkökulmasta järjestelmän eri tasot ovat tosiasiasa käytäntöjä ja käytäntöjen yhteenliittymiä, joihin toimijat liittävät erilaisia merkityksiä ja jotka operoivat eri tiloissa eri aikoina erilaisin materiaalein ja välinein. Esimerkiksi työorganisaatio koostuu toisaalta organisaation tiloissa tapahtuvista työntekijöiden käytännöistä eli ”käytännön työstä”, mutta myös työorganisaation johdon käytännöistä. Käsitys työorganisaation linjausten tehokkuudesta kestäväen työn edistämiseksi työpoliittisessa järjestelmässä perustuu merkityksiin, joita työpaikan paikallinen johto sekä henkilöstö liittävät viesteihin työorganisaation johdolta. Ylemmän tason linjausten tosiasiallinen vaikutus työn kestävyteen riippuu siitä, kuinka tehokkaasti ne onnistuvat muuttamaan vallitsevien työprosessien käytäntöjen sisältöä. Tämä seikka on havaittu kestäväen työorganisaatiojohtamista tarkastelevissa tutkimuksissa (Young ym. 2015). Toisin sanoen, siitä, millä tavoin työpaikan ja organisaatioiden käytännöt risteävät tuottaen erilaisia lopputuloksia.

Timo Räikkönen erottelee kolme lähestymistapaa työn vihertämiseen (Räikkönen 2011, 117). Hallitsevia ovat hänen mukaansa olleet yritysten sosiaaliseen vastuuseen, vihreään työhön ja työpaikkoihin sekä kohtuullistamiseen liittyvät näkökulmat. Räikkönen arvioi kutakin näkökulmaa environmentalismin ja ekologismin käsitteisiin peilaten. Ne kuvaavat erilaisia lähestymistapoja yhteiskunnan uudistamiseen ekologisesti kestävämmäksi.

Environmentalismilla tarkoitetaan reformistisempaa ja maltillisempaa lähestymistapaa, jossa järjestelmää uudistetaan sen omilla ehdoilla. Kestäväen kulutuksen lähestymislapa luetaan useimmiten tähän ajattelutapaan kuuluvaksi (Welch & Warde 2015, 4). Environmentalismia kuvaa usko teknologisten ratkaisuihin ja markkinoiden kykyyn uudistua. Näkökulma ei kyseenalaista jälkiteollista yhteiskuntaa tai kulutusyhteiskuntaa pohjimmiltaan, vaan kiinnittää huomiota nykyjärjestelmän kehittämiseen (Räikkönen 2011, 118-119). Ekologismi aatesuuntana ottaa vuorostaan radikaalimman kannan ja esittää, että länsimaisten yhteiskuntien perusolettamat ja arvot on kyseenalaistettava kokonaisuudessaan. Sen mukaan materiaalien tuotteiden kulutusta on vähennettävä, ei siis vain tehtävä toisenlaisia valintoja. Ekologistiseen ajattelutapaan sisältyy myös syvällisempi ajatus elämän perusarvoista ja siitä, mikä on

yhteiskunnallisesti tavoittelemisen arvoista. Sen mukaan vähemmän taloudellisesti toimielias yhteiskunta ja vähemmän vauras elämäntyyli voivat tuottaa suuremman täyttymyksen kuin nykyinen kulutusyhteiskunta (Räikkönen 2011).

Työorganisaatioiden tasolla tapahtuvaan kestävyysajatteluun viitataan usein yritysten sosiaalisen vastuun tai yritysten ekologisen vastuun (eng. lyh. CSR ja CER) käsitteillä. Yritysten sosiaalinen vastuu on vapaaehtoista (emt) ja siinä yritykset ottavat strategioihinsa sosiaalista ja ekologista kestävyyttä koskevia teemoja (Räikkönen 2011, 124). Yritysten sosiaalisen vastuun näkökulma ei Räikkösen mukaan kyseenalaista vallitsevaa järjestelmää, vaan sijoittuu lähestymistavaltaan environmentalismiin. Pääasiallisia motivaatiotekijöitä yritysten sosiaaliseen ja ekologiseen vastuuseen ovatkin imagotekijät ja brändääminen, tuoton maksimointi, kestävä kehitys sekä innovaatioiden kehittäminen (Michailides & Lipsett 2012). Näkökulma olettaa, että yritysten ei tarvitse kyseenalaistaa toimintalogiikkaansa, vaan työnteon käytäntöjen vähittäinen ohjaaminen kestävämmäksi riittävää.

Yritysten vastuuseen ekologisemman tuotannon saavuttamiseksi onkin suhtauduttu kriittisesti. Timothy Luken mukaan kestävyuden käsite laimenee yritysten käytössä usein niin, että se jopa määrittyy uudelleen taloudelliseksi ja tuotannolliseksi tehokkuudeksi ja säästävyudeksi ja näiden hyveellisyydeksi (Luke 2015). Kestävyys voi tällöin tarkoittaa kenellä tahansa oikeastaan lähes mitä tahansa. Yritykset ovat aina huolehtineet ”kestävyydestä” jossain määrin, joten on kyseenalaista, onko mikään käytännössä muuttunut yritysten kestävyyspuheen lisääntymisen myötä. Pyrkimys todelliseen vastuullisempaan yhteiskunnallisempaan ja ekologisempaan toimintaan ei Luken mukaan ole useinkaan yhteensopiva tuotontavoittelun kanssa, päinvastoin kuten esimerkiksi Johnstonin tutkima Whole Foods Market esittää. Luken näkemyksen mukaan yritysten sosiaalinen vastuu ja kuluttajuus ovat keskenään tiiviisti kytköksissä ja siksi vihreän kuluttajuuden vaikuttavuus on rajallinen. Ekologisuus on määrittynyt sekä yritysten sosiaalisen vastuun että kulutusyhteiskunnan näkökulmista vapaaehtoiseksi ja siksi ympäristötietoisuus on selviytynyt markkinoilla vain yksilön mieltymyksenä, ei yhteiskunnallisena välttämättömyytenä (emt, 328).

4.2 TYÖORGANISAATIO JA YMPÄRISTÖYSTÄVÄLLISET KÄYTÄNNÖT

Yhä useampi yritys kiinnittää siis huomiota organisaation ja sen toimintatapojen sosiaaliseen ja ekologiseen vastuuseen käytettävissä olevien keinojensa, kuten

työtehtävien suunnittelun avulla (Muster 2011; Morgenson ym. 2010). Näillä toimintatapojen muutoksilla voidaan tähdätä monenlaisiin erilaisiin vaikutuksiin työorganisaatiossa. Antti Kasvio toteaa työpoliittisessa mallissaan, että käytännön muutokset, joilla voidaan vaikuttaa työn kestävyteen, tehdään henkilöstön ja päivittäistoimintojen johdon tasolla (Kasvio 2014). Näin ollen on tärkeää selvittää ja kuvata ympäristöystävällisen käyttäytymisen, toiminnan ja käytäntöjen toteutumisen ehtoja työpaikoilla yksittäisten toimijoiden näkökulmasta. Monet ekologisesti kestävämpään toimintaan pyrkivät työorganisaatiot pyrkivät vaikuttamaan erityisesti päivittäisiin rutiineihin ja työarjen käytäntöihin. Työntekijän ympäristöystävälliset valinnat ovat riippuvaisia siitä, millaisia työpaikan viralliset ja epäviralliset, sosiaalisten normien määrittelemät käytännöt ovat ja millä tavoin niissä otetaan huomioon ekologisen kestävyden näkökohdat (Hargreaves 2011).

Koska suurin osa aikuisista viettää työpaikoilla merkittävän osan ajastaan, työpaikat ovat päivittäisrutiinien muodostumisen kannalta keskeinen sosiaalinen ympäristö (Muster 2011, 161; Blok ym. 2015, 56). Vaikka ”työpaikka” ei viittaa vain yhteen tietynlaiseen ympäristöön, voidaan olettaa, että erilaisia työpaikkoja ja työorganisaatioita yhdistävät kuitenkin tietyt yleiset piirteet (Muster 2011, 165). Kuten mainittu, työpaikalla tehtyihin valintoihin vaikuttavat pitkälti työorganisaation viralliset ja epäviralliset käytännöt ja rutiinit (Klade ym. 2013). Työpaikat voidaan tämän vuoksi käsittää oppimisympäristöiksi ekologisesti kestäville käytännöille ja valinnoille. Tällä on vaikutusta ympäristöystävällisille käytännöille ja totumuksille itse työpaikalla, mutta myös sen ulkopuolella, esimerkiksi kodissa.

Musterin mukaan useimmat työorganisaatiot, jotka kiinnittävät huomiota kestävyteen, eivät kuitenkaan tiedosta keskeistä rooliaan oppimisessa muutoin kuin työpaikan omien kestävien käytäntöjen kannalta. Tämän vuoksi ne eivät rohkaise työntekijöitään kestäviin kulutusrutiineihin, vaan ainoastaan kestäviin työrutiineihin (Muster 2011, 164). Muster näkee tässä menetetyn mahdollisuuden, sillä pyrkimällä vaikuttamaan työntekijöihin myös kuluttajina voidaan hänen mukaansa muuttaa ihmisten rutiineja ympäristöystävällisemmiksi myös yksityiselämässä työympäristön lisäksi.

Työorganisaatioiden käytännöt ohjaavat työntekijöiden käyttäytymistä paljonkin. Työntekijät mukautuvat organisaatioiden käytäntöihin tullakseen osaksi työyhteisöä ja luopuvat osittain tai kokonaan omista kiinnostuksenkohteistaan työhön liittyvien näkökohtien hyväksi. Tämän vuoksi työssä työntekijöiden toimintaan vaikuttavat eri tekijät kuin sen ulkopuolella (Blok ym. 2015). Blokin ym. organisaatiopsykologisessa

tutkimuksessa on havaittu, että siinä missä henkilökohtaiset käyttäytymisnormit, ympäristöaltruistinen käytös ja ympäristöarvot ovat kestävän kulutuksen tärkeitä selittäjiä vapaa-ajalla, ne eivät ole yhtä merkittäviä selittäjiä käyttäytymiseen työpaikalla.

Työorganisaatiot toimivatkin uusien käytäntöjen sekä virallisina että epävirallisina oppimisympäristöinä. Virallisiin oppimiskäytäntöihin kuuluvat esimerkiksi erilaiset koulutustilaisuudet ja -ohjelmat, joissa pyritään välittämään työntekijöille työorganisaation julkilausuttu strateginen linja ja käydään läpi työprosessin kestävyysnäkökohtia. Epäviralliseen oppimiseen vaikuttavat vuorostaan julkilausumattomat sosiaaliset normit ja säännöt sekä työorganisaatiot muodostavien sosiaalisten verkostojen jaetut tavat tulkita ja toimia. Kumpikin näistä vaikuttaa työntekijöiden käyttäytymiseen sosialisatioprosessin myötä. (Muster 2011)

Keskeinen roolijako työpaikan ja sen ulkopuolisen sosiaalisen toiminnan välillä on jako työntekijöihin ja kuluttajiin. Musterin mukaan työntekijät toimivat työpaikalla tuottajaroolissa ja yksityiselämässään kuluttajaroolissa (Muster 2011, 164). Näiden roolien raja ei ole aina yksiselitteinen, sillä se riippuu työorganisaation rajanvedoista ja sen toimintatavoista (Dumont ym. 2017). Yhden harmaan alueen muodostaa esimerkiksi työmatkailu kotoa työpaikalle, sillä se on osa sekä vapaa-ajan että työpaikan käytäntöjä.

Pyrkiessään vaikuttamaan asiakkaisiinsa työorganisaatiot unohtavat, että myös sen piirissä työskentelevät työntekijät ovat kuluttajia. Tämän vuoksi kestävyteen pyrkivien työorganisaatioiden tulisikin kohdella työntekijöitään kaksoisroolissa sekä työntekijöinä että kuluttajina (Muster 2011, 164). Kladen ym. mukaan työpaikka on sopiva paikka järjestää arjen rutiineja ympäristöystävälliseksi, sillä siellä on tehokkaampaa järjestää valistamiskampanjoita ja kestävän kulutuksen oppimisjärjestelyjä (Klade ym. 2013). Pyrkiessään muuttamaan työntekijöidensä vapaa-ajan käytäntöjä kestävämmäksi, työorganisaatio vahvistaa kestävyuden toteutumista myös työaikana.

Tapoja vaikuttaa työorganisaation kestäviin käytäntöihin on tutkittu sosiologian lisäksi hallintotieteissä sekä organisaatiopsykologiassa. Näissä tutkimuksissa on pyritty tunnistaa tekijöitä, jotka vaikuttavat työntekijöiden käyttäytymiseen työpaikalla. Hallintotieteiden näkökulmasta on tutkittu esimerkiksi henkilöstöpolitiikkaa. Laajemmassa näkökulmassa henkilöstöpolitiikan peruspiirteet ovat pitkälti samankaltaisia suuressa osassa maailmaa (Kasvio 2014, 6) ja henkilöstöjohtamista on alettu painottaa työehtosopimisen kustannuksella Suomessa erityisesti 90-luvulta lähtien (Julkunen 2008). Yrityksen ja muiden työorganisaatioiden henkilöstön oletetaan

sitoutuvan sosiaalisen vastuun periaatteisiin ja toimivan arvojen ja toimintatapojen mukaisesti.

Niin kutsutulla vihreällä henkilöstöjohtamisella on todettu olevan yhteys yritysten ja työorganisaatioiden kestävyys toteutumiseen, jota mitataan sitä varten kehitetyillä mittareilla (Dumont ym. 2017). Kasvion työpoliittisen mallin mukaisesti on havaittu, että työorganisaatioiden suoriutuminen kestävyyskriteereillä riippuu täysin työntekijöiden ympäristöystävällisistä käytännöistä (Paillé ym. 2014).

Työorganisaatiot voivat henkilöstöpolitiikallaan pyrkiä vaikuttamaan työntekijöiden työn ja vapaa-ajan tasapainon, terveyden edistämisen, työntekijöiden oikeuksien tai elinikäisen oppimisen käytäntöihin (Muster 2011). Työkaluja ovat esimerkiksi kestävyyskoulutukset, palkitsemisjärjestelmät tai valikoiva rekrytointi (Dumont ym. 2017). Nykyiset palkitsemisjärjestelmät keskittyvät kuitenkin useimmiten palkitsemaan tehokkuus- tai tuottavuusparannuksista (Ruepert ym. 2016) Tämän sijaan niillä voitaisiin palkita ympäristöystävällisestä toiminnasta ja aloitteista. Palkitsemisjärjestelmien ristiriitaisuus on yksi osoitus ekologisten ja taloudellisten näkökohtien vastakkaisuudesta, joista esimerkiksi aiemmin mainittu Luke (2015) puhuu.

Työorganisaation johtohenkilöiden käyttäytymisellä ja sen tuella on tärkeä merkitys organisaation ympäristöystävällisten käytäntöjen muodostumisen kannalta. Tässä onnistuakseen työorganisaation johdon on tunnettava vastuuta ympäristökysymyksissä. (Blok ym. 2015) Työntekijöiden rajatun motivaation ja ympäristöystävällisen käyttäytymisen valmiuksien puutteen on havaittu olevan tekijöitä, jotka rajoittavat ympäristöystävällistä käyttäytymistä (Paillé ym. 2014, 461). Organisaation johtohenkilöt voivat omalla esimerkillään ja hyväksynnällään luoda työpaikalle puitteet, jossa ympäristöystävällinen käyttäytyminen on sekä motivoivaa että toivottua.

Joissain työorganisaation tutkimuksissa erotetaan toisistaan työrooliin kuuluva ja kuulumaton ympäristöystävällinen käyttäytyminen (Dumont ym. 2017; Ciocirclan 2017; kts. myös Williams & Anderson 1991). Sosiaalisen käytäntöteorian näkökulmasta työrooliin kuuluvan ja kuulumattoman käyttäytymisen erotteleminen on teoriassa hyödyllistä, sillä sen avulla voidaan erotella vapaa-ajan ja työpaikan piiriin kuuluvien käytäntöjen ilmenemistä eri tilanteissa. Kladen ym. mukaan ihmiset saattavat elää kuluttajan ja työntekijän rooleja samanaikaisesti (Klade ym. 2013, 325). Sosiaalinen käytäntöteoria ei anna kuitenkaan suoraa vastausta siihen, milloin työntekijän käyttäytymistä ohjaavat työorganisaation käytännöt ja milloin vapaa-ajan käytännöt.

Sen sijaan asiaa on tutkittu organisaatiopsykologisesta näkökulmasta, jossa vertailtiin organisaatiokeskeistä ja ympäristökeskeistä rationaalia (Tosti-Kharas ym. 2017). Tutkimuksessa oletettiin, että organisaatiokeskeinen toiminnan ”rationaali” (eng. *rational*) tarkoittaa organisaation periaatteiden mukaan toimimista (työrooliin kuuluva käyttäytyminen) ja ympäristökeskeinen rationaali omien ympäristöarvojen mukaan toimimista (työroolin ulkopuolinen käyttäytyminen). Siinä havaittiin, että työorganisaation toimintatavat ohjasivat yksilöitä voimakkaammin kuin yksilön oma ympäristöorientaatio. Työorganisaation ympäristöystävälliset toimintatavat vaikuttivat yksilön käyttäytymiseen voimakkaimmin silloin, kun yksilön oma ympäristöorientaatio ei ollut erityisen vahva. Työorganisaation ympäristöystävälliset periaatteet eivät juuri lisää niiden työntekijöiden ympäristöystävällistä käyttäytymistä, joiden omat ympäristöarvot ovat vahvat. Sen sijaan nämä työntekijät mukautuvat helpommin työorganisaation ympäristöystävällisiin toimintatapoihin.

”Rationaalilla” ylipäätään tarkoitetaan toiminnan syitä tai logiikkaa, jotka ohjaavat toimintaa tai uskomuksia ja sen mukaan ihmiset saattavat toimia siten, mikä on heidän tai työorganisaation mielestä olennaista (Tosti-Kharas ym. 2017, 188). Sosiaalisen käytäntöteorian näkökulmasta toiminnan ”rationaalia” ei sinänsä välttämättä ole tai se ei ole yksilön itsensä määrittämä, vaan toiminta perustuu pitkälti rutiiniin ja sosiaalisesti jaettuihin käsityksiin siitä, miten käytännöt ilmenevät eri olosuhteissa. Toiminnan rationaali on sen sijaan siis pikemminkin käytännössä itsessään, kuten Wardekin (2014) toteaa käytäntöteorian käsitteellistyksissään. Tällöin Tosti-Kharasin ym. esittämä kysymys siitä, *miksi* ihmiset uskovat, että kestävyys on tärkeää, on näkökulmaltaan väärä. Olennaista ei ole, mitä ihmiset uskovat, vaan millaisia sosiaalisesti jaetut käytännöt ovat ja millä tavoin kestävyys niihin sisältyy.

Työroolin ulkopuolista käyttäytymistä on hallintotieteellisissä ja organisaatiopsykologisissa tutkimuksissa nimitetty myös kansalaistoiminnaksi organisaatiossa (Williams & Anderson 1991), millä on hyödyllisiä teoreettisia yhtymäkohtia kuluttajakansalaisuuteen. Tämä kansalaistoiminta on määritelty ”yksilön harkinnanvaraiseksi käyttäytymiseksi, joka ei suoraan tai julkilausutusti kuulu työorganisaation virallisen palkitsemisjärjestelmän piiriin, mutta joka isossa kuvassa edistää organisaation toiminnan tehokkuutta” (Williams & Anderson 1991, 601). Myöhempi määritelmä (Lamm ym. 2013, 165) poikkeaa tästä hieman ja lisää edelliseen, että työnkuvaan kuulumaton käyttäytyminen saattaa edistää työorganisaation lisäksi myös yhteiskunnan kestävyttä.

Huomionarvoista on, että yllä esiteltyt määritelmät sisältävät vain harkinnanvaraisen, ei rutinoitunutta käyttäytymistä. Työorganisaation ja työntekijän tavoitteet voivat olla lisäksi keskenään ristiriidassa esimerkiksi tilanteessa, jossa työorganisaation käytännöt on rakennettu taloudellisen tehokkuuden ja tuottavuuden periaatteiden ympärille, mutta työntekijä on tottunut ympäristöystävällisiin käytäntöihin. Ciocirclanin (2017, 56) mukaan tällöin työntekijä saattaa jopa rikkoa työorganisaation käytäntöjä, jos se ei tue työntekijän arvomaailmaa tai organisaation käytännöt eivät vastaa sitä. Saattaa olla myös epäselvää, mikä tosiasiallisesti on työorganisaatiolle tai yhteiskunnalle parhaaksi. Siten kuluttajakansalaisuuden käytännöt, eli yhteiskunnan hyväksi tähtäävän toiminnan, ja organisaatiokansalaisuuden käytännöt, eli työorganisaation hyväksi tähtäävän toiminnan, voivat olla keskenään ristiriidassa tai niiden sisältö epäselvä.

Valaistessaan työntekijöiden ympäristöystävällistä käyttäytymistä työpaikoilla Ciocirclan (2017) puhuu ”vihreistä työntekijöistä”. Vaikka käsitteen sisältö on osittain epäselvä, Ciocirclanin mukaan vihreä työntekijä on yleisesti ottaen toimija, jonka minäkuva pohjautuu ympäristöarvoille, jolla on sisäsyntyinen motivaatio suojella ympäristöä työllään ja joka pyrkii johdonmukaisuuteen kodin ja työpaikan ympäristötekojen välillä (emt, 52). Vihreät työntekijät ovat myös vapaa-ajan kuluttajakansalaisia, joilla on ympäristöarvoja -uskomuksia ja -asenteita. He saattavat esimerkiksi pyrkiä ostamaan ilman torjunta-aineita kasvatettuja kasviksia ja hedelmiä, yksityisautoilemaan vähemmän tai ostamaan elintarvikkeita, joissa on kierrätetystä materiaalista tehdyt pakkaukset. He ovat Ciocirclanin mukaan myös halukkaampia maksamaan ympäristöveroja, tukemaan ympäristöjärjestöjä ja tekemään poliittisia kannanottoja ympäristön puolesta (emt, 54).

Organisaation tavoitteiden vaikutus yksilön käyttäytymiseen voi olla usein voimakkaampi kuin työntekijän omat henkilökohtaiset tavoitteet (Tosti-Kharas ym. 2017). Tällöin työntekijöiden ympäristöystävälliseen käyttäytymiseen työpaikalla vaikuttaa työorganisaation sitoutuminen ekologisesti kestäväan kehitykseen. Michailidesin ja Lipsettin (2012) tulosten mukaan kokemukset työilmapiiristä kontrolloivana tai autonomisena eivät kuitenkaan vaikuttaisi työntekijän kokemuksiin yrityksen sosiaalisesta kestävydestä. Saattaa olla niin, että ympäristöystävällisyyden toteuttaminen onkin enemmän henkilökohtainen projekti kuin työorganisaation hyväksi tehtävä projekti. Tällöin mielenkiinnon kohteena tulisi olla se, kuinka työntekijän kokemus työilmapiiristä kontrolloivana tai autonomisena vaikuttaa työntekijän mahdollisuuksiin tehdä ympäristöystävällisiä toimia ja tekoja. On myös mahdollista, että

yleisen työilmapiirin autonomisuus ja henkilökohtaisten työtehtävien autonomisuus näyttävät työntekijälle eri tavoin. Tämän vuoksi on mielenkiintoista selvittää, kuinka työtehtävien autonomisuus vaikuttaa työntekijän mahdollisuuksiin tehdä ympäristöystävällisiä valintoja ja tekoja.

4.3 YMPÄRISTÖYSTÄVÄLLINEN KULUTTAMINEN JA VALINNAT TYÖPAIKALLA

Koska työpaikan toimintatavat ja pyrkimys ympäristöystävällisyyteen vaikuttavat työntekijöiden käyttäytymiseen, määrittävät työpaikan toimintatavat ja pyrkimykset myös siihen, mitä työntekijät voivat käytännössä työpaikallaan tehdä. Pailléen ym. (2014) mukaan on osittain kuitenkin hämärän peitossa, millaisia toimia ihmiset tosiasiaassa työpaikoilla tekevät, sillä ei ole olemassa hyviä työkaluja mitata tai havaita ympäristöystävällistä käyttäytymistä työpaikoilla (emt, 461).

Useat vihreää työntekijyyttä tai ympäristöystävällistä käyttäytymistä tarkastelevat tutkimukset listaavat kuitenkin toimia, tekoja ja valintoja, jotka lasketaan ympäristöystävälliseksi käyttäytymiseksi ainakin aihetta tutkivissa tutkimuksissa. Ciocirclan (2017, 53, 61) jaottelee ympäristöystävälliset teot korkean ja matalan kynnyksen ja ”intensiteetin” tekoihin. Korkean kynnyksen toimet vaativat työntekijältään paljon, sillä niissä teon lopputulos on epävarma, se saavuttaa näkyvyyttä työorganisaatiossa tai sen ulkopuolella ja niillä voi olla korkeat kustannukset organisaatiolle tai yksilölle, esimerkiksi maineenmenetys, alennus työtehtävissä tai irtisanominen. Toisaalta niillä on mahdollisuus saavuttaa pitkän aikavälin muutosta. Matalan kynnyksen toimien tuloksista on vastaavasti vain vähän epävarmuutta, niiden tekemisen kustannukset ovat pienet sekä näkyvyys organisaatiossa ja sen ulkopuolella on pieni. Toisaalta niiden vaikutus ei ole yhtä suuri.

Matalan kustannuksen ympäristötekoihin työpaikalla kuuluvat valojen tai työvälineiden, kuten tietokoneiden sammuttaminen tarpeettomana itsen tai muiden puolesta, kaksipuolinen tulostaminen paperin säästämiseksi, kimppakyydit työmatkoilla, ympäristöaiheisiin kyselyihin vastaaminen työpaikalla, jätteiden vieminen kotiin kierrätettäväksi kierrätysastioiden puuttuessa työpaikalla, ruokapakkausten uudelleenkäyttö tai lämmityksen säätäminen pienemmälle. Korkean kustannusten tekoihin kuuluvat vuorostaan työorganisaation valintoihin, kuten esimerkiksi toimipaikan valintaan tai työorganisaation ympäristösertifikaatteihin vaikuttaminen muita työntekijöitä mobilisoimalla ja heihin vaikuttaminen neuvottelutilaisuuksien ja

tiedonantojen avulla. Korkean kynnyksen tekoja voi olla myös tulostamisesta kokonaan luopuminen tai jopa työorganisaation ekologisen kestävyuden kannalta epäedullisista toimintatavoista tiedottaminen medialle tai ympäristöjärjestöille eli työnantajan ilmiantaminen esimerkiksi ympäristörikoksista. (Ciocirclan 2017)

Sosiaalista käytänteitä hyödyntäviä kestävästä kulutuksesta tutkivia artikkeleita ja tutkimuksia ei toistaiseksi ole tehty suhteellisen montaakaan. Tämä lienee yksi syy, minkä vuoksi ympäristöystävällisten valintojen sisältö on toistaiseksi jäänyt osittain tuntemattomaksi, kuten Paillé ym. (2014) toteavat. Jotta voidaan tarkemmin selvittää ympäristöystävällisen käyttäytymisen sisältö, onkin hyödyllistä tarkastella ympäristöystävällisiä käytäntöjä siellä missä ne tapahtuvat esimerkiksi etnografisin menetelmin. Kyselytutkimuksissa tämä näkökulma jää helposti tavoittamatta, sillä käytäntöjen rutiininomaisen ja kyseenalaistamattoman luonteen vuoksi vastaajat eivät ole aina tietoisia siitä, mitä he oikeastaan tekevät.

Yksi ympäristöystävällisiä käytäntöjä tarkasteleva artikkeli on Tom Hargreavesin (2011) tapaustutkimus brittiläisen rakennusliikkeen toimistotiloista, joissa kuudelletoista työntekijälle annettiin tehtävä pyrkiä muuttamaan työpaikan käytäntöjä kestävämmäksi. Artikkelissa ryhmä kehitti itse keinoja, joiden avulla työorganisaation jätekuormaa ja energiankulutusta saataisiin vähennettyä heidän työpaikallaan. Ryhmäläiset esimerkiksi punnitsivat toimistotilojensa jätekuormaa, mittasivat sähkönkulutusta ja jäivät ylitöihin selvittääkseen, mitkä toimiston laitteet jäivät työpäivän jälkeen turhana päälle tai valmiustilaan. Näiden selvitysten (joita voi jo itsessään pitää ympäristöystävällisinä tekoina) perusteella he laativat ehdotuksia toimenpiteiksi työpaikalla. Näitä toimenpiteitä olivat jätteiden vähentäminen, laitteiden ja valojen sammuttaminen turhana, parkkipaikkojen ja työmatkailun reunaehtoisten pohtiminen, työtilojen materiaalivalinnat, yrityksen ydintoimintojen (rakennustyömaiden) ympäristövaikutusten arvioiminen ja ylipäätään tavallisesti itsestään selvien käytäntöjen arvioiminen ympäristökriittisen linssin läpi (Hargreaves 2011).

Muita tekoja olivat toimiston työpöytien uudelleenjärjestely luonnonvalon määrän maksimoimiseksi, tulostimien määrän vähentäminen tulostamisen vähentämiseksi, lämmityksen ja jäähdytyksen vähentäminen energian säästämiseksi, toimistotarvikkeiden uudelleenkäyttö materiaalien säästämiseksi, henkilökunnan lounaskäyttäytymisen sääntely (uudelleenkäytettävät lounasasiat ja laitteiden sulkeminen lounastaukojen ajaksi) sekä jopa ehdotukset jäteastioiden poistamiseksi tai työpaikan parkkipaikan (Hargreaves 2011). Jälkimmäiset voi vaivatta luokitella korkean

kynnyksen ympäristöystävällisiksi toimiksi, eikä senkaltaisia helposti toteuteta monellakaan työpaikalla. Nämä ryhmäläisten ehdotukset kohtasivatkin vastustusta. Sen sijaan tulostamiseen, laitteiden käyttöön ja esimerkiksi lämmitykseen vaikuttaminen ovat matalamman kynnyksen esimerkkejä.

Tämän tutkielman kannalta olennaista on, että ihmiset kokevat ”ympäristöystävälliset valinnat” eri tavoin (Verplanken & Roy 2015). Se, mikä näyttäytyy valitsemisena voi olla joko tavanomaisista käytännöistä poikkeamista tai toisaalta sellaisia arkisia käytäntöjä, jotka näyttäytyvät ympäristöystävällisempänä suhteessa muihin käytäntöihin tai muihin käytäntöjen harjoittajiin. Ympäristöystävällinen valitseminen voi siis olla joko sitä, että tulostaa poikkeuksellisesti paperin kahdelle puolelle sen sijaan, että tulostaisi tavallisesti vain yhdelle. Vaihtoehtoisesti se voi tarkoittaa sitä, että tulostaa kyllä itse aina kahdelle puolelle, mutta tämä näyttäytyy ympäristöystävällisenä valintana siksi, että jotkut toiset (esimerkiksi työpaikan muut työntekijät) tulostavat vain toiselle puolelle. Tällöin vastaaja saattaa ilmoittaa tehneensä ympäristöystävällisen valinnan, sillä on valinnut toisin kuin muut tai yleisestä toimintatavasta poikkeavasti.

Huomionarvoista Hargreavesin tutkimuksessa on myös se, että kuudentoista hengen ryhmän toimet saivat aikaan sen, että kestävyysselementeistä tuli puolen vuoden aikana yhä kasvava osa työpaikan käytäntöjä. Ympäristöystävällisten valintojen määrä kasvoi siis siksi, että työorganisaatiossa toteutettiin interventio. On mahdollista, että kysyttäessä ympäristöystävällisiä valintoja ennen interventiota monikaan ei olisi maininnut tekevänsä tietoisia ympäristöystävällisiä valintoja tutkimuksen työtiloissa. Tutkimuksen haastattelujen perusteella tilanne vaikutti muuttuneen. Työorganisaation tarkoituksenmukaisilla pyrkimyksillä on siis merkitystä työpaikan ympäristöystävällisille käytännöille. On kuitenkin mahdollista, että ympäristöystävällisyys on työorganisaatiokohtaista. Toisaalta voi olla, että tutkimuksen yrityksen toimistotyöntekijät kokevat ympäristöystävälliset valinnat aivan toisin kuin yrityksen rakennustyömaille työskentelevät työntekijät.

4.4 YMPÄRISTÖYSTÄVÄLLISEN KULUTUKSEN JA TYÖYMPÄRISTÖN VÄLISET KYTKÖKSET

Eri ympäristöjen ja kontekstien, esimerkiksi työpaikan ja kodin, välisiä kytköksiä ympäristöystävällisissä käytännöissä on tutkittu vain vähän. Sosiaalisen käytäntöteorian

näkökulmasta kytkökset eri ympäristöjen välille syntyvät silloin, kuin niillä on yhdistäviä merkityksiä ja mielikuvia, yhteisiä materiaalisia elementtejä, esineitä tai tiloja tai niissä tarvitaan samankaltaista osaamista tai tietotaitoa (Røpke 2004). Yhdistävien materiaalisten välineiden merkitys ympäristöystävälliselle käyttäytymiselle eri konteksteissa on huomattu myös esimerkiksi Littlefordin ym. (2014) sosiaalipsykologisessa tutkimuksessa. Siinä yhdenmukaista käyttäytymistä tapahtui työn ja kodin välillä silloin, kun niitä yhdistivät samat välineet.

Sosiaalipsykologisissa tutkimuksissa eri ympäristöille, käyttäytymisen muodoille ja ajanhetkille yhteistä havaittavaa käyttäytymistä on useimmiten lähestytty niin kutsutun läikkymisvaikutuksen (eng. *spillover effect*) käsitteen avulla. Vasta hiljattain sitä on sovellettu myös ympäristöystävälliseen käyttäytymiseen (Verfuerth & Gregory-Smith 2018, 455). Ympäristöystävällisen käyttäytymisen läikkymistutkimuksella on arvoa myös sosiologiselle tutkimukselle, vaikka sen selitysmallit ja tarkastelutasot ovatkin erilaiset, sillä monessa niistä ympäristöystävällistä käyttäytymistä tarkastellaan erilaisten käyttäytymismuotojen tasolla.

Läikkymisvaikutuksien perusajatuksena on, että tietynlainen käyttäytyminen yhdessä ympäristössä tai yhdellä ajanhetkellä kasvattaa todennäköisyyttä havaita samanlaista käyttäytymistä toisella. Ekologisesti kestävien elämäntyylien tapauksessa tällä tarkoitetaan esimerkiksi sitä, että kierrättäminen kotiympäristössä kasvattaa todennäköisyyttä kierrättää myös työympäristössä (Tudor ym. 2008). Toisaalta se voi tarkoittaa esimerkiksi sitä, että työmatkat pyöräilevä työntekijä todennäköisemmin kierrättää työpaikallaan eli läikkymistä tapahtuu yhdestä ympäristöystävällisestä teosta toiseen, ei vain yhdestä ympäristöstä toiseen. Läikkyminen voi olla positiivista tai negatiivista eli ympäristöystävällinen käyttäytyminen yhdellä alueella voi joko kasvattaa todennäköisyyttä havaita se myös toisella alueella tai sitten ympäristöystävällinen käyttäytyminen yhdellä alueella voi saada aikaan päinvastaista käyttäytymistä toisaalla (Verfuerth & Gregory-Smith 2018, 457).

Ympäristöystävällisen käyttäytymisen läikkymisvaikutusten tutkimuksessa tarkastellaan usein tiettyjä käyttäytymisen muotoja, kuten valojen sammuttamista, kierrättämistä tai jätteidenkäsittelyä. Näitä käyttäytymisen muotoja vertaillaan kontekstien, eri ympäristöystävällisten tekojen tai ajanhetkien välillä (Verfuerth & Gregory-Smith 2018, 473). Ympäristöystävällisen käyttäytymisen vertailevaan, korrelatiiviseen tutkimusasetelmaan on sovellettu usein kvantitatiivisia menetelmiä, mutta Verfuerth & Gregory-Smith esittävät myös menetelmiä yhdistelevää sekä

pidemmän aikavälin tutkimusta (emt, 475). Kvantitatiiviset menetelmät sopivat heidän mukaansa tutkimukseen, jossa etsitään käyttäytymisen muotojen välisiä yhteyksiä, mutta merkitysten ja motivaatiotekijöiden tutkimukseen tulisi soveltaa laadullista tutkimusta.

Ympäristöystävällisen käyttäytymisen läikkymisen tutkimuksessa on huomattu, että esimerkiksi arjen ympäristöystävälliset käytännöt ja rutiinit, kuten ympäristöystävällinen kuluttaminen, kasvattavat todennäköisyyttä suhtautua myönteisesti tuulivoimaan (Thøgersen & Noblet 2012). Arjen käytännöillä on siis vaikutusta asenteisiin ja poliittisiin mielipiteisiin. Näin ollen arjen käytäntöjä on mahdollista valottaa myös asennetutkimusten avulla. Tutkimuksissa on myös huomattu, että sitoutuneisuus työorganisaatioon on yhteydessä läikkymiseen: kun työorganisaation ja yksilön arvot kohtaavat, on ympäristöystävällisen käyttäytymisen läikkyminen todennäköisempää (Verfuerth & Gregory-Smith 2018, 471, 478).

Olemassa olevat tutkimukset puhuvat siis ympäristöystävällisyyden leviämisen puolesta kontekstista ja ”käyttäytymisestä” toiseen. Siten myös käytäntöteorian näkökulmasta voi olettaa johdonmukaisuutta kulutuksen ja työn välillä mitä tulee ympäristöystävällisyyteen. Kuitenkin sosiologinen laajempi tutkimus ympäristöystävällisen kulutuksen ja työn välisistä kytköksistä loistaa yhä poissaolollaan. Tämän vuoksi on luontevaa siirtyä empiiriseen tarkasteluun sosiodemografisilla muuttujilla.

5 METODOLOGIA

5.1 TUTKIMUSKYSYMYKSET

Tässä tutkielmassa ollaan kiinnostuneita niistä tekijöistä, jotka selittävät suomalaisten työssäkäyvien ympäristöystävällisyyttä kahdessa eri kontekstissa, kulutuksessa ja työssä. Tutkielman kirjallisuudessa on puitteistettu ympäristöystävällisyyttä ja sen ehtoja sekä kulutuksessa että työssä. Ammattiaseman vaikutusta ympäristöystävällisyyteen työkontekstissa ei ole kirjallisuuskatsauksen valossa aiemmin tutkittu sosiologisesti. Sen sijaan poliittisen, niin kutsutun ”aktiivisen” kuluttamisen ja ympäristöystävällisyyden välille on luotu linkki jo aiemmin. Tätä linkkiä tulisi tarkastella kuitenkin myös suhteessa ympäristöystävällisyyteen työssä, kuten työn ja vapaa-ajan eri toimintojen välisiä ”läikkymisvaikutuksia” tarkasteleva tutkimus on jo tehnyt (esim. Thøgersen & Noblet 2012 tai Verfuërth & Gregory-Smith 2018).

Tiedontarve, johon tämä tutkielma pyrkii vastaamaan, onkin se, ovatko ympäristöystävällisiä käytäntöjä selittävät tekijät samanlaisia kulutuksessa ja työssä erityisesti suomalaisessa työn ja kulutuksen kontekstissa. Kontekstien välisistä eroista ympäristöystävällisyydessä voidaan johtaa myös kysymys siitä, ovatko vastaajat johdonmukaisia vastauksissaan: vastaavatko vastaajat samoin ympäristöystävällistä kulutusvalintoja ja valintoja työssä koskeviin väittämiin ja kuinka yhdenmukaista kulutuksen ja työn ympäristöystävällisyys ovat laajemmassa kuvassa? Vaikka sosiaalipsykologisissa tutkimuksissa on tarkasteltu erilaisten tekijöiden, erityisesti asenteiden, vaikutusta ympäristöystävällisyyden johdonmukaisuuteen eri konteksteissa ja useimmiten yksittäisten työorganisaatioiden työntekijöiden tapauksessa, sosiodemografisten tekijöiden vaikutusta ei ole tutkittu. Analyyseihin on siten valikoitunut kolme tutkimuskysymystä, jotka pyrkivät täydentämään olemassa olevaa tutkimusta:

Tutkimuskysymys 1:

Selittävätkö samat tekijät tietoisia ympäristöystävällisiä valintoja sekä kulutuksessa että työssä?

Tutkimuskysymys 2:

Selittävätkö ammattiasemat ja niiden ilmentämät erot autonomiassa työssä tehtyjä ympäristöystävällisiä valintoja?

Tutkimuskysymys 3:

Mitkä tekijät selittävät johdonmukaisuutta tai epäjohdonmukaisuutta kulutuksessa ja työssä tehtyjen tietoisten ympäristöystävällisten valintojen välillä?

Kahden ensimmäisen tutkimuskysymyksen pohjalta muodostuivat seuraavat testattavat hypoteesit 1 ja 2 kulutusvalintojen ja työssä tehtävien valintojen selittävästä tekijöistä. Ensimmäinen hypoteesi on, että ympäristöystävälliset valinnat näyttäytyvät poliittisina tekoina, jolloin poliittinen kuluttajuus on tilastollisesti merkitsevästi yhteydessä ympäristöystävällisiin kulutusvalintoihin. Tämä oletamus pohjautuu eritoten kuluttajakansalaisuutta koskevaan kirjallisuuteen, jossa (ekologisesti) vastuullinen kuluttaminen näyttäytyy kaikkien ainakin lähtökohtaisesti kaikkien kansalaisten poliittisena velvollisuutena. Nollahypoteesi kuvaa vastakkaista tilannetta, jolloin poliittinen kuluttajuus ei selitä ympäristöystävällisiä kulutusvalintoja lainkaan.

H₀:

Poliittinen kuluttajuus ei selitä tietoisia ympäristöystävällisiä kulutusvalintoja.

H₁:

Poliittinen kuluttajuus selittää erityisesti kulutuksessa tehtyjä ympäristöystävällisiä valintoja.

Daniel Oeschin mukaan monimutkaisemmat ja vaativammat työtehtävät sisältävät korkeamman määrän autonomiaa osin työtehtävien asianmukaisen hoitamisen vuoksi, osin eräänlaisena kompensaationa työntekijälle korkeammasta osaamisesta (Oesch 2006b). Autonomialla, eli sillä, kuinka ”vapaat kädet” vastaajalla työtehtävissään on, oletetaan olevan positiivinen yhteys työssä tehtyihin ympäristöystävällisiin valintoihin, sillä se mahdollistaa, vaikkei tietenkään takaa, suurempaa määrää ympäristöystävällisiä käytäntöjä työpaikalla. Tämän vuoksi toiseksi hypoteesiksi ja sen nollahypoteesiksi muodostuvat seuraavat:

H₀:

Ammattiasemalla ei ole yhteyttä työssä tehtyihin ympäristöystävällisiin valintoihin.

H₂:

Korkeamman autonomian ammattiasemissa tehdään enemmän tietoisia ympäristöystävällisiä valintoja.

5.2 AINEISTO

Analyyseissä käytetään määrällistä Suomi 2019: kulutus ja elämäntapa -aineistoa, jossa kartoitetaan 18-74-vuotiaiden suomalaisten kulutusasenteita, -tottumuksia ja elämäntyylien sisältöä (Saari ym. 2019). Aineiston on kerännyt Turun yliopiston taloussosiologian oppiaine, Jyväskylän yliopiston sosiologian yksikkö sekä Tampereen yliopiston oppiaine. Se on kerätty suomalaisista vastaajista käyttäen Lounais-Suomen maistraatin hallinnoimaa rekisteriaineistoa ja yksinkertaista satunnaisotantaa. 4001 vastaajasta 44% vastasi kyselyyn postitse tai verkkolomakkeen avulla, jolloin aineiston lopullinen vastausmäärä on 1742 vastaajaa. Aineisto kerätään viiden vuoden välein (edellinen vuonna 2014), mikä mahdollistaa joissain kysymyksissä ajallisen vertailun. Tässä tutkielmassa ajallista vertailua ei kuitenkaan voida tehdä.

Aineisto valikoitui tämän pro gradu -tutkielman analyyseihin siksi, että se on tutkielman tekemisen aikaan tuore tavoittaen esimerkiksi vuoden 2018 IPCC-raportin ilmastonmuutoskeskustelun vaikutukset. Siinä kartoitetaan tutkielman kannalta hyödyllisiä ympäristöystävällisiä kulutustottumuksia ja erityisesti se mahdollistaa ainoana aineistona Suomessa ympäristöystävällisten valintojen kvantitatiivisen vertailun vapaa-ajan kulutuksessa ja työssä. Kysymyksiä aineistossa on yhteensä 50, joista moni mittaa ympäristöystävällisiä asenteita ja tottumuksia väittämien avulla.

Koska tutkielmassa ollaan kiinnostuneita kulutuksen ja työn välisistä kytköksistä ja käytetään vertailevaa tutkimusasetelmaa, on aineistosta valittava vain työlliset analyysin vertailukelpoisuuden takaamiseksi. Luotettavuuden kannalta olennaista on, että tietoiset ympäristöystävälliset valinnat ovat vertailukelpoisia saman vastaajan vastauksissa, eikä puuttuvia havaintoja jää. Alkuperäisestä noin 1700:sta havainnosta jää näin ollen työssäkäyvien valikoimisen ja puuttuvien havaintojen pudottamisen jälkeen analyysiin 802 vastaajaa. Tämän vuoksi on huomattava, että tutkielman analyysit ja

päätelmät koskevat ainoastaan suomalaisten työllisten perusjoukkoa, eivät kaikkia suomalaisia.

5.3 MUUTTUJAT

Useimmat aineiston asenneväittämiä mittaavista muuttujista ovat Likert-asteikollisia eli väittämiä 1-5-asteikolla, jossa ääriarvo 1 on ”täysin samaa mieltä” ja ääriarvo 5 ”täysin eri mieltä”. Tutkimuksen analyysin vastemuuttujat ovat Likert-asteikolliset väittämät ”Teen tietoisesti ympäristöystävällisiä valintoja kulutuksessani” ja ”Teen tietoisesti ympäristöystävällisiä valintoja työssäni”. Nämä väittämät on Suomi 2019 -aineistossa sijoitettu eri kysymyspattereihin, jotta pyrittäisiin välttämään niiden arvioiminen suhteessa toisiinsa. Koska muuttujat mittaavat ”tietoisia valintoja”, mittaavat ne niitä osia sosiaalisista käytännöistä, jotka ihmisille itselleen ilmenevät. Sen sijaan rutinoitunut ja tiedostamaton puoli käytäntöjen ympäristöystävällisyydessä jää näissä mittareissa pimentoon. Aineistossa ei määritellä ”ympäristöystävällisten valintojen” sisältöä sinänsä, vaan määrittely on jätetty vastaajalle. Tämän vuoksi väittämiin sisältyvät alaluvun 4.3 lopussa kuvatut seikat valintojen suhteellisuudesta. Myös ympäristöystävälliset valinnat, joita työssä usein tehdään tai joita työssä on mahdollista tehdä, on kuvattu alaluvussa 4.3.

Johdonmukaisuutta mittaavat muuttujat on muodostettu muuttujamuunnoksilla alkuperäisistä vastemuuttujista. Ympäristöystävällisiä valintoja työssä ja kulutuksessa mittaavat vastemuuttujat on vähennetty toisistaan siten, että ne muodostavat yhden uuden muuttujan, jonka eri arvot mittaavat sitä, onko vastaaja antanut saman vastauksen ympäristöystävällisiä kulutus- ja työvalintoja mittaaviin väittämiin. Muuttuja saa arvoja välillä -4 ja 4, jossa arvo -4 osoittaa, että vastaaja on vastannut ympäristöystävällisiä työvalintoja mittaavaan väittämään ”täysin samaa mieltä” ja kulutusvalintoja mittaavaan väittämään ”täysin eri mieltä”. Tällaiset vastaukset tulkitaan tässä epäjohdonmukaiseksi. Arvo 4 vuorostaan tarkoittaa, että vastaaja on antanut saman vastauksen väittämiin eli ne tulkitaan tässä johdonmukaisiksi. Arvo 4 kuvaa päinvastaista tilannetta kuin -4 eli vastaaja on vastannut ”täysin samaa mieltä” ympäristöystävällisiä valintoja kulutuksessa mittaavaan väittämään ja ”täysin eri mieltä” ympäristöystävällisiä valintoja työssä mittaavaan väittämään.

Poliittista ja vastuullista kuluttajuutta on mitattu aiemmin useissa kyselytutkimuksissa väittämillä, jotka mittaavat sosiaalisesti, poliittisesti ja ekologisesti

motivoituneita kulutuspäätöksiä sekä boikotteja ja kulutusvalinnoilla suosimista (Koos 2012, 43). Myös tässä tutkimuksessa hyödynnetään vastuullisia kulutuspäätöksiä mittaavaa muuttujaa. Aineistossa poliittista kuluttamista on mitattu Likert-asteikollisella väittämällä ”Ostan usein reilun kaupan tai muita vastuullisesti tuotettuja tuotteita”. Koosin tulkinnan mukaisesti tämän väittämän oletetaan mittaavan vastaajan poliittisen kulutuksen orientaatiota. Huomionarvoista kuitenkin on, että väittämä mittaa ostotapahtumatyypistä kulutusta ja jättää käytäntöihin ja rutiineihin kätkeytyneen ei-ostotapahtumallisen kulutuksen huomiotta. Joka tapauksessa se toimii poliittisen kuluttamisen aikeen ja itseraportoidun poliittisen kuluttamisen mittarina.

Suomi 2019 -aineistossa on mitattu vastaajan ammattia kansainvälisen työjärjestö ILO:n ISCO08-standardin (eng. *International Standard Classification of Occupations*) mukaisesti. Analyyseissä käytetty ammattiluokittelu on muodostettu taloussosiologi Daniel Oeschin suunnitteleman ja Simon Kaiserin toteuttaman luokittelun avulla. Siinä Suomi 2019 -aineiston ISCO08-koodit on ryhmitelty Oeschin työlogiikkaan perustuvan ammattiluokittelun (Oesch 2006b) mukaisesti. Autonomiamia ei voida aineiston puitteissa mitata suoraan, joten ammattiasemaa mittaavien muuttujien tavoitteena on kuvata niitä eroja, joita eri ammattiasemien autonomia saa aikaan mahdollisuuksissa tehdä ympäristöystävällisiä valintoja työssä. Muuttujien valinta perustuu siis sille hypoteesille, että korkeampi ammattiasema on yhteydessä myös korkeampaan autonomiaan työtehtävissä. Oeschin luokittelusta on olemassa 17-, 8-, ja 5-luokkaiset versiot, joista tässä tutkielmassa käytetään 8-luokkaista versiota, sillä se mahdollistaa riittävän tarkan tulkinnan lisäämättä kuitenkaan liikaa vapausasteita malleihin. Aineistossa olevat kahdeksan luokkaa ovat itsensätyöllistävät asiantuntijat ja suuret työnantajat, pienyritykset, tekniset asiantuntijat, teolliset työntekijät, ylempi ja alempi johto, toimistotyöntekijät, sosiokulttuuriset asiantuntijat sekä asiakaspalvelutyöntekijät. Luokitus perustuu aiemmin kuvatuksi mukaisesti työlogiikkaan sekä markkinoitavaan osaamiseen.

Vastuullisia ostopäätöksiä ja ammattiasemaa mittaavien muuttujien lisäksi analyyseissä käytetään kontrollimuuttujina sukupuolta, ikää, koulutusta ja tuloja. Koosin mukaan erityisesti tulot, koulutus ja sukupuoli ovat yhteydessä poliittiseen kuluttajuuteen (Koos 2017, 38), jolloin niiden vaikutus on syytä vakioida. Oesch vuorostaan huomauttaa, että työlogiikkaan perustuva ammattiluokittelu on sukupuolittunut ilmiö (Oesch 2006b, 70). Muun muassa teknisen työlogiikan ammatit ovat miesvaltaisempia ja interpersonaalisen työlogiikan eli ”ihmistyön” ammatit vuorostaan naisvaltaisempia.

Ammattiluokitukset toimivat usein samalla sosioekonomisina luokkajärjestyksinä, sillä ammattiasemaan liittyvät suhteelliset edut luovat perustan esimerkiksi taloudellisen tilanteen eriytymiselle (Räsänen 2005; Oesch 2006a). Ammattiluokituksia on kehitetty useita ja ne perustuvat enemmän tai vähemmän toisistaan poikkeaviin kriteereihin (Oesch 2006b). Yksi tunnetuimmista ja käytetyimmistä ammattiluokituksista etenkin Euroopassa on Robert Eriksonin ja John Goldthorpen EGP-ammattiluokitus, joka on alun perin luotu teollistuvan Ison-Britannian luokittelun tarpeisiin (Erikson & Goldthorpe 1993). Siinä ammattiluokituksen periaatteena toimii jako palvelussuhteeseen (eng. *service contract*) ja palkkasuhteeseen (eng. *wage contract*). Palvelussuhteessa ovat ne ammateissa toimivat, joiden työssä vaaditaan auktoriteettiasemaa ja/tai erityistä osaamista tai asiantuntemusta. Palvelussuhteessa toimivien työntekijöiden hyödyllisyys työorganisaatioille perustuu moraaliseen sitoutuneisuuteen; työorganisaation etu on myös palvelussuhteessa työskentelevän etu. Palkkasuhteessa työskentelevien työtä ohjaavat sen sijaan matalampi autonomia sekä helpompi valvottavuus ja sitoutuminen työorganisaation tavoitteisiin perustuu sanktioilla ohjaamiseen. Erikson ja Goldthorpe kuitenkin huomauttavat, että jako on ideaalityyppi, ei täydellinen kuvaus todellisuudesta, minkä vuoksi ammatit ovat usein erilaisia sekoituksia palvelus- ja palkkatyösuhteista (Erikson & Goldthorpe 1993, 43).

EGP-ammattijako on vertikaalinen, mikä tarkoittaa sitä, että sen järjestys perustuu muun muassa ammattien tai ammattiryhmien välisille hierarkkisille statuseroille. Vaikka EGP-malli on hyvin laajasti käytetty, puutteena siinä kuitenkin on, että se on luotu jo vanhentuneen yhteiskuntajärjestyksen pohjalle ja esimerkiksi maatalouden harjoittaminen elinkeinona korostuu jälkiteollisen yhteiskunnan kannalta luokittelussa suhteettomasti (Oesch 2006a, 264). Eräänlaisena reaktiona mm. EGP-luokituksen rajoitteisiin taloussosiologi Daniel Oesch on kehittänyt horisontaalisen työlogiikkaan perustuvan ammattiluokituksen, joka vastaa myös työntekijöiden erilaisia kokemuksia työn tekemisen ehdoista ja olosuhteista (Oesch 2006a; Oesch 2006b). Oeschin jaottelu ei ole Eriksonin ja Goldthorpen jaottelun tavoin weberiläisiin luokkiin perustuva jaottelu, sillä jaottelun kategoriat eivät kuvaa yhteistä identiteettiä tai yhteistä organisaatiota. Sen sijaan se kuvaa työntekijöiden sijainteja työmarkkinoilla (Oesch 2006a).

Oeschin jako ei perustu eriäviin taloudellisiin resursseihin, vaan pääasiallinen jakolinja on työroolissa ja asemassa työnjaollisessa järjestelmässä. Taloudellisiin ja inhimillisiin resursseihin perustuvat jaot ovat Oeschin mukaan olleet usein

lähestymistavaltaan keskiluokkaisia ja jättäneet työväenluokan analyysin ulkopuolelle, minkä vuoksi sellaiselle horisontaaliselle ammattiluokitukselle, joka huomioi kaikki sosiaaliluokat, on tarvetta (Oesch 2006b, 61-62). Horisontaalisille eroille perustuvalla ammattiluokituksella tarkoitetaan tässä sellaista jakoa, joka ei perustu hierarkkiseen jakoon esimerkiksi ammattien arvostuksessa, vaan ainakin lähtökohtaisesti ”ei-hierarkkiselle erilaisuudelle”. Horisontaalisen ei-hierarkkisen perusjaon lisäksi luokittelu koostuu myös vertikaalisesta jaosta markkinoitavan osaamisen ja asiantuntemuksen perusteella ylemmän ja alemman tason professionaaleihin ja johtoportaan, ammattitaitoisiin ja ammattitaidottomiin (emt, 269).

Oeschin ammattiluokitus perustuu pohjimmiltaan työntekijän arkikokemukselle työn orientaatiosta ja työprosessin asetelmasta. Siinä erotellaan toisistaan itsensätyöllistäjät eli yrittäjät, tekninen työlogiikka, organisationaalinen työlogiikka sekä interpersonaalinen työlogiikka. Nämä työn tekemisen logiikat eroavat toisistaan työprosessin asetelman, auktoriteettisuhteen, pääasiallisen orientaation ja taitovaatimusten suhteen (Oesch 2006a; Oesch 2006b). Esimerkiksi erot itsensätyöllistäjien ja palkkatyöläisten työn arkikokemuksessa ovat Oeschin mukaan laajasti tunnistettuja (Oesch 2006b, 66).

Teknisessä työlogiikassa työprosessi on pohjimmiltaan teknisten muuttujien määrittämää. Korkeamman tason tekniset työntekijät ovat Oeschin mukaan melko riippumattomia työorganisaation auktoriteeteista, sillä tehty työ suuntautuu pikemminkin laajempaan kollegiaaliseen työyhteisöön eli ammattikuntaan kuin työorganisaatioon itseensä. Teknisen työlogiikan työt voidaan jaotella korkeamman ja matalamman tason (ts. osaamisen ja vastuun) työtehtäviin. Korkeamman tason teknisen työlogiikan työtehtävät vaativat teknis-tieteellistä asiantuntemusta ja alemman tason työt manuaalisen työn taitoja.

Organisationaalisisessa eli organisaatioperusteisessa työlogiikassa työprosessi on byrokraattisen organisaatorakenteen määrittämä ja työskentely tapahtuu byrokraattisen ja hierarkkisen komentoketjun puitteissa. Työ suuntautuu työorganisaatioon itseensä, ei niinkään kollegiaaliseen työyhteisöön tai välttämättä niinkään asiakkaaseenkaan. Suhde auktoriteetteihin on tämän vuoksi voimakkaampi kuin teknisessä tai interpersonaalisisessa työlogiikassa. Byrokraattisissa organisaatioissa työskentelevät työntekijät ovat sosialisoituneet selkeään työn- ja käskynjakoon, joka antaa raamit ja puitteet urapolulle. Korkeamman tason organisationaaliset työt vaativat hallinnan ja koordinoinnin taitoja ja alemman tason työt vaativat rutiininomaisempia konttorityötaitoja.

Interpersonaalisessa työlogiikassa työprosessi perustuu kasvokkaiseen palveluvuorovaikutukseen. Teknisen työlogiikan tavoin työ tapahtuu pitkälti komentoketjun ulkopuolella eli suhde auktoriteetteihin on löyhempi kuin organisaation byrokraattisessa työprosessissa. Teknisestä työlogiikasta poiketen interpersonaalinen työprosessi suuntautuu organisaatioon tai teknisiin parametreihin verrattuna erityisesti ihmisiin vastapuolina, esimerkiksi asiakkaaseen, oppilaaseen, potilaaseen tai hakijaan. Interpersonaalisessa työssä auktoriteettisuhteet ovat asiakassuhteeseen nähden lähtökohtaisesti toissijaisia. Erilaisten työtehtävien työnjako interpersonaalisissa työtehtävissä on vähemmän selvärajaista kuin teknisessä työlogiikassa. Lisäksi interpersonaalisessa työssä mahdollisuudet tayloristiselle työprosessille ovat rajatummalla kuin organisationaalisisessa tai teknisessä työssä. Interpersonaalisesta työstä on käytetty myös nimitystä ”ihmistyö”. Siinä ihmisten yksilöllisyys korostuu. Erityisesti esimerkiksi koulutuksen, taiteen, viestinnän tai terveydenhuollon alat sisältävät paljon ihmistyötä.

Oesch huomauttaa, ettei jaottelu itsensätyöllistäjiin, tekniseen, organisationaaliseen ja interpersonaaliseen työlogiikkaan ole suinkaan riippumaton ammattien sukupuolittuneesta jakautumisesta tai tiettyjen työlogiikan työtehtävien (kuten terveydenhuollon työtehtävien) kasautumisesta julkiselle sektorille. Historiallisista institutionaalisisista kehityskuluista johtuen esimerkiksi teknisen työlogiikan ammattiteissa suurin osa ammattiteista on miesvaltaisia. Interpersonaalisessa työlogiikassa, mutta myös osin organisationaalisisessa työlogiikassa valtaosa ammattiteista on vuorostaan naisvaltaisempia (Oesch 2006b, 273). Sukupuolen vaikutus on siis väistämättä otettava huomioon vakioimalla työlogiikkojen välisessä kvantitatiivisessa tarkastelussa, jotta niiden todellinen vaikutus voidaan tuoda ilmi.

Koulutusmuuttujan luokat ovat ”peruskoulu”, ”keski- ja opistoaste”, ”ammattikorkeakoulu” sekä ”yliopistokoulutus”, jotka on tulkinnan helpottamiseksi yhdistetty kahdeksasta luokasta, peruskoulusta, ammattikoulusta, ylioppilaasta, opistotasoisesta koulutuksesta, ammattikorkeakoulututkinnosta, yliopistotutkinnosta, tohtorin tai lisensiaatin tutkinnosta sekä ”muu, mikä”-vastausvaihtoehdosta. Ikämuuttuja on numeraalinen jatkumuuttuja. Sukupuoli on kaksiluokkainen kategorinen muuttuja. Tulomuuttuja on numeraalinen jatkumuuttuja ja siitä on poistettu poikkeavat havainnot, eli yli 9700 euroa kuukaudessa tienaavat.

5.4 MENETELMÄT

Suomi 2019 -aineiston määrällisiä muuttujia analysoidaan aluksi kuvailevin menetelmin jakaumien tarkastelulla. Kulutuksessa ja työssä tapahtuvien ympäristöystävällisten valintojen välistä yhteyttä tarkastellaan myös yksinkertaisen Pearsonin parametrisen korrelaatiokerroimen avulla. Korrelaatiokerroin kuvaa muuttujien välistä yhteyttä, muttei mallinna niiden yhteyden laatua (Nummenmaa 2009, 309). Tämän vuoksi kuvailevissa menetelmissä löytyneitä tuloksia elaboroidaan edelleen monimuuttujamenetelmällä eli useamman selittäjän lineaarisella regressioanalyysillä.

Lineaarinen regressioanalyysi sopii tilastolliseen mallintamiseen, jossa vastemuuttuja on jatkuva tai vähintään välimatka-asteikollinen. Likert-asteikon (1-5) jatkuvuudesta tai intervallisuudesta on eriäviä näkemyksiä, mutta tässä tutkielmassa sitä kohdellaan Carifion ja Perlan (2007) näkemyksiä mukaillen välimatka-asteikollisena muuttujana, jonka arvojen välimatkat toisistaan oletetaan yhtäsuuriksi. Likert-asteikon arvojen oletetaan olevan siis järjestyksessä ja intervallien yhtäsuuret.

Menetelmä mallintaa nimensä mukaisesti muuttujien välistä lineaarista yhteyttä ja sen avulla voidaan tehdä keskiarvovertailua, kun jatkuvat selittävät muuttujat otetaan huomioon tai kategorisen muuttujan eri luokissa. Pyrkimyksenä lineaarisessa regressioanalyysissä on Lauri Nummenmaan mukaan muodostaa ”mahdollisimman yksinkertainen, teoreettisesti mielekäs malli, joka kuvaa aineisto yhteisvaihtelun mahdollisimman hyvin” (Nummenmaa 2009, 317). Tarkoituksena on siis välttää sellaisten muuttujien lisäämistä, jotka eivät ole teoreettisesti mielekkäitä tai selitä vastemuuttujia. Lineaarisen regression avulla voidaan tarkastella kunkin selittävän muuttujan vaikutusta vastemuuttujaan silloin, kun muiden selittävien muuttujien oletetaan pysyvän samoina (emt, 322).

Mallista tulkitaan muuttujien kertoimet (eng. *coefficient*), jotka kertovat efektikoot, sekä niiden tilastolliset merkitsevyydet eli p-arvot, joita verrataan sovittuihin merkitsevyydestasoihin (* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$). Diagnostisissa tarkasteluissa lineaarisen regressiomallin tarkoituksenmukaisuutta voidaan arvioida havaintojen määrän, selitysasteen, mallin sopivuuden sekä muuttujien multikollineaarisuustestien avulla. Selitysasteesta raportoidaan korjattu R^2 , joka kertoo, kuinka suuren osan vastemuuttujan vaihtelusta selittävät muuttujat selittävät.

Lineaarisen regression oletuksiin kuuluu, että selitettävä muuttuja on jatkuva tai intervalliasteikollinen. Lineaarinen regressio perustuu jatkuvaan selitettävään muuttujaan ja se pyrkii ennustamaan, kuinka selittävät muuttujat vaikuttavat vaikuttavat sen

kulmakertoimiin (eng. *coefficient*). Kertoimen tulkinnassa on tärkeää, että muuttujien välisen yhteyden suunta tulkitaan oikein. (Nummenmaa 2009, 332-333).

5.5 TUTKIMUKSEN EETTISET NÄKÖKOHDAT

Tutkimuksen aineisto on kerätty satunnaisotannalla suomalaisista vastaajista. Aineistoa varten ei ole kerätty vastaajia yksilöiviä tietoja ja se on vastaajien kannalta anonyymi. Sen sijaan sen tarkoitus on yksinomaan tuottaa tietoa, jolla voidaan tehdä laajempia yleistyksiä suomalaisten vastaajien kulutusasenteista ja -elämäntavoista ilman, että vastaajille koituu siitä henkilökohtaista haittaa. Satunnaisotannalla ja painomuuttujilla on pyritty tietoisesti suomalaisten sosiodemografista rakennetta mahdollisimman hyvin edustavaan otokseen. Tutkimuksen tuloksia käytetään yksinomaan tieteellisen keskustelun täydentämiseen ja edistämiseen.

6 TULOKSET

6.1 KUVAILEVA ANALYYSI

Taulukossa 1 on aluksi kuvattu analyyseissä käytetyt muuttujat suomalaisten työssäkäyvien vastaajien vastauksista. Taulukon kaksi ensimmäistä muuttujaa ovat luvussa 5.3. kuvatun mukaisesti välimatka-asteikollisia vastemuuttujia. Tietoisia ympäristöystävällisiä kulutusvalintoja mittaavan muuttujan aritmeettinen keskiarvo vaihteluvälillä 1–5 on 3,217 kun keskihajonta on 1,041, mikä on hieman korkeampi kuin tietoisia ympäristöystävällisiä valintoja työssä mittaavan muuttujan keskiarvo, joka on 2,994 ja keskihajonta 1,061. Vastemuuttujien keskihajonnat ovat hyvin samankaltaiset. Eron voi tulkita siten, että valinnat kulutuksessa ovat keskimäärin hieman yleisempiä kuin työssä tehdyt valinnat. Tämä voi johtua joko vapaa-ajan kulutusvalintojen suuremmasta hyväksyttävyydestä tai valintojen puitteina toimivien sosiaalisten käytäntöjen eroista ja rajoitteista.

Poliittista kuluttajuutta eli vastuullisia ostopäätöksiä mittaavan selittävän muuttujan keskiarvo on 1–5-asteikolla 3,066 ja keskihajonta 1,147, mikä on samankaltainen kuin vastemuuttujissa. Oeschin työlogiikkaan perustuvan kahdeksanluokkaisen ammattiasemamuuttujan luokat jakautuvat niin, että itsensätyöllistäviä asiantuntijoita ja työnantajia on vähiten, noin 4 prosenttia, pienyrittäjiä ja sosiokulttuurisia asiantuntijoita kutakin noin 15 prosenttia, teknisiä asiantuntijoita ja teollisia työntekijöitä kutakin noin 13 prosenttia, ylempiä ja alempia johtajia noin 18 prosenttia, rutiininomaisen toimistotyön tekijöitä noin 6 prosenttia sekä asiakaspalvelutyöntekijöitä noin 16 prosenttia.

Ikä-, sukupuoli-, koulutus- ja tulomuuttujat toimivat malleissa kontrollimuuttujina, joiden tarkoitus on parantaa pääasiallisena kiinnostuksen kohteena olevien selittävien muuttujien tulkittavuutta. Ikämuuttujan vaihteluväli on 19 ja 71 ja vastaajien iän keskiarvo on noin 46 vuotta. Yksi ikämuuttujan keskihajonta vastaa noin kahtatoista vuotta. Vastaajista hieman yli puolet on naisia, 52,7 prosenttia ja miehiä 47,3 prosenttia. Vastaukset neliluokkaisessa koulutusmuuttujassa ovat jakautuneet siten, että noin joka kahdeskymmenesviides vastaaja on suorittanut vain peruskoulutuksen tutkinnon, hieman yli puolet keskiasteen tutkinnon sekä ammattikorkeakoulututkinnon ja yliopistotutkinnon kunkin noin viides vastaajista. Keskimääräiset nettotulot ovat

poikkeavien havaintojen poistamisen jälkeen 2333 euroa ja yksi keskihajonta vastaa 948 euron tuloja. Tulomuuttujan pienin arvo on 200 euroa ja suurin 9700 euroa.

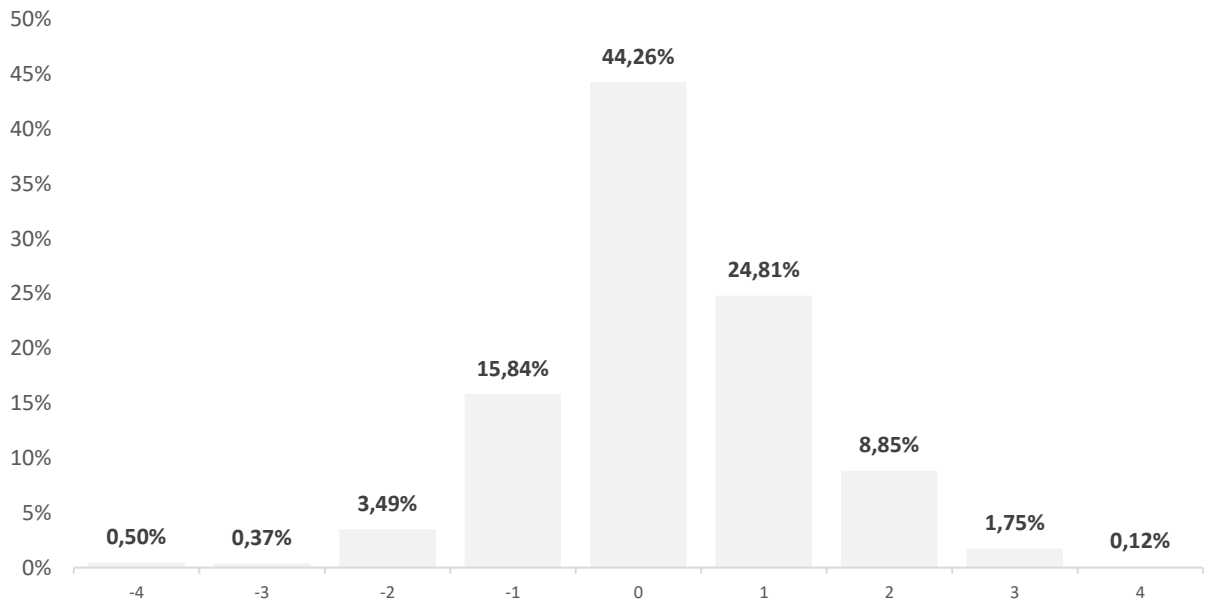
Muuttuja	n	ka (sd)	min	max	%
Teen tietoisesti ympäristöystävällisiä kulutusvalintoja	802	3,217 (1,041)	1	5	
Teen tietoisesti ympäristöystävällisiä valintoja työssä	802	2,994 (1,061)	1	5	
Poliittinen kuluttajuus	802	3,066 (1,147)	1	5	
Ammattiasema	802				100
Itsensätyöllistävät asiantuntijat ja suuret työnantajat	29		0	1	3,6
Pienyrittäjät	129		0	1	16,1
Tekniset asiantuntijat	102		0	1	12,7
Teollisuustyöntekijät	108		0	1	13,5
Ylemmät ja alemmat johtajat	141		0	1	17,6
Toimistotyöntekijät	45		0	1	5,6
Sosiokulttuuriset asiantuntijat	123		0	1	15,3
Asiakaspalvelutyöntekijät	125		0	1	15,6
Ikä	802	45,65 (12,24)	19	71	
Sukupuoli	802				100
Mies	379		0	1	47,3
Nainen	423		0	1	52,7
Koulutus	802				100
Peruskoulu	33		0	1	4,1
Keski- tai opistoaste	433		0	1	54,0
Ammattikorkeakoulu	170		0	1	21,2
Yliopisto	166		0	1	20,7
Tulot	802	2333 (948)	200	9700	

Taulukko 2. Vastemuuttujien ja selittävien muuttujien tunnuslukuja.

Taulukossa 3 on esitelty tietoisten ympäristöystävällisten valintojen johdonmukaisuutta kuvaava muuttuja sekä sen kolmen muuttujamuunnoksen jakaumat. Neljästä muuttujasta vain kahta jälkimmäistä kaksiluokkaista muuttujaa käytetään selittävässä analyysissä. Ympäristöystävällisyyden johdonmukaisuutta kuvaavan muuttujan keskiarvo on 0,223 vaihteluvälillä -4 ja 4, mikä osoittaa, että keskimäärin vastaajat tekevät hieman enemmän ympäristöystävällisiä valintoja kulutuksessa kuin työssä. Alla kuvaajissa 2 ja 3 on kuvattu taulukon kahden ensimmäisen johdonmukaisuutta mittaavan muuttujan prosenttijakaumat kuvaajina, joista jakaumat on helpompaa hahmottaa.

Muuttuja	n	ka (sd)	min	max	%
Enemmän ympäristöystävällisiä kulutusvalintoja	802	0,223(1,069)	-4	4	
Ympäristöystävällisyyden vastausten etäisyys	802		0	4	100
0 (Johdonmukainen)	355				44,26
1	326				40,65
2	99				12,34
3	17				2,12
4 (Epäjohdonmukainen)	5				0,62

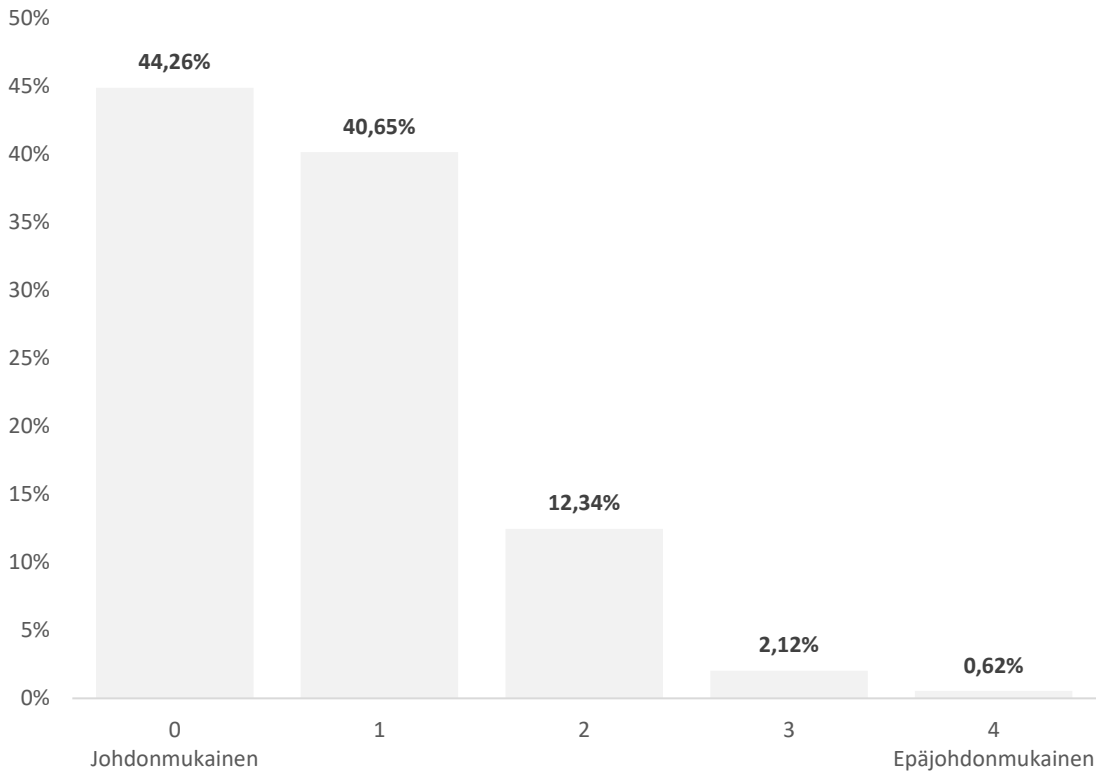
Taulukko 3. Vastausten johdonmukaisuuksia kuvaavat muuttujat ja niiden jakaumat.

Kuvio 2. Ympäristöystävällisten kulutusvalintojen ja valintojen työssä välisen johdonmukaisuuden jakauma.

Kuvio 2 kuvaa vastausten johdonmukaisuuden jakaumaa. Lukuarvot -4 ja 4 indikoivat ääripään vastauksia kumpaankin väittämään (esim. täysin samaa mieltä kulutuksessa tehtävistä ympäristöystävällisistä valinnoista ja täysin eri mieltä työssä tehtävistä ympäristöystävällisistä valinnoista). Lukuarvo 0 indikoi täysin johdonmukaisia vastauksia. 44,26 prosenttia vastaajista on vastannut täysin johdonmukaisesti kumpaankin kysymykseen.

Jakauma on negatiivisesti vino, eli vastaukset painottuvat kuvio oikealle puolelle, mikä indikoi suurempaa määrää ympäristöystävällisyyttä kulutuksessa kuin työssä. Kuvion ääripäät kuvaavat vain marginaalista osaa vastaajista eli “täydellistä epäjohdonmukaisuutta” on aineistossa vain hyvin vähän.

Kuvio 3. Vastaajien ympäristöystävällisten valintojen työssä ja kulutusvalintojen vastausten etäisyyden jakauma.

Kuviossa 3 on vuorostaan kuvattu jakauma vastaajien vastausten etäisyydestä tietoisissa ympäristöystävällisten valintojen työssä ja kulutuksessa välillä. Lukuarvot indikoivat, kuinka kaukana vastaukset ovat toisistaan. Mitä kauempana vastaukset ovat toisistaan, sitä epäjohdonmukaiset vastaukset ovat. Lukuarvo 0 indikoi, että vastaaja on valinnut saman vastauksen kumpaankin väittämään (esim. täysin eri mieltä kulutuksessa tehtävistä ympäristöystävällisistä valinnoista ja täysin eri mieltä työssä tehtävistä ympäristöystävällisistä valinnoista). Lukuarvo 1 vuorostaan indikoi, että vastausten välillä on pienin mahdollinen ero (esim. samaa mieltä kulutuksessa tehtävistä

ympäristöystävällisistä valinnoista ja täysin samaa mieltä työssä tehtävistä ympäristöystävällisistä valinnoista.

Lähes puolet, 44,26 prosenttia on vastannut väittämiin täysin johdonmukaisesti. 84,91 prosenttia on vastannut joko täysin tai lähes johdonmukaisesti. Vain 0,62 prosenttia on vastannut täysin epäjohdonmukaisesti väittämien välillä. Suurin osa vastaajista on siis täysin tai melko johdonmukaisia vastauksissaan.

Taulukossa 4 on raportoitu Pearsonin epäparametrinen järjestyskorrelaatiomatriisi vastemuuttujien (ympäristöystävälliset valinnat kulutuksessa ja työssä) ja selittävien järjestysasteikollisten tai jatkuvien muuttujien (poliittinen kuluttajuus, ikä ja tulot) välillä. Spearmanin korrelaatiokerrointa suositellaan käytettäväksi epäparametrisille ja järjestysasteikollisille muuttujille. Korrelaatiokertoimien avulla voidaan saada alustava käsitys muuttujien välisten yhteyksien voimakkuuksista ja täydentää ristiintaulukoiden tuottamia tulkintoja. Sen lisäksi korrelaatiomatriisien avulla voidaan kartoittaa selittävien muuttujien välisiä mahdollisesti liian korkeita keskinäisiä korrelaatioita, jotka voivat olla merkkejä multikollineaarisuusongelmista regressiomalleissa.

Vastemuuttujien välillä on kohtalainen, lähes voimakas positiivinen korrelaatio, kun korrelaatiokertoimet pyöristetään kahden merkitsevän numeron tarkkuudelle. Tämä tarkoittaa sitä että, ympäristöystävälliset valinnat kulutuksessa korreloivat kohtalaisesti, lähes voimakkaasti työssä tapahtuvien ympäristöystävällisten valintojen kanssa. Myös vastemuuttujien ja poliittisen kuluttajuuden välillä on kohtalainen positiivinen korrelaatio. Huomionarvoista matriisissa on, että ikä korreloi heikosti ympäristöystävällisten kulutusvalintojen, muttei lainkaan työssä tapahtuvien ympäristöystävällisten valintojen kanssa. Tulot korreloivat positiivisesti ja tilastollisesti merkitsevästi iän kanssa eli iäkkäämmät tienaavat enemmän. Korrelaatiomatriisi ei anna merkkejä kollineaarisuudesta, sillä korkeimmatkin selittävien väliset korrelaatiot ovat korkeintaan kohtalaisia.

	YVK	YVT	PK	Ikä	Tulot
YVK	1				
YVT	0.48***	1			
PK	0.50***	0.37***	1		
Ikä	0.09*	0.04	-0.03	1	
Tulot	0.08*	0.02	0.04	0.16***	1

Taulukko 4. Vastemuuttujien ja selittävien muuttujien väliset Pearsonin parametriset korrelaatiokertoimet r_p . Merkitsevyystasot * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$. YVK = ymp. yst. valinnat kulutuksessa, YVT = ymp. yst. valinnat työssä, PK = poliittinen kuluttajuus

6.2 SELITTÄVÄ ANALYYSI

Ordinaalista logistista regressiota käytetään taulukkojen 9 ja 10 välillä vertailevasti. Tällä tarkoitetaan sitä, että kahdesta vastemuuttujasta (tietoisista ympäristöystävällisistä valinnoista kulutuksessa ja työssä) on raportoitu kaksi erillistä ordinaalista logistista regressiomallia, joissa on samat selittävät muuttujat. Vertailun mahdollistaa myös vastemuuttujien sama asteikko. Tarkoituksena on vertailla tekijöiden merkitsevyyttä, efektikokoja ja luottamusvälejä kunkin vastemuuttujan kohdalla ja tehdä vertailevia tulkintoja. Näiden tulkintojen pohjalta tutkimushypoteesit voidaan joko hyväksyä tai hylätä. Logistinen regressio on askellettu neliportaiseksi, jotta voidaan tulkita, kuinka malliin lisätyt selittävät muuttujat vaikuttavat selittävien muuttujien efektikokoihin ja niiden merkitsevyyteen.

Taulukossa 5 on esitetty ensimmäinen neliportainen lineaarinen regressiomalli, jossa tietoisia ympäristöystävällisiä valintoja pyritään selittämään poliittisen kuluttajuuden, ammattiaseman, sukupuolen, iän, koulutuksen ja tulojen avulla. Luokitelluissa ammattiasema-, sukupuoli- ja koulutusmuuttujissa verrokkeina ovat asiakaspalvelutyöntekijät, miehet ja peruskoulutetut. Muita ammattiluokkia verrataan siis asiakaspalvelutyöntekijöihin, naisia miehiin ja peruskoulutettuja keski- tai opistoasteen, ammattikorkeakoulun ja yliopistokoulutuksen käyneihin.

Ensimmäisessä portaassa selittävänä muuttujana on vain poliittinen kuluttajuus. Poliittinen kuluttajuus on ehkäpä odotetustikin erittäin merkitsevästi yhteydessä koettuihin tietoisien ympäristöystävällisten valintojen tekemiseen kulutuksessa. Muuttuja selittää yksin peräti 25 prosenttia ympäristöystävällisten kulutusvalintojen vaihtelusta, kuten korjatusta selitysasteesta voidaan havaita.

Mallin toisessa portaassa tarkastellaan ympäristöystävällisten kulutusvalintojen yhteyttä Oeschin ammattiluokkiin. Itsensätyöllistäviin asiantuntijoihin ja suuriin työnantajiin, ylempiin ja alempiin johtajiin sekä sosiokulttuurisiin asiantuntijoihin kuulumisen lisää todennäköisyyttä tehdä ympäristöystävällisiä kulutusvalintoja. Selitysaste jää kuitenkin neljään prosenttiin.

	1	2	3	4
Ympäristöystävälliset kulutusvalinnat	Kerroin (Kv)	Kerroin (Kv)	Kerroin (Kv)	Kerroin (Kv)
Poliittinen kuluttajuus	0,458*** (0,031)		0,435*** (0,031)	0,438*** (0,031)
Oeschin ammattiluokka				
Itsensätyöllistävät asiantuntijat ja suuret työnantajat		0,803*** (0,198)	0,354 (0,203)	
Pienyrittäjät		0,167 (0,138)	0,209 (0,122)	
Tekniset asiantuntijat		0,079 (0,149)	0,189 (0,125)	
Teollisuustyöntekijät		-0,229 (0,147)	-0,070 (0,136)	
Ylemmät ja alemmat johtajat		0,358** (0,132)	0,207 (0,124)	
Toimistotyöntekijät		0,207 (0,186)	0,072 (0,167)	
Sosiokulttuuriset asiantuntijat		0,219 (0,130)	-0,163 (0,127)	
Asiakaspalvelutyöntekijät		<i>ref.</i>	<i>ref.</i>	
Sukupuoli				
Nainen			0,199** (0,070)	0,188** (0,066)
Mies			<i>ref.</i>	<i>ref.</i>
Ikä			0,011*** (0,003)	0,010*** (0,003)
Koulutus				
Yliopistokoulutus			0,442* (0,178)	0,575*** (0,154)
Ammattikorkeakoulu			0,331 (0,174)	0,439** (0,153)
Keski- tai opistoaste			0,242 (0,156)	0,294* (0,144)
Peruskoulu			<i>ref.</i>	
Tulot			0,000 (0,000)	
Korjattu R²	0,25	0,04	0,30	0,29
n	802	802	802	802

Taulukko 5. Lineaarinen regressio, vastemuuttujana tietoiset ympäristöystävälliset valinnat kulutuksessa. Merkitsevyystasot * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$. Kaikki mallit ovat parempia kuin tyhjä malli ($p < 0,001$).

Kolmannessa portaassa ovat mukana sekä poliittinen kuluttajuus ja ammattiluokka sekä kontrollimuuttujat eli sukupuoli, ikä, koulutus ja tulot. Selitysaste nousee 30 prosenttiin. Poliittinen kuluttajuus säilyttää efektikokonsa ja tilastollisen merkitsevyytensä, mutta Oeschin ammattiluokat eivät tuota enää tilastollisesti merkitseviä eroja, mikä johtunee koulutuksen, tulojen sekä sukupuolen vakioimisesta. Sukupuoli, ikä ja yliopistokoulutus ovat peruskoulutukseen verrattuna tilastollisesti

merkitseviä. Naiset, iäkkäämmät ja yliopistokoulutetut tekevät enemmän tietoisesti ympäristöystävällisiä valintoja kulutuksessaan kuin nuoremmat peruskoulutetut miehet. Vastaajan tulotaso ei ole tilastollisesti yhteydessä siihen, tekeekö ympäristöystävällisiä valintoja kulutuksessa vai ei.

Neljännessä portaassa ammattiluokat ja tulot on poistettu mallista, jättäen jäljelle poliittisen kuluttajuuden, sukupuolen, iän sekä koulutuksen. Ammattiluokan poistamisen jälkeen koulutus tuottaa tilastollisesti merkitseviä eroja kaikissa koulutuksen luokissa. Peruskoulutuksen ja muiden koulutusluokkien väliset erot voimistuvat yliopistokoulutusta kohti siirryttäessä. Korjattu selitysaste on lopullisessa mallissa 29 prosenttia.

Taulukossa 6 on esitetty neliportainen lineaarinen regressiomalli tietoisille ympäristöystävällisille valinnoille työssä. Mallissa on kolmessa ensimmäisessä portaassa selittävinä muuttujina samat muuttujat kuin taulukossa 5 ympäristöystävällisten kulutusvalintoja selittävässä malleissa. Poliittinen kuluttajuus on tilastollisesti erittäin merkitsevästi yhteydessä myös työssä tapahtuviin ympäristöystävällisiin valintoihin. Selitysaste jää kuitenkin 16 prosenttiin verrattuna ympäristöystävällisten kulutusvalintojen 25 prosenttiin. Poliittinen kuluttajuus selittää siis työssä tapahtuvia ympäristöystävällisiä valintoja vähemmän kuin kulutuksessa tapahtuvia valintoja, mutta yhteys on silti voimakas.

Toisessa portaassa mukana ovat ainoastaan Oeschin kahdeksan ammattiluokkaa. Vain ylempään ja alemmaan johtoportaan kuuluminen tuottaa tilastollisesti merkitseviä eroja asiakaspalvelutyöntekijöihin verrattuna. Selitysaste on ympäristöystävällisten kulutusvalintojen kaksi prosenttia.

Kolmannessa portaassa ovat mukana sekä poliittinen kuluttajuus että Oeschin ammattiluokat, mutta myös kontrollimuuttujat eli sukupuoli, ikä, koulutus ja tulot. Selitysaste on kuusitoista prosenttia, mikä on puolet alhaisempi kuin ympäristöystävällisten kulutusvalintojen tapauksessa, jossa se oli peräti 30 prosenttia. Poliittinen kuluttajuus on yhä tilastollisesti erittäin merkitsevä. Oeschin ammattiluokista pienyrittäjät sekä ylemmät ja alemmat johtajat ovat tilastollisesti merkitsevästi poikkeavia työssä tehtävien ympäristöystävällisten valintojen tekemisessä verrattuna asiakaspalvelutyöntekijöihin, vaikka koulutus ja tulot vakioitaisiin. Sukupuoli, ikä, koulutus tai tulot eivät ole tilastollisesti merkitseviä, ympäristöystävällisistä kulutusvalinnoista merkittävästi poiketen.

Neljänteen malliin on sisällytetty vain poliittinen kuluttajuus, Oeschin ammattiluokka ja ikä. Poliittinen kuluttajuus sekä pienyrittäjäys ja ylempi ja alempi johtajuus säilyttävät tilastollisen merkitsevyytensä. Myös ikä on tilastollisesti merkitsevä ja iäkkäämmät tekevät enemmän ympäristöystävällisiä valintoja työssä. Selitysaste pysyy kuudessatoista prosentissa. Pienyrittäjät ja ylemmät ja alemmat johtajat tekevät kummatkin enemmän tietoisia ympäristöystävällisiä valintoja kuin asiakaspalvelutyöntekijät.

	1	2	3	4
Ympäristöystävälliset valinnat työssä	Kerroin (Kv)	Kerroin (Kv)	Kerroin (Kv)	Kerroin (Kv)
Poliittinen kuluttajuus	0,347***(0,340)		0,343***(0,035)	0,346***(0,036)
Oeschin ammattiluokka				
Itsensätyöllistävät asiantuntijat ja suuret työnantajat		0,447(0,248)	0,233(0,247)	0,209(0,240)
Pienyrittäjät		0,241(0,143)	0,291*(0,133)	0,281*(0,131)
Tekniset asiantuntijat		0,012(0,138)	0,169(0,141)	0,105(0,128)
Teollisuustyöntekijät		-0,053(0,150)	0,030(0,145)	-0,019(0,138)
Ylemmät ja alemmat johtajat		0,308*(0,143)	0,293*(0,134)	0,239*(0,122)
Toimistotyöntekijät		-0,090(0,189)	-0,175(0,164)	-0,182(0,164)
Sosiokulttuuriset asiantuntijat		0,125(0,135)	0,072(0,138)	0,056(0,123)
Asiakaspalvelutyöntekijät		<i>ref.</i>	<i>ref.</i>	<i>ref.</i>
Sukupuoli				
Nainen			0,082(0,081)	
Mies			<i>ref.</i>	
Ikä			0,006(0,003)	0,006*(0,003)
Koulutus				
Yliopistokoulutus			-0,013(0,193)	
Ammattikorkeakoulu			-0,024(0,184)	
Keski- tai opistoaste			-0,026(0,164)	
Peruskoulu			<i>ref.</i>	
Tulot			-0,000(0,000)	
Korjattu R²	0,16	0,02	0,16	0,16
n	802	802	802	802

Taulukko 6. Lineaarinen regressio, vastemuuttujana tietoiset ympäristöystävälliset valinnat työssä. Merkitsevyytasot * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$. Kaikki mallit ovat parempia kuin tyhjä malli ($p < 0,001$; $p < 0,05$).

Taulukossa 7 on raportoitu kaksiportainen lineaarinen regressioanalyysi, jossa selittävänä muuttujana on vastaajan kulutuksessa ja työssä tapahtuvien ympäristöystävällisten valintojen välinen suhde. Kertoimien arvo kertoo siis poikkeaman keskiarvosta keskihajonnoissa. Korkeampi arvo merkitsee suurempaa määrää ympäristöystävällisiä

kulutusvalintoja. Mukana ensimmäisessä mallissa ovat poliittinen kuluttajuus, Oeschin ammattiluokka, ikä, sukupuoli, koulutus ja tulot. Vain poliittinen kuluttajuus ja yliopistokoulutus ovat tilastollisesti merkitsevässä yhteydessä selittävään muuttujaan. Mitä poliittisempi kuluttaja on, sitä enemmän ympäristöystävällisiä valintoja kulutuksessa kuin työssä vastaaja tekee. Yliopistokoulutetut tekevät tilastollisesti merkitsevästi enemmän ympäristöystävällisiä valintoja kulutuksessa kuin työssä peruskoulutettuihin verrattuna. Vertailu ammattikorkeakoulun tai keskiasteen käyneihin ei tuota tilastollisesti merkitseviä eroja. Korjattu selitysaste on kolme prosenttia. Toisessa portaassa mukana ovat vain tilastollisesti merkitsevät muuttujat eli poliittinen kuluttajuus ja koulutus. Kummatkin säilyttävät tilastollisen merkitsevyytensä, mutta selitysaste on kahden selittävän muuttujan mallissa kaksi prosenttia.

	1	2
Enemmän ympäristöystävällisiä valintoja työssä kulutuksessa	Kerroin (Kv)	Kerroin (Kv)
Poliittinen kuluttajuus	0,093*(0,036)	0,103**(0,036)
Oeschin ammattiluokka		
Itsensätyöllistävät asiantuntijat ja suuret työnantajat	0,121(0,205)	
Pienyrittäjät	-0,081(0,130)	
Tekniset asiantuntijat	0,020(0,152)	
Teollisuustyöntekijät	-1,000(0,160)	
Ylemmät ja alemmat johtajat	-0,086(0,150)	
Toimistotyöntekijät	0,247(0,198)	
Sosiokulttuuriset asiantuntijat	-0,089(0,147)	
Asiakaspalvelutyöntekijät	<i>ref.</i>	
Ikä	0,004(0,004)	
Sukupuoli		
Nainen	0,117(0,082)	
Mies	<i>ref.</i>	
Koulutus		
Yliopistokoulutus	0,455(0,250)	0,465*(0,233)
Ammattikorkeakoulu	0,355(0,238)	0,327(0,229)
Keski- tai opistoaste	0,268(0,219)	0,252(0,224)
Peruskoulu	<i>ref.</i>	<i>ref.</i>
Tulot	0,000(0,000)	
Korjattu R²	0,04	0,02
n	802	802

Taulukko 7. Lineaarinen regressio, vastemuuttujana enemmän ympäristöystävällisiä valintoja kulutuksessa kuin työssä. Korkeampi arvo merkitsee suurempaa määrää ympäristöystävällisiä kulutusvalintoja. Merkitsevyydet * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$. Molemmat mallit ovat parempia kuin tyhjä malli ($p < 0,05$).

7 JOHTOPÄÄTÖKSET

Vertailevan tilastollisen analyysin perusteella tietoiset ympäristöystävälliset valinnat – ja sitä myöten myös ympäristöystävällisyys osana sosiaalisia käytäntöjä – eroavat kulutuksen ja työn välillä niitä selittävien tekijöiden suhteen. Aivan ensimmäinen perustavanlaatuinen havainto on, että tutkimuksen kohteena oleva perusjoukko, suomalaiset työssäkäyvät, tekevät keskimäärin enemmän tietoisia ympäristöystävällisiä valintoja kulutuksessa kuin työssä. Tämän voi tulkita siten, että työssä tietoisesti tehtävät ympäristöystävälliset eivät ole yhtä tunnistettu ilmiö kuin kulutuksessa tehdyt ympäristöystävälliset valinnat. Keskenään ympäristöystävälliset valinnat kulutuksessa ja työssä korreloivat positiivisesti, mutta korkeintaan kohtalaisesti. Havainto vastaa Sassatellin (2007a; 2007b) sekä Schwarzkopfin (2017) luonnehdintoja, joiden mukaan valitseminen ja sen korostaminen on ollut tärkeää erityisesti länsimaisessa kulutuskulttuurissa, jossa erityisesti kulutus ja sen käytännöt käsitetään tietoisien valitsemisen kentäksi.

Poliittinen kuluttajuus, jota mitattiin vastuullisesti tuotettujen ja reilun kaupan tuotteiden ostamisen avulla, selittää tulosten perusteella selkeästi sekä kulutuksessa että työssä tehtyjä ympäristöystävällisiä valintoja. Se selittää kuitenkin voimakkaammin kulutuksessa tehtyjä valintoja kuin työssä tehtyjä ympäristöystävällisiä valintoja. Hypoteesi 1, jonka mukaan poliittinen kuluttajuus selittää erityisesti kulutuksessa tehtyjä ympäristöystävällisiä valintoja, voidaan näin ollen hyväksyä. Tätä voidaan tulkita siten, että käytäntöjen läikkymistä (spillover) tapahtuu ympäristöystävällisestä kulutuksesta ympäristöystävällisiin valintoihin työssä. Tässä yhteydessä ei ole tosin mahdollista tehdä tulkintoja siitä, kuinka esimerkiksi työorganisaation kannustaminen tai johtaminen vaikuttavat ympäristöystävällisten käytäntöjen läikkymisen voimakkuuteen.

Tulokset antavat ainakin hieman tukea myös tutkielman toiselle keskeiselle hypoteesille, jonka mukaan korkeamman autonomian ammattiasemat mahdollistavat standardisoituja ja valvotumpia työtehtäviä, joita esimerkiksi teolliset työntekijät, rutiininomaiset toimistotyöt sekä rutiininomainen asiakaspalvelutyö edustavat, ympäristöystävällisemmän valitsemisen työtehtävissä. Tämä tulkita voidaan tehdä siksi, että vaikka ammattiaseman vaikutus voitiin aluksi havaita myös ympäristöystävällisissä kulutusvalinnoissa, kulutuksen kohdalla yhteys selittyi koulutuksen ja ammattiaseman välisellä yhteydellä. Työssä tehtyjen ympäristöystävällisten valintojen kohdalla koulutus ei kuitenkaan selittänyt ammattiasemien eroja, vaan ne säilyttivät tilastollisen merkitsevyytensä vakioinnin jälkeenkin. Ammattiasemien erot eivät selittyneet

kummassakaan myöskään tulojen tai sukupuolen vaikutuksella, jolloin voidaan tehdä tulkinta, jonka mukaan ammattiluokkien erot ympäristöystävällisen kulutuksen kohdalla selittyvät koulutuksella, mutta työssä tehtävien ympäristöystävällisten valintojen kohdalla ammattiasemien eroilla itsellään eli teorian valossa työtehtävien autonomian eroilla. On kuitenkin huomattava, että ammattiaseman yhteys tämän jälkeenkin työssä tehtyihin ympäristöystävällisiin valintoihin on korkeintaan heikko. Saattaa siten olla, ettei työtehtäviin sisältyvä autonomia kanavoidu ympäristöystävällisiksi valinnoiksi juuri lainkaan, ellei virallinen työkuva sitä edellytä tai jollei vastaajalla ole samanaikaisesti poliittisen tai aktiivisen kuluttajan tottumuksia.

Tutkimushypoteesi 2 voidaan kuitenkin tulosten valossa jotakuinkin hyväksyä: rutiininomaisen asiakaspalvelutyön sekä pienyritysten sekä ylempien ja alempien johtajien tilastollisesti merkitsevät erot antavat tukea tulkinnalle, jonka mukaan korkeamman autonomian ammattiasemissa tehdään enemmän tietoisia ympäristöystävällisiä valintoja. Yllättävää tämän tulkinnan valossa kuitenkin on, ettei itsetyöllistettyjen asiantuntijoiden ja suurten työnantajien sekä rutiininomaisissa asiakaspalvelutöissä työskentelevien välillä ole tilastollisesti merkitsevää eroa, kuten korkeamman autonomian vaikutukseen perustuvasta olettamasta saattaisi odottaa. On hyvin vaikeaa tehdä tulkintaa siitä, miksi hypoteesin mukaista eroa ei voida havaita itsensä työllistävien asiantuntijoiden ja suurten työnantajien kohdalla, mutta saattaa esimerkiksi olla, ettei ammattiasema mittaa riittävästi autonomian määrää.

Vaikka työtehtävien autonomia selittääkin työssä tehtyjen ympäristöystävällisten valintojen eroja, on kuitenkin huomattava, että poliittinen kuluttajuus selittää työssä tehtäviä valintoja ammattiasemaa voimakkaammin. Tästä voidaan tämän tutkielman teoreettisen näkemyksen valossa todeta, että läikkymisvaikutus vapaa-ajan kulutuksen ympäristöystävällisyydestä määrittäneen työssä tehtyjä ympäristöystävällisiä valintoja ammattiaseman autonomiaa voimakkaammin. Työssä tehtyihin ympäristöystävällisiin valintoihin vaikuttaa näin useampi tekijä, ei vain ammattiasema.

Näiden kahden tekijän lisäksi työssä ja kulutuksessa tehtyjä ympäristöystävällisiä valintoja selittävässä tekijöissä löytyi muitakin eroja. Koulutus ja sukupuoli selittävät kulutuksessa tehtyjä ympäristöystävällisiä valintoja, mutta eivät työssä tehtyjä valintoja. Vaikuttaa näin ollen siltä, että erilaiset ympäristöystävälliset valinnat ovat väestöryhmittäin segmentoituneempia kulutuksessa kuin työssä. Koulutuksen vaikutuksen ympäristöystävällisiin valintoihin Suomessa ovat aiemmillä Suomi-aineistoilla aiemmin havainneet myös mm. Kujanen ym. (2014).

Eroja selittävässä tekijöissä voidaan selittää eri tavoin. Saattaa olla esimerkiksi niin, että vapaa-ajan kulutuksessa ympäristöystävällisten valintojen konteksti poikkeaa olennaisilta osin työympäristöstä, mikä vaikuttaa ympäristöystävällisten käytäntöjen sosiaaliseen eriytymiseen eri tavoin. Voidaan tehdä esimerkiksi bourdieulainen tulkinta, jonka mukaan ympäristöystävälliset valinnat ovat käypää kulttuurista pääomaa kulutuksen, muttei työn viitekehyksessä. Asiaa voidaan tällöin tulkita toisen tutkimushypoteesin kannalta suotuisasti niin, että työpaikalla käytäntöjä segmentoi lähinnä työtehtävien sisältö, eivät sosiodemografiset tekijät, kuten sukupuoli tai ikä. Tämä tukee ajatusta siitä, että ympäristöystävälliset valinnat työpaikalla kumpuavat ainakin osaksi työtehtävien sisällöistä ja niihin sisältyvästä harkinnasta, eivätkä sinänsä ole lähtöisin työntekijän omista aloitteista.

Havaintoa voidaan myös tulkita inglehartilaisittain niin, että postmaterialistiset arvot ja ympäristöystävälliset valinnat ovat osa itseilmaisua vapaa-ajan kulutuksen viitekehyksessä, mutta eivät työympäristössä, jossa käytännöt eivät ole rakentuneet itseilmaisun, vaan tuotteiden ja palveluiden tuotannon ympärille. Neljänneksi saattaa olla niin, että siinä missä ympäristöystävällisten tuotteiden ja palveluiden markkinat ovat segmentoituneet (markkinointia kohdistetaan iän, sukupuolen tai kulttuurisen pääoman perusteella), työympäristössä ilmenevien valintojen taustalla ei ole samanlaista markkinointikoneistoa, vaan erilaiset valinnan vaihtoehdot, kuten kierrättäminen, energiansäästö tai työmatkailu, kumpuavat työtehtävistä. Joillain työpaikoilla toteutetaan kyllä ylhäältä alas suuntautuvia ympäristöystävällisiin valintoihin ja toimiin rohkaisevia kampanjoita, jotka saattavat muistuttaa kulutusvalintoihin vaikuttavaa markkinointia, mutta niitä ei suunnattane erilaisiin väestösegmentteihin, vaan pikemminkin työtehtävien perusteella.

Tuloksista voidaan tulkita myös sitä, mitkä tekijät vaikuttavat siihen, tekevätkö vastaajat ympäristöystävällisiä valintoja enemmän kulutuksessa vai työssä. Ensimmäinen havainto on, että poliittinen kuluttajuus vaikuttaa melko odotetustikin ympäristöystävällisiin kulutusvalintoihin siten, että suurempi määrä poliittisia kulutusvalintoja tarkoittaa myös suurempaa määrää ympäristöystävällisiä kulutusvalintoja ympäristöystävällisiin valintoihin työssä nähden. Myös yliopistokoulutus on yhteydessä suurempaan määrään ympäristöystävällisiä kulutusvalintoja.

Peilaamalla tuloksia sosiaalisia käytäntöjä, kulutusta, autonomiaa ja työorganisaatioita koskeviin teorioihin voidaan todeta, että subjektiivista kokemusta

ympäristöystävällisten valintojen tekemisestä kulutuksessa ja työssä puitteistavat eri tekijät: ympäristöystävälliset valinnat kulutukset ovat segmentoituneet poliittisen kuluttajuuden, iän, sukupuolen ja koulutuksen perusteella. Sen sijaan työssä tehtävät ympäristöystävälliset valinnat riippuvat poliittisen kuluttajuuden läikkymisestä vapaa-ajalta työhön sekä joissain määrin työtehtävien autonomiasta ja työtehtävissä edellytettävästä harkinnasta.

Tuloksien tulkinnassa on syytä pitää mielessä tulosten tulkinnan luotettavuutta rajoittavat tekijät. Kyselytutkimuksissa vastaajan raportoimat toimet saattavat erota paljonkin tosiasiallisesta käyttäytymisestä. Ensisijaisesti tulkintaa ja toisaalta aineistoon vastaamista rajoittavat ympäristöystävällisyyden subjektiivisuus huolimatta pyrkimyksistä määritellä niiden sisältöä objektiivisesti. Lisäksi analyyseissä ei voitu tavoittaa työpaikan ja kulutuksen käytännöistä vain se puoli, joka ihmisille itselleen ilmenee eli tietoiset valinnat. Tulkinnalle asettaa haasteita myös aineiston suhteellisen pieni koko, 802 vastaajaa. Luotettavia yleistyksiä useammasta muuttujista voi tehdä vasta, kun vastausmäärät ovat tätä suurempia. Kyseenalaistettavissa on myös ammattiaseman käytön autonomia mittarina: saattaa olla, ettei ammattiasema ole riittävän tarkka mittari mittaamaan työtehtäviin sisältyvää harkintaa, vaikka se olisikin suuntaantava.

Tämän tutkielman tulosten perusteella olisi syytä jatkotutkia sosiologisesta näkökulmasta sitä, miten esimerkiksi toimiala tai työorganisaatiokohtaiset erot ympäristöystävällisissä käytännöissä vaikuttavat ympäristöystävällisten valintojen siirtymiseen kulutuksesta työhön eli toisin sanoen millaisia interaktiovaikutuksia työorganisaation kannustamisella ja ympäristöystävällisellä orientaatiolla vapaa-ajalla on. Tulosten luotettavuutta parantaisi suuresti myös ympäristöystävällisten valintojen objektiivinen määrittely, suurempi havaintomäärä sekä sopivampi mittari autonomian mittaamiseen, esimerkiksi subjektiivinen kokemus valinnan mahdollisuuksista työtehtävissä. Lisäksi ympäristöystävällisten käytäntöjen ilmiön tunnistaminen ja ymmärtäminen hyötyisi suuresti ajallisista vertailuista: pysyvätkö selittävät tekijät vakiona ajassa vai kuinka ympäristöystävällisten valintojen tekeminen työssä kehittyy sosiaalisena ilmiönä? Jos yhteiskunnalliseksi tavoitteeksi asetetaan ihmisen toiminnan muuttaminen ympäristöystävällisemmäksi instituutiosta riippumatta eli huolimatta siitä, puhutaanko kulutuksesta vai tuotannosta, yllä mainittujen mekanismien tunnistaminen on yhteiskunnallisesti tärkeää.

8 LÄHTEET

Aglietta, Michel (2000) *A Theory of Capitalist Regulation: The US Experience*. Verso Classics.

Bauman, Zygmunt; May, Tim (2001) *Thinking sociologically*. Blackwell Publishing.

Becker, Howard (1995) The Power of Inertia. *Qualitative Sociology*, 18(3), 301-309.

Beynon, Huw (2016) *Beyond Fordism*. Teoksessa *The SAGE Handbook of Work and Employment* (toim. Edgell ym.). SAGE Publications.

Biggart, Nicole Woolsey; Beamish, Thomas (2003) The Economic Sociology of Conventions: Habit, Custom, Practice and Routine in Market Order. *Annual Review of Sociology* 29, 443-464.

Blake, James (1999) Overcoming the 'value-action gap' in environmental policy: Tensions between national policy and local experience. *Local Environment* 4(3), 257-278.

Blok, V.; Wesselink, R.; Studynka, O.; Kemp, R. (2015) Encouraging sustainability in the workplace: a survey on the pro-environmental behaviour of university employees. *Journal of Cleaner Production* 106, 55-67.

Borch, Anita; Vittersø, Gunnar; Stø, Eivind (2015) Studying Sustainable Change: From ABC to Practice. *GAIA* 24(2), 302-307.

Bourdieu, Pierre (1984) *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. Harvard University Press.

Braverman, Harry (1974). *Labor and Monopoly Capital*. Monthly Review Press.

Campbell, C. (1995) The Sociology of Consumption. Teoksessa D.Miller (toim.), *Acknowledging Consumption: A Review of New Studies*, London: Routledge, 96–126).

Carifio, James; Perla, Rocco J. (2007) Ten Common Misunderstandings, Misconceptions, Persistent Myths and Urban Legends about Likert Scales and Likert Response Formats and their Antidotes. *Journal of Social Sciences* 3(3), 106-116.

Ciocirclan, Cristina E. (2017) Environmental Workplace Behaviors: Definition Matters. *Organization & Environment* 38(1), 31-70.

Connolly, John; Prothero, Andrea (2008) Green Consumption: Life-politics, risk and contradictions. *Journal of Consumer Culture* 8(1), 117-145.

Davis, Matthew C.; Challenger, Rose (2009) Climate change – Warming to the task. *Psychologist* 22(2), 112-114.

Dobson, Andrew (2003) *Citizen and the environment*. Oxford University Press.

Dulsrud, Arne (2017) Citizen-consumers: Consumer protection and empowerment. Teoksessa *Routledge Handbook of Consumption* (toim. Keller ym.). Routledge.

- Dumont, Jenny; Shen, Jie; Deng, Xin** (2017) Effects of Green HRM Practices on Employee Workplace Green Behavior: The Role of Psychological Green Climate and Employee Green Values. *Human Resource Management* 56(4), 613-627.
- Edlund, Jonas; Grönlund, Anne** (2010) Class and Work Autonomy in 21 Countries. *Acta Sociologica* 53(3), 213-226.
- Erikson, Robert; Goldthorpe, John** (1993) *The Constant Flux*. Oxford University Press.
- Esposti, Peirgiogio Degli** (2017). Prosumer. *The Blackwell Encyclopedia of Sociology*. Blackwell Publishing.
- Everett, Jeffery** (2002). Organizational Research and the Praxeology of Pierre Bourdieu. *Organizational Research Methods* 5, 56-80.
- Garrett, R. Kelly; Danziger, James N.** (2008) On Cyberslacking: Workplace Status and Personal Internet Use at Work. *CyberPsychology & Behavior* 11(3), 287-292.
- Gershuny, Jonathan** (2000) *Changing Times: Work and Leisure in Postindustrial Society*. Oxford University Press.
- Giddens, Anthony** (1991) *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Polity Press.
- Giddens, Anthony** (1984) *The Constitution of Society*. Polity Press.
- Giordan, Giuseppe** (2007) Values. *The Blackwell Encyclopedia of Sociology*. Blackwell Publishing.
- Gronow, Jukka; Warde, Alan** (2001) Introduction. *Teoksessa Ordinary Consumption* (toim. Gronow & Warde). Routledge.
- Halava, Ilkka; Pantzar, Mika** (2010) Kuluttajakansalaiset tulevat! Miksi työn johtaminen muuttuu? EVAn raportteja.
- Halkier, Bente** (2017) Methods and methods' debates within consumption research. *Teoksessa Routledge Handbook of Consumption* (toim. Keller ym.). Routledge.
- Halkier, Bente; Keller, Margit; Truninger, Monica; Wilska, Terhi-Anna** (2017). Consumption research revisited. Charting of the territory and introducing the handbook. *Teoksessa Routledge Handbook of Consumption* (toim. Keller ym.). Routledge.
- Hand, Martin; Shove, Elizabeth; Southerton, Dale** (2001) Explaining Showering: a Discussion of the Material, Conventional and Temporal Dimensions of Practice. *Sociological Research Online* 10(2), 101-113.
- Hargreaves, Tom** (2011). Practice-ing behavior change: Applying social practice theory to pro-environmental behavior change. *Journal of Consumer Culture* 11(1), 79-89.

Hautamäki, Antti (1996) Individualismi on humanismia. Teoksessa Yksilö modernin murroksessa (toim. Hautamäki ym.). Gaudeamus.

Heiskanen, Eva; Pantzar, Mika (1997) Toward Sustainable Consumption: Two New Perspectives. *Journal of Consumer Policy* 20, 409-442.

Helsingin Sanomat 26.2.2019. Lukijan mielipide: ”Ympäristölle vahingollisia elämäntapoja pitää muuttaa” (luettu 29.4.2019)
<https://www.hs.fi/paivanlehti/26022019/art-2000006013971.html>

Helsingin Sanomat 4.3.2019. Vieraskynä: ”Ilmastotoimiin tarvitaan sijoittajien panosta” (luettu 29.4.2019)
<https://www.hs.fi/paivanlehti/04032019/art-2000006022294.html>

Helsingin Sanomat 14.3.2019. ”Nyt jos koskaan on aika tehdä jotain”, ja siksi osa koululaisista osallistui Suomessakin perjantaina ilmastolakkoon (luettu 29.4.2019)
<https://www.hs.fi/paivanlehti/15032019/art-2000006034879.html>

Hirvilampi, Tuuli; Matthies, Aila-Leena; Närhi, Kati; Stamm, Ingo (2016) Kestävää siirtymää edistäviä työn ja toimeentulon muotoja – analyysi kirjallisuudesta. *Janus* 24(4), 303-319.

Honkasalo, Antero (2004) Työ ja ekotehokkuus. Suomen ympäristö 685, Ympäristöministeriö. Helsinki.

Huys, Rik; Sels, Luc; Hootegeem, Geert Van; Bundervoet, Jan; Henderickx, Erik (1999) Toward Less Division of Labor? New Production Concepts in the Automotive, Chemical, Clothing and Machine Tool Industries. *Human Relations* 52(1), 66-93.

Hämeen Sanomat 7.10.2018. Ilmastonmuutos etenee, olemmeko valmiita? – Tutkija listaa neljä haastetta, joihin pitää varautua. (Luettu 26.2.2019)
<https://www.hameensanomat.fi/kanta-hame/ilmastonmuutos-etenee-olemmeko-valmiita-tutkija-listaa-nelja-haastetta-joihin-pitaa-varautua-275345/>

Ilmonen, Kaj (2001) *Sociology, Consumption and Routine*. Teoksessa *Ordinary Consumption* (toim. Gronow & Warde). Routledge.

Iltalehti 16.1.2019. Ilmastonmuutos ja monimuotoisuus opetussuunnitelmiin ja tutkintotavoitteisiin (luettu 29.4.2019)
<https://blogit.iltalehti.fi/pilvi-torsti/2019/01/16/ilmastonmuutos-ja-monimuotoisuus-opetussuunnitelmiin-ja-tutkintotavoitteisiin/>

Inglehart, Ronald (1997) *Modernization and Postmodernization*. Princeton University Press.

International Panel on Climate Change: “Global Warming of 1,5C” (Luettu 29.12.2019) <https://www.ipcc.ch/sr15/>

Jacobsen, Eivind; Dulrud, Arne (2007) Will Consumers Save the World? The Framing of Political Consumerism. *Journal of Agricultural and Environmental Ethics* 20, 469-482.

Jacobsen, Mette Hove; Hansen, Anders Rhiger (2019) (Re)introducing embodied practical understanding to the sociology of sustainable consumption. *Journal of Consumer Culture*, 1-17.

Johnston, Josée (2008) The Citizen-Consumer Hybrid: Ideological Tensions and the Case of the Whole Foods Market. *Theory and Society* 37(3), 229-270.

Julkunen, Raija (2008) Uuden työn paradoksit: keskusteluja 2000-luvun työprosess(e)ista. Vastapaino.

Kasvio, Antti; Räikkönen, Timo; Huttunen, Anne (2013) Kestävän työn kehittäminen Suomessa uudenlaisten resurssi- ja ympäristöongelmien aikakaudella. Työterveyslaitos.

Kasvio, Antti (2014) Kestävä työ ja hyvä elämä. Gaudeamus.

Kasvio, Antti (2011) Kasvun kriisi ja keinot sen ratkaisemiseksi. Tieteessä tapahtuu.

Kjellberg, Hans (2008) Market practices and overconsumption. *Consumption Markets & Culture* 11(2), 151-167.

Klade, Manfred; Mert, Wilma; Seebacher, Ulrike (2013) Sustainable behavior at work and in private life: the contribution of enterprises. *International Journal of Innovation and Sustainable Development* 7(4), 321-332.

Koos, Sebastian (2012) What drives political consumption in Europe? A multi-level analysis on individual characteristics, opportunity structures and globalization. *Acta sociologica* 55(1), 37-57.

Kujanen, Hanna-Mari; Räsänen, Pekka, Sarpila, Outi (2014) Korkeampi koulutus, vihreämpi kuluttaja? *Kulutustutkimus*.Nyt 8(1), 4-21.

Lair, Craig D. (2007) Creative Destruction. *The Blackwell Encyclopedia of Sociology*. Blackwell Publishing.

Lamm, E.; Tosti-Kharas, J.; Williams, E (2013) Read this article but don't print it: Organizational Citizenship Behavior toward the Environment. *Group & Organization Management* 38, 163-197.

Littleford, Clare; Ryley, Tim J.; Firth, Steven K. (2014). Context, control and the spillover of energy use behaviours between office and home settings. *Journal of Environmental Psychology* 40, 157-166.

Luke, Timothy (2015) Sustainable business: A critique of corporate social responsibility policies and practices. Teoksessa *Routledge International Handbook of Sustainable Development* (toim. Redclift & Springett). Routledge.

Lyytimäki, Jari (2011). Mainstreaming climate policy: the role of media coverage in Finland. *Mitigation and Adaptation Strategies for Global Change* 16, 649-661.

McNally, Michael B. (2010) Enterprise content management systems and the application of Taylorism and Fordism to intellectual labour. *ephemera* 10(3/4), 357-373.

Michailides, Theophilos P.; Lipsett, Michael G. (2012) Surveying Employee Attitudes on Corporate Social Responsibility at the Frontline Level of an Energy Transportation Company. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management* 20(5), 296-320.

Micheletti, Michele (2003) *Political virtue and shopping*. Palgrave Macmillan.

Miles, Steven (2018) *The Emergence of Contemporary Consumer Culture*. Teoksessa *The SAGE Handbook of Consumer Culture* (toim. Kravets ym.). SAGE Publications.

Morgenson, Frederick P.; Dierdorff, Erich C.; Hmurovic, Jillian L. (2010) Work design in situ: Understanding the role of occupational and organizational context. *Journal of Organizational Behavior* 31, 351-360.

Muster, Viola (2011) Companies Promoting Sustainable Consumption of Employees. *Journal of Consumer Policy* 34, 161-178.

Nash, Nick; Whitmarsh, Lorraine, Capstick, Stuart; Hargreaves, Tom; Poortinga, Wouter; Thomas, Greogry; Sautkina, Elena; Xenias, Dimitrios (2017) Climate-relevant behavioral spillover and the potential contribution of social practice theory. *WIREs Climate Change* 8(6),

Nummenmaa, Lauri (2011) *Käyttäytymistieteiden tilastolliset menetelmät*. Sanoma Pro.

Oesch, Daniel (2006a) *Redrawing the Class Map: Stratification and Institutions in Britain, Germany, Sweden and Switzerland*. Palgrave Macmillan.

Oesch, Daniel (2006b) Coming to Grips with a Changing Class Structure. *International Sociology* 21(2), 263-288.

Paillé, Pascal; Chen, Yang; Boiral Olivier; Jin, Jiafel (2014) The Impact of Human Resource Management on Environmental Performance: An Employee-Level Study. *Journal of Business Ethics* 121, 451-466.

Pantzar, Mika; Shove, Elizabeth (2010) Understanding innovation in practice: a discussion of the production and re-production of Nordic Walking. *Technology Analysis & Strategic Management* 22(4), 447-461.

Pattaro, Chiara; Setiffi, Francesca (2016). Consumption in action: Mapping consumerism in international academic literature. *PACO* 9(3), 1015-1039.

Pellow, David N.; Brehm, Hollie Nyseth (2013) An Environmental Sociology for the Twenty-First Century. *Annual Review of Sociology* 39, 229-250.

Prechel, Harland (2016). Taylorism. *The Blackwell Encyclopedia of Sociology*. Blackwell Publishing.

Reckwitz, Andreas (2002) Toward a Theory of Social Practices: A Development in Culturalist Theorizing. *European Journal of Social Theory* 5(2), 243-263.

Ritzer, George; Jurgenson, Nathan (2010). Production, Consumption, Prosumption. *Journal of Consumer Culture* 10(1), 13-36.

Ruepert, Angela; Keizer, Kees; Steg, Linda; Maricchiolo, Fridanna; Carrus, Giuseppe; Dumitru, Adina; Mira Ricardo Garcia; Stancu, Alexandra; Moza, Daniela (2016) Environmental considerations in the organizational context: A pathway to pro-environmental behavior at work. *Energy Research & Social Science* 17, 59-70.

Räikkönen, Timo (2011) The Greening of Work: How Green is Green Enough? *Nordic Journal of Working Life Studies*, 1(1), 117-133

Räikkönen, Timo (2016) Työtä luonnon ehdoilla? Resilienssiajattelu ja kestävä työ. *Acta Universitatis Tamperensis* 2162. Suomen Yliopistopaino Oy. Tampere.

Räsänen, Pekka (2005). Sosiologinen kulutustutkimus – kulutus yksilö- ja kotitalouskohtaisten havaintojen valossa. *Kulutustutkimus.nyt.* 1, 133-142

Røpke, Inge (2004) Work-related consumption drivers and consumption at work. Teoksessa *Ecological Economics of Consumption* (toim. Reisch & Ropke). Edward Elgar Publishing.

Røpke, Inge (2009) Theories of practice – New inspiration for ecological economic studies on consumption. *Ecological Economics* 68, 2490-2497.

Saari, Hanna; Koivula, Aki; Sivonen, Jukka; Räsänen, Pekka (2019) Working Papers in Economic Sociology: Suomi 2019 – kulutus ja elämäntapa. Turun yliopisto.

Sassatelli, Roberta (2007a) *Consumer Culture: History, Theory and Politics*. SAGE Publications.

Sassatelli, Roberta (2007b) Consumer Society. *The Blackwell Encyclopedia of Sociology*. Blackwell Publishing.

Sassatelli, Roberta (2001) Tamed Hedonism: Choice, Desires and Deviant Pleasures. Teoksessa *Ordinary Consumption* (toim. Gronow & Warde). Routledge.

Schatzki, Theodore (2016) Practice theory as flat ontology. Teoksessa *Practice Theory and Research*. Routledge.

Schatzki, Theodore (2016) Keeping Track of Large Phenomena. *Geographische Zeitschrift* 104, 4-24.

Schwarzkopf, Stefan (2015) Consumer-Citizens: Markets, Marketing and the Making of 'Choice'. Teoksessa *The Sage Handbook of Consumer Culture*. SAGE Publications.

Shove, Elizabeth; Pantzar, Mika; Watson, Matt (2012) *The Dynamic of Social Practice*. SAGE Publications.

Shove, Elizabeth (2010) Beyond the ABC: climate change policy and theories of social change. *Environment and Planning* 42, 1273-1285.

Southerton, Dale; Warde, Alan; Hand, Martin (2004). The limited autonomy of the consumer: implications for sustainable consumption. Teoksessa Sustainable Consumption: Implications of Changing Infrastructures of Provision (toim. Southerton ym.). Edward Elgar Publishing.

Spaargaren, Gert; Oosterveer, Peter (2010) Citizen-Consumers as Agents of Change in Globalizing Modernity: The Case of Sustainable Consumption. Sustainability 2, 1887-1908.

Spaargaren, Gert (2011) Theories of practices: Agency, technology and culture. Global Environmental Change 21, 813-822.

Spaargaren, Gert; Lamers, Machiel; Weenink, Don (2016) Introduction: Using Practice Theory to Research Social Life. Teoksessa Practice Theory and Research. Routledge.

Stern, Paul C. (2000) Toward a Coherent Theory of Environmentally Significant Behavior. Journal of Social Issues 56(3), 407-424.

Teräväinen, Tuula (2010). Political opportunities and storylines in Finnish climate policy negotiations. Environmental Politics 19(2), 196-216.

Thøgersen, John; Noblet, Caroline (2012). Does green consumerism increase the acceptance of wind power?. Energy Policy 51, 854-862.

Tosti-Kharas, Jennifer; Lamm, Eric; Thomas, Tom E. (2017) Organization OR Environment? Disentangling Employees Rationales Behind Organizational Citizenship Behavior for the Environment. Organization & Environment 30(3), 187-210.

Tudor, Terry L.; Barr, Stewart W.; Gilg, Andrew W. (2008) A Novel Conceptual Framework for Examining Environmental Behavior in Large Organizations A Case Study of the Cornwall National Health Service (NHS) in the United Kingdom. Environment and Behaviour 40(3), 426-450.

Uudenmaan yrittäjien kannanotto: ”Älä ruoki lamaa” (Luettu 29.12.2019) <https://www.yrittajat.fi/uudenmaan-yrittajat/hyvinkaan-yrittajat/a/hyvinkaan-yrittajat/kannanotot/ala-ruoki-lamaa>

Uusi Suomi: ”Tuplatyrmäys älä ruoki lamaa -kampanjalle” (Luettu 29.12.2019) <https://www.uusisuomi.fi/uutiset/tuplatyrmays-ala-ruoki-lamaa-kampanjalle/60819ee7-98a6-3ed0-9e1c-d0e37270b45f>

Ventresca, Marc J.; Kaghan, William N. (2008) Routines, ‘going concerns’ and innovation: towards an evolutionary economic sociology. Teoksessa Handbook of Organizational Routines (toim. Becker, Markus C.). Edward Elgar Publishing.

Verfuërth, Caroline; Gregory-Smith, Diana (2018). Spillover of pro-environmental behavior. Teoksessa Research Handbook on Employee Pro-Environmental Behaviour (455-484), (toim. Wells & Gregory-Smith). Edward Elgar Publishing.

Verplanken, Bas; Roy, Deborah (2015) Consumer habits and sustainable consumption. Teoksessa Handbook of Sustainable Consumption. Edward Elgar.

Vidal, Matt (2016) Fordism and the Golden Age of Atlantic Capitalism. Teoksessa The SAGE Handbook of Work and Occupations. (toim. Edgell ym.). SAGE.

Vidal, Matt (2011) Reworking Postfordism: Labor Process Versus Employment Relations. *Sociology Compass* 5(4), 273-286.

Warde, Alan; Welch, Daniel; Paddock, Jessica (2017) Studying consumption through the lens of practice. Teoksessa *Routledge Handbook of Consumption* (toim. Keller ym.). Routledge.

Warde, Alan (2010), Consumption. Teoksessa *Sage benchmarks in culture and society* (4. painos), SAGE Publications.

Warde, Alan (2005) Consumption and Theories of Practice. *Journal of Consumer Culture* 5(2), 131-153.

Warde, Alan (2014) After taste: Culture, consumption and theories of practice. *Journal of Consumer Culture*. 14(3), 279-303.

Welch, Daniel; Warde, Alan (2015) Theories of practice and sustainable consumption. Teoksessa *Handbook of Sustainable Consumption*. Edward Elgar Publishing.

Williams, Larry J.; Anderson, Stella E. (1991) Job satisfaction and organizational commitment as predictors of organizational citizenship and in-role behaviors. *Journal of Management* 17(3), 601-617.

WWF: ”Ylikulutus” (Luettu 12.4.2019)
<https://wwf.fi/uhat/ylikulutus/>

Young, William; Davis, Matthew; McNeill, Ilona M.; Malhotra, Bindu; Russell, Sally, Unsworth, Kerrie; Clegg, Criss W. (2015). Changing Behaviour: Successful Environmental Programmes in the Workplace. *Business Strategy and the Environment* 24, 689-703.

YK:n kestävä kehityksen ohjelma (Luettu 29.12.2019)
<https://www.undp.org/content/undp/en/home/sustainable-development-goals.html>